

विमानातून नेण्यात येणाऱ्या साहित्याची माहिती तीन दिवस अगोदर द्यावी. जिल्हा प्रशासन/ जिल्हा निवडणूक अधिकाऱ्यांनी नोंदवही ठेवावी आणि त्यांच्या जिल्ह्यात हेलिकॉप्टर/ विमान उतरलेल्या व तेथून उड्डाण केलेल्या तपशीलाची नोंद ठेवावी आणि ते उतरण्याचे प्रयोजन आणि त्या उक्त विमानामध्ये / हेलिकॉप्टरमध्ये असलेल्या व्यक्तींचा आणि विमान/ हेलिकॉप्टर उतरण्यासाठी परवानगी घेतली होती या तपशीलाची नोंद द्यावी. जिल्हा निवडणूक अधिकारी, अशा हेलिकॉप्टर/ विमानांच्या आगमन व प्रस्थानाचा दैनंदिन अहवाल, संबंधित मुख्य निवडणूक अधिकाऱ्यांना पाठवतील आणि त्याची प्रत आयोगाकडे पाठवतील.

- राजकीय पक्षाच्या कोणत्याही नेत्याने मतदान आणि मोजणीच्या दिवशीची मतमोजणी प्रक्रिया व मतमोजणीवर पर्यवेक्षण व संनियंत्रण करण्यासाठी खासगी स्थिर-पंख ही रिक्त-विंग विमाने आणि हेलिकॉप्टरचा वापर करू नये, कारण यामुळे निवडणूक आयोगाच्या कामकाजामध्ये हस्तक्षेप होईल. कारण सर्व राजकीय पक्षांच्या बहुतेक नेत्यांच्या सुरक्षेचे विविध सुरक्षा श्रेणीनुसार वर्गीकरण केले आहे आणि जर ते मतदान आणि मतमोजणीच्या दिवशी एका मतदारसंघातून दुसऱ्या मतदारसंघात गेले तर, सुरक्षेची पुरेशी सावधगिरी घ्यावी लागेल आणि त्यापैकी प्रत्येकाला सुरक्षा कवच पुरवावे लागेल. नागरी विमानचालन महासंचालक, आयोगाचे वरील निर्देश लक्षात ठेवतील आणि कोणत्याही आपत्कालीन परिस्थितीत निवडणूक आयोगाच्या पूर्व परवानगीशिवाय मतदान आणि मतमोजणीच्या दिवशी उपरोक्त प्रयोजनांसाठी राजकीय पक्षांच्या नेत्यांच्या दौऱ्यासाठी खासगी स्थिर-पंख विमाने आणि हेलिकॉप्टरच्या उड्डाणांना परवानगी देणार नाहीत.
- कलम-७७(१)च्या स्पष्टीकरणाच्या प्रयोजनार्थ एखाद्या राजकीय पक्षाकडून नेता म्हणून ज्याला घोषित केले आहे.

अशा उमेदवाराच्या कलम-७७ (१) च्या स्पष्टीकरण (१) च्या अर्थानुसार इतर मतदारसंघातील त्याच्या पक्षाच्या इतर उमेदवारांच्या बाबतीत त्याची भूमिका काहीही असो, त्याच्या स्वतःच्या मतदारसंघात त्याच्या राजकीय पक्षाचा नेता म्हणून असल्याचे मानता येऊ शकणार नाही. त्याच्या स्वतःच्या मतदारसंघात (मतदारसंघामध्ये) तो प्रथम उमेदवार आहे. म्हणून तो त्याच्या मतदारसंघामध्ये त्याच्या स्वतःच्या प्रवासावर जो भारी खर्च करतो मग तो प्रवास हेलिकॉप्टर/ विमानाने किंवा वाहतुकीच्या कोणत्याही इतर साधनाने असेल, त्याचा हिशेब, त्याच्या मतदारसंघासाठी असलेल्या विहित कमाल खर्चाच्या एकूण मर्यादित असणे आवश्यक आहे. जेव्हा तो एक स्टार प्रचारक म्हणून त्याच्या मतदासंघातून दुसऱ्या मतदासंघात जातो, तेव्हा त्याच्या मतदासंघातून दुसऱ्या मतदारसंघात जाण्यावर होणारा खर्च कलम-७७(१) च्या स्पष्टीकरण (१) अन्वये सूट मिळालेल्या प्रवर्गामध्ये येईल आणि त्याचप्रमाणे जेव्हा तो स्वतःच्या प्रचारासाठी परत येईल, तेव्हा दुसऱ्या मतदासंघातून त्याच्या स्वतःच्या मतदारसंघापर्यंतच्या प्रवासाच्या खर्चात अशाप्रकारे सूट दिली जाईल; परंतु एकदा का तो त्याच्या मतदासंघात पोहोचला आणि त्याने उक्त मतदारसंघात प्रवास केल्यास मग त्याच्या मतदारसंघातील अशा प्रवासावरील त्याच्या खर्चाचा हिशेब देण्यास तो जबाबदार असेल.

मान्यताप्राप्त राजकीय पक्षाच्या पदाधिकारी जिल्हा अधिकाऱ्याकरिता वाहन परवाना...

- कोणत्याही राजकीय पक्षाने त्यांच्या जिल्हास्तरीय पदाधिकारी नेत्याने (स्टार प्रचारक वगळून) निवडणूक प्रचाराच्या उद्देशाने जिल्ह्यातील विविध विधानसभा मतदारसंघांना त्यांची भेट देण्यासाठी वापरल्या जाणाऱ्या वाहनांच्या परवानगीसाठी अर्ज केल्यास, आवश्यक ती परवानगी संबंधित

जिल्हाच्या जिल्हा निवडणूक अधिकाऱ्याकडून देण्यात यावी.

- अशा प्रकरणांमध्ये परवाना व्यक्तीच्या नावावर असेल, ज्यामध्ये वाहनाचा नोंदणी क्रमांकदेखील नमूद केलेला असेल. या वाहनावरील खर्च जेथे त्याने दौरा केला आहे. अशा त्या जिल्हाच्या पक्षाच्या उमेदवाराच्या निवडणूक खर्चामध्ये नोंदवला / वितरित केला जाईल. परवान्याचा इतर जिल्ह्यांमध्ये प्रवास करण्यासाठी वापर करता येणार नाही.

- राजकीय नेत्याचे नाव, वाहनाचा क्रमांक दर्शवून परवाना देण्यात यावा आणि ज्या कालावधीसाठी परवाना देण्यात आला आहे, त्यावर देखील दर्शवावे. उमेदवार व स्टार प्रचारकांना परवाने देण्यासाठी वापरल्या जाणाऱ्या रंगापेक्षा वेगळ्या रंगाच्या कागदावर परवाना देण्यात यावा, जेणेकरून तो सहजरीत्या ओळखता येईल. परवान्याची साक्षात्कृत प्रत वाहनाच्या पुढील दर्शनी भागातील काचेवर ठळपणे प्रदर्शित करावी आणि मूळ प्रत पोलीस किंवा इतर कोणत्याही प्राधिकाऱ्याच्या तपासणीसाठी व्यक्तीने जवळ ठेवली पाहिजे. संनिरीक्षक चमूंना देखील या प्रकरणी माहिती द्यावी.

पक्ष प्रचारकांकडून रस्ते वाहतुकीचा वापर

- लोकप्रतिनिधीला अधिनियम १९५१ च्या कलम-७७ (१) अन्वये दिलेल्या स्पष्टीकरणाच्या खंड (अ) चा लाभ घेणाऱ्या राजकीय पक्षांनी रस्ते वाहतुकीच्या माध्यमाचा वापर केल्यास,

राज्यभरातील निवडणूक प्रचारासाठी कोणत्याही नेत्याने तेच वाहन वापरावयाचे असो किंवा वेगवेगळ्या क्षेत्रात अशा पक्षाच्या नेत्यांनी वेगवेगळी वाहने वापरावयाची असो हे विचारात न घेता मुख्य निवडणूक अधिकाऱ्यांद्वारे केंद्रीयरीत्या देण्यात येतील. परवाना संबंधित व्यक्तीच्या नावाने दिला जाईल. तो कोणत्याही क्षेत्रात त्याच्याकडून/ तिच्याकडून वापरण्यात येणाऱ्या वाहनाच्या समोरील भागातील काचेवर (विंड स्क्रीनवर) ठळकपणे प्रदर्शित करण्यात येईल. मुख्य निवडणूक अधिकाऱ्यांद्वारे देण्यात आलेले परवाने हे उमेदवारांसाठी जिल्हा निवडणूक अधिकारी/ निवडणूक निर्णय अधिकारी यांनी निर्गमित केलेल्या परवान्यांपेक्षा स्पष्टपणे वेगवेगळ्या रंगाचे असतील.

● जर उपरोक्त बाब (एक) मध्ये अशा प्रकारे परवाना दिलेले वाहन बाब (एक) मध्ये निर्दिष्ट नेत्याव्यतिरिक्त कोणत्याही इतर व्यक्तीकडून ताब्यात घेतले असल्यास त्या प्रकरणात याबाबतचा ५०% खर्च त्या मतदारसंघामधील संबंधित पक्षाच्या निवडणूक लढवणाऱ्या उमेदवाराच्या खर्चामध्ये नोंदवण्यात येईल.

महत्त्वाचे दिवस साजरे करणे यासंबंधात...

आयोगाने यापूर्वी आदर्श आचारसंहितेच्या अंमलबजावणीच्या कालावधीदरम्यान महत्त्वाचे दिवस साजरे करण्यासंबंधित अनुदेश पुढीलप्रमाणे आहे.

स्वातंत्र्य दिन / प्रजासत्ताक दिन

साजरा करणे - राजकीय कार्यकर्त्यांची उपस्थिती

- राज्यातील केंद्रीय मंत्री / मुख्यमंत्री मंत्री यांना विविध ठिकाणांच्या मुख्य प्रजासत्ताक दिनाच्या / स्वातंत्र्य दिनाच्या कार्यक्रमांमध्ये मानवंदना देतानाच्या त्यांच्या भाषणात, देशाला स्वातंत्र्य मिळवून देण्यामधील हुतात्म्यांची कामगिरी, भारताचे वैभव व अशाच

प्रकारच्या प्रशंसा करताना ते मर्यादित राहून भाषण करतील, या अटीच्या अधीन राहून, त्यांना भाषण देण्यास कोणतीही हरकत नाही. कोणत्याही परिस्थितीमध्ये त्यांनी त्यास राजकीय प्रचारासाठीचा मंच बनवता कामा नये.

- प्रजासत्ताक दिनाचे कार्यक्रम हे निवडणूक प्रक्रियेच्या कालावधीत येतील आणि राज्यातील राजकीय पक्षांचे आणि आघाड्याचे केंद्रीय मंत्री, मुख्यमंत्री आणि मंत्री व उमेदवार देखील असू शकतील. ही वस्तुस्थिती पाहता आयोग केवळ समान संधीची खात्री करण्यासाठी असा निर्देश देत आहे की, राज्यातील कोणताही केंद्रीय मंत्री / मुख्यमंत्री / मंत्री किंवा इतर कोणताही राजकीय पदाधिकारी कार्यकर्ता / माजी संसद सदस्य हा त्याच्या मूळ जिल्ह्यातील किंवा मतदारसंघातील किंवा जेथून तो / ती निवडणूक लढवत असणारा उमेदवार आहे किंवा जेथून निवडणूक लढवण्याचे उद्देशित आहे, तेथील कोणत्याही ठिकाणी अशा कोणत्याही कार्यक्रमात मानवंदना देणार नाही. तथापि, दीर्घकाळ चालू असलेल्या प्रथांप्रमाणे प्रधानमंत्री आणि मुख्यमंत्री यांना राष्ट्रीय राजधानीत किंवा राज्याच्या मुख्यालयात स्वातंत्र्य दिनाच्या दिवशी असे करता येईल. आणखी या कार्यक्रमात ज्यांच्या हस्ते ध्वजारोहण करण्यात येणार आहे, अशा उच्चपदस्थ व्यक्तींना निवडणूक प्रचाराच्या ठिकाणापासून कोणतेही असल्यास, त्या ठिकाणी थेटपणे प्रवास करता येईल. या प्रयोजनासाठीचा केलेल्या प्रवासाचा खर्च संबंधित राज्य शासनाकडून करण्यात येईल. त्यांनी या दोन ठिकाणी दरम्यानचा प्रवास मुख्यालयामार्गे करण्याची गरज नाही.
- या समारंभाच्या संबंधात आयोजित केलेल्या कविसंमेलन, मुशायरा किंवा इतर सांस्कृतिक कार्यक्रमांचे आयोजन करण्यास आणि त्यास केंद्रीय मंत्री, मुख्यमंत्री राज्यातील आणि इतर राजकीय पदाधिकारी कार्यकर्ते यांनी उपस्थित राहण्यास आयोगाची कोणतीही हरकत असणार नाही. तथापि, या

निमित्ताने राजकीय भाषणे होणार नाहीत. याची सुनिश्चिती करण्यासाठी सर्वोतोपरी काळजी घेण्यात यावी.

- राष्ट्रीय व राज्य स्तरावरील पदवीदान समारंभ आणि स्वातंत्र्यसैनिक इत्यादींना ताम्रपत्र देणे इत्यादी समारंभ विद्यमान परंपरेनुसार करण्यात यावेत.

सद्भावना दिवस / महात्मा गांधी जयंती साजरी करणे राजकीय पदाधिकाऱ्यांचा सहभाग

- राज्यामधील केंद्रीय मंत्री / मुख्यमंत्री मंत्री यांना त्यांच्या भाषणाचा विषय हा केवळ लोकांमध्ये सद्भावना प्रस्थापित करण्यापुरताचा आणि महात्मा गांधींचे कार्य व कामगिरी वाखाणण्यापुरताच या शर्तीस अधीन राहून सद्भावना दिवस / महात्मा गांधी जयंतीच्या कार्यक्रमात सहभागी होता येईल आणि याप्रसंगी सत्ताधारी पक्षाच्या कामगिरीवर प्रकाशझोत टाकणारी कोणतीही राजकीय भाषणे केली जाणार नाहीत, याची सर्वोतोपरी काळजी घेण्यात यावी. कोणत्याही परिस्थितीत तो निवडणुकीच्या प्रचाराचे व्यासपीठ होणार नाही.
- मंत्र्यांच्या नावे दिला जाणारा संदेश कोणताही असल्यास केवळ राष्ट्रीय एकात्मता व महात्मा गांधी जयंती या विषयापुरताच मर्यादित असावा आणि त्यासोबत संबंधित मंत्र्यांचे छायाचित्र असता कामा नये.

इफ्तार पार्टी आयोजित करणे

आयोगाचे असे मत आहे की, धार्मिक प्रसंगी आणि विशेषकरून निवडणूक प्रक्रिया चालू असताना राज्याच्या खर्चाने कोणतेही मनोरंजन कार्यक्रम करणे योग्य ठरणार नाही. तथापि, एखादी व्यक्ती त्याच्या वैयक्तिक क्षमतेने अशा कोणत्याही पक्षाच्या यजमानासाठी असे आयोजन करण्यास आणि त्याच्या किंवा तिच्या स्वतःच्या वैयक्तिक खात्यातून खर्च भागवण्यास सर्वोतोपरी मुक्त आहे.

मुख्य निवडणूक अधिकारी कार्यालय

अभ्यासक, पत्रकार, वाचक, राजकीय पक्ष, निवडणुकीतील उमेदवार यांना तत्काळ संदर्भासाठी १९९९, २००४, २००९, २०१४ आणि २०१९ च्या लोकसभा निवडणुकीतील सर्व मतदारसंघांची माहिती उपयुक्त ठरेल. यामध्ये निवडणुकीतील एकूण मतदार, एकूण झालेले मतदान आणि प्रमुख पक्षांचे उमेदवार व त्यांना मिळालेल्या मतांचा समावेश आहे. त्याचबरोबर २०२४ मधील १ एप्रिल २०२४ पर्यंतची मतदार नोंदणीची आकडेवारीही देण्यात आली आहे. तथापि अचूक माहितीसाठी भारत निवडणूक आयोगाचे <http://eci.gov.in> आणि राज्य निवडणूक अधिकारी यांचे ceo.maharashtra.gov.in हे संकेतस्थळ पाहावे.

सुलभ संदर्भ : लोकसभा निवडणूक

नंदुरबार (१)

विधानसभा क्षेत्रे : १. अकलकुआ, २. शहादा, ३. नंदुरबार, ४. नवापूर, ५. साक्री, ९. शिरपूर.

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १९६४८५८, पुरुष-१९०२३७, महिला- ९७४५९४, तृतीयपंथी - २७

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १८७१०९९, झालेले मतदान : १२८१७३८ (६८.०५%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
डॉ. हिना विजयकुमार गावित	भारतीय जनता पक्ष	६३९१३६
के.सी. पाडवी	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	५४३५०७
अंतुर्लीकर सुशील सुरेश	वंचित बहुजन आघाडी	२५७०२
नोटा	-	२१९२५
डॉ. नटवडकर सुहास जयंत	अपक्ष	१३८२०

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १६७२९४३, झालेले मतदान : १११७०२४ (६६.७७%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
डॉ. हिना विजयकुमार गावित	भारतीय जनता पक्ष	५७९४८६
गावित माणिकराव होडल्या	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४७२५८९
वसावे अमित शेकलाल	बहुजन समाज पक्ष	१२१३३
अॅड. सोबजी देवळ्या गावित	अपक्ष	९१८४
सी.एस. वळवी	अपक्ष	६००४

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १४५५५४३, झालेले मतदान : ७६६२४०

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
गावित माणिकराव होडल्या	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२७५९३६
गावित शरद कृष्णराव	समाजवादी पक्ष	२३५०९३
नटवडकर सुहास जयवंत	भारतीय जनता पक्ष	१९५९८७
कोळी राजू रामदास	अपक्ष	३१५५६
पाडवी बबिता कर्मसिंह	बहुजन समाज पक्ष	११७८०

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
गावित माणिकराव	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३६.०३
नटवडकर सुहास	भारतीय जनता पक्ष	३०.७०

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
गावित माणिकराव	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४७.४४
वासवे गोविंद	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	२७.९५

धुळे (२)

विधानसभा क्षेत्रे : ६.धुळे ग्रामीण, ७. धुळे शहर, ८.सिंदखेडा,११४ मालेगाव मध्य,११५ मालेगाव बाह्य,११६, बागलाण

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - २००९२७७, पुरुष- १०४५४५९, महिला-९६३७७२, तृतीयपंथी - ४६

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १९०८१७३ झालेले मतदान : १०८५०३८ (५६.८६%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
डॉ. भामरे सुभाष रामराव	भारतीय जनता पक्ष	६१३५३३
नबी अहमद अहमद दुल्ला	वंचित बहुजन आघाडी	३९४४९
कुणालबाबा रोहिदास पाटील	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३८४२९०
अनिल आण्णा	लोकसंग्राम पक्ष	८४१८
दिनेश पूनमचंद कोळी	अपक्ष	३६९७

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १६७५३६७, झालेले मतदान : ९८३११६ (५८.६८%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
डॉ. भामरे सुभाष रामराव	भारतीय जनता पक्ष	५२९४५०
अमरिशभाई रसिकलाल पटेल	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३९८७२७
इशी योगेश यशवंत	बहुजन समाज आघाडी	९८९७
अन्सारी निहाल अहमद महंमद हरुन	आप	९३३९
रमेश राघो मोरे	अपक्ष	८०५७

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १५७५२२५,
झालेले मतदान : ६६९९०६

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
सोनावणे प्रताप नारायणराव	भारतीय जनता पक्ष	२६३२६०
अमरिशाभाई रसिकलाल पटेल	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२४३८४९
निहाल अहमद मौलावी	संयुक्त जनता दल	७२७३८
अनिल अण्णा गोटे	एलकेएसपी	५३६३७
रिझवान मो. अकबर	बहुजन समाज पक्ष	११६०६

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
चवरे बापू हरी	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४६.२५
गावित रामदास रुपला	भारतीय जनता पक्ष	४४.५५

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
गावित रामदास रुपला	भारतीय जनता पक्ष	३६.१४
चवरे बापू हरी	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३३.९३

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १५४९३९१,
झालेले मतदान : ६५६५७३

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
एन.टी नाना पाटील	भारतीय जनता पक्ष	३४३६४७
अॅड. वसंतराव जीवनराव मोरे	राष्ट्रवादी काँग्रेस	२४७६२७
वाघ सुधाकर आत्माराम	अपक्ष	१९२०६
अॅड. मतीन अहमद	बहुजन समाज पक्ष	१२९८९
सलिमोद्दीन इशामोद्दीन शॅ. (मिस्त्री)	अपक्ष	१०७९६

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
वाय.जी. महाजन सर	भारतीय जनता पक्ष	विजयी
डॉ. उल्हास पाटील	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	-

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
वाय.जी. महाजन सर	भारतीय जनता पक्ष	४७.६२
डॉ. उल्हास पाटील	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३४.८२

जळगाव (३)

विधानसभा क्षेत्रे : १३. जळगाव शहर, १४.जळगाव ग्रामीण, १५.अमळनेर १६.एरंडोल, १७.चाळीसगाव, १८.पाचोरा
२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १९८४८१३, पुरुष- १०३२६१९, महिला- ९५२११०, तृतीयपंथी- ८४
२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १९३१४००,
झालेले मतदान : १०८८२७७ (५६.३५%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
उन्मेश भैयासाहेब पाटील	भारतीय जनता पक्ष	७१३८७४
गुलाबराव बाबुराव देवकर	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३०२२५७
अंजली रत्नाकर बावीस्कर	वंचित बहुजन आघाडी	३७३६६
नोटा	-	१०३३२
राहुल नारायण बनसोडे	बहुजन समाज पक्ष	३४२८

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १७०७९६९,
झालेले मतदान : ९९०६०४ (५८%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
एन.टी नाना पाटील	भारतीय जनता पक्ष	६४७७७३
अण्णासाहेब डॉ.सतीश भास्कर पाटील	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	२६४२४८
बागूल व्ही. टी.	बहुजन समाज पक्ष	१०८३८
विजय भीमराव निकम	अपक्ष	९६१४
ललित गौरीशंकर शर्मा	अपक्ष	८१४०

रावेर (४)

विधानसभा क्षेत्रे : १०.चोपडा, ११.रावेर, १२.भुसावळ, १९.जामनेर, २०.मुक्ताईनगर, २१.मलकापूर
२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १८१५४०२, पुरुष- ९३८५९२, महिला- ८७६७५६, तृतीयपंथी- ५४
२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १७७५०५१,
झालेले मतदान : १०९२९७९ (६१.५७%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
खडसे रक्षा निखिल	भारतीय जनता पक्ष	६५५३८६
डॉ. उल्हास वासुदेव पाटील	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस पक्ष	३१९५०४
नितीन प्रल्हाद कांडेलकर	वंचित बहुजन आघाडी	८८३६५
नोटा	-	९२१६
डॉ. योगेंद्र विठ्ठल कोलते	बहुजन समाज पक्ष	५७०५

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १५९३३८९,
झालेले मतदान : १०११४१७ (६३.४८%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
खडसे रक्षा निखिल	भारतीय जनता पक्ष	६०५४५२
मनीषदादा जैन	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	२८७३८४
भांडे दशरथ मोतीराम	बहुजन समाज पक्ष	२९७५२
डॉ.उल्हास वासुदेव पाटील	अपक्ष	२१३३२
मनीषदादा सतीश जैन	अपक्ष	१४५९९

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १४१८६९१,
झालेले मतदान : ७२०००६

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
हरिभाऊ माधव जावळे	भारतीय जनता पक्ष	३२८८४३
अॅड. रवींद्र प्रल्हादराव पाटील	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३००६२५
पाटील सुरेश चिंधू	बहुजन समाज पक्ष	३३६४१
तेली शेख इस्माईल हाजी हसन	बीबीएम	११५१०
सुजाता इब्राहीम तडवी	अपक्ष	६२६७

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
अडसूळ आनंदराव	शिवसेना	४८.६०
मुकूल वासनिक	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४०.७३

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
अडसूळ आनंदराव	शिवसेना	४१.८२
मुकूल वासनिक	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३५.४४

अकोला (६)

विधानसभा क्षेत्रे : २८.अकोट, २९.बाळापूर, ३०. अकोला पश्चिम, ३१.अकोला पूर्व, ३२.मूर्तीजापूर, ३३.रिसोड
२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १८९०६३०, पुरुष-९७७३९७ महिला-९१३१८८ तृतीयपंथी - ४५
२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १८६५१६९,
झालेले मतदान : ११९९४४० (६०.०२%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
धोत्रे संजय शामराव	भारतीय जनता पक्ष	५५४४४४
आंबेडकर प्रकाश यशवंत	वंचित बहुजन आघाडी	२७८८४८
हिदायतुल्ला बरकतुल्ला पटेल	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२५४३७०
नोटा	-	८८६६
भाई बी. सी. कांबळे	बहुजन समाज पक्ष	७७८०

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १६७२६४३,
झालेले मतदान : ९७८६३० (५८.५१%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
धोत्रे संजय शामराव	भारतीय जनता पक्ष	४५६४७२
पटेल हिदायत उल्ला बरकत उल्ला	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२५३३५६
आंबेडकर प्रकाश यशवंत	बीबीएम	२३८७७६
अजय पंजाबराव हिंणकर	आम आदमी पक्ष	८०७६
भाई.बी.सी. कांबळे	बहुजन समाज पक्ष	७८५८

बुलडाणा (५)

विधानसभा क्षेत्रे : २२.बुलडाणा, २३.चिखली, २४.सिंदखेडराजा, २५.मेहकर, २६.खामगाव, २७.जळगाव जामोद
२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १७८२१८०, पुरुष-९३२८९६ महिला- ८४९२६०, तृतीयपंथी- २४
२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १७६२९१८,
झालेले मतदान : ११२०३५९ (६३.५५%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
जाधव प्रतापराव गणपतराव	शिवसेना	५२१९७७
डॉ. राजेंद्र भास्करराव शिंगणे	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३८८६९०
सिरस्कर बळीराम भगवान	वंचित बहुजन आघाडी	१७२६२७
नोटा	-	७६८१
अब्दुल हफीज अब्दुल अजीज	बहुजन समाज पक्ष	६५६५

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १५९५४३५,
झालेले मतदान : ९७८८७६ (६१.३५%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
जाधव प्रतापराव गणपतराव	शिवसेना	५०९१४५
इंगळे कृष्णराव गणपतराव	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३४९५६६
अब्दुल हफीज अब्दुल अजीज	बहुजन समाज पक्ष	३३७८३
बाळासाहेब शंकर दराडे	अपक्ष	२९७९३
संदेश अशोक आंबेडकर	बीएमयुपी	७९२७

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १३८२७३६,
झालेले मतदान : ८५३१३३

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
जाधव प्रतापराव गणपतराव	शिवसेना	३५३६७१
शिगणे डॉ. राजेंद्रराव भास्करराव	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३२५५९३
दांडगे वसंतराव सुखदेव	बहुजन समाज पक्ष	८१७६३
ढोकणे रविंद्र तुळशीरामजी	बीबीएम	३१०३४
सै. बिलाल सै. उस्मान	अपक्ष	१६४०५

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १४८०६०६,
झालेले मतदान : ७३८९५५

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
धोत्रे संजय शामराव	भारतीय जनता पक्ष	२८७५२६
आंबेडकर प्रकाश यशवंत	बीबीएम	२२२६७८
बाबासाहेब धाबेकर	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	१८२७७६
मुजाहिद खान चाँदखान	अपक्ष	२२६६६
वासुदेवराव खाडे गुरुजी	अपक्ष	८२६६

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
धोत्रे संजय शामराव	भारतीय जनता पक्ष	४२.६१
लक्ष्मणराव तायडे	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२८.१४

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
आंबेडकर प्रकाश	बीबीएम	४०.५३
फुडकर पांडुरंग	भारतीय जनता पक्ष	३९.२४

अमरावती (७)

विधानसभा क्षेत्रे : ३७.बडनेरा, ३८.अमरावती, ३९.तिवसा, ४०. दर्यापूर, ४१.मेळघाट, ४२.अचलपूर

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १८३५९०२, पुरुष-९४४१२७ महिला-८९१६९० तृतीयपंथी- ८५

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १८३३०९१,
झालेले मतदान : १११२३८५ (६०.६८%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
नवनीत रवी राणा	अपक्ष	५१०९४७
अडसूळ आनंदराव विठोबा	शिवसेना	४७३९९६
गुणवंत देवपरे	वंचित बहुजन पक्ष	६५१३५
अरुण मोतीरामजी वानखेडे	भारतीय जनता पक्ष	१२३३६
विजय यशवंत विल्हेकर	अपक्ष	१०५६५

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १६१२७३९,
झालेले मतदान : १००४५४२ (६२.२९%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
अडसूळ आनंदराव विठोबा	शिवसेना	४६७२१२
नवनीत रवी राणा	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३२९२८०
गुणवंत सुदामराव देवपारे	बहुजन समाज पक्ष	९८२००
डॉ.राजेंद्र रामकृष्ण गवई	रिपब्लिकन पार्टी ऑफ इंडिया	५४२७८
राजू महादेवराव सोनोने	अपक्ष	१००५२

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १४२३८५५,
झालेले मतदान : ७३२४९२

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
अडसूळ आनंदराव विठोबा	शिवसेना	३१४२८६
डॉ.राजेंद्र रामकृष्ण गवई	रिपब्लिकन पार्टी ऑफ इंडिया	२५२५७७
डॉ.राजीव गुलाबराव जामठे	अपक्ष	६४४३८
गंगाधर गाडे	बहुजन समाज पक्ष	४१७७५
प्रा.मुकुंद विठ्ठलराव खैरे	अपक्ष	१५९१२

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
अनंत गुढे	शिवसेना	३०.०४
बच्चू कडू	अपक्ष	२७.९४

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
अनंत गुढे	शिवसेना	४८.०२
आर.एस.गवई	रिपब्लिकन पार्टी ऑफ इंडिया	३७.०१

वर्धा (८)

विधानसभा क्षेत्रे : ३६. धामणगाव रेल्वे, ४३. मोरशी, ४४. आर्वी, ४५. देवळी, ४६.हिंगणघाट, ४७. वर्धा

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १६८२६२१, पुरुष-८५८३६२ महिला-८२४२४५ तृतीयपंथी- १४

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १७४३२८३,
झालेले मतदान : १०७२५७० (६१.५३%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
रामदास चंद्रभानजी तडस	भारतीय जनता पक्ष	५७८३६४
चारुलता राव टोकस	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३९११७३
धनराज कोठेरामजी वंजारी	वंचित बहुजन आघाडी	३६४५२
अग्रवाल शैलेशकुमार प्रेमकिशोरजी	बहुजन समाज पक्ष	३६४२३
नोटा	-	६५१०

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १५६४५५२,
झालेले मतदान : १०१३६०८ (६४.७९%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
रामदास चंद्रभानजी तडस	भारतीय जनता पक्ष	५३७५१८
मेघे सागर दत्तात्रय	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३२१७३५
चेतन भिमराज पेंदाम	बहुजन समाज पक्ष	९०८६६
मो.अलीम पटेल मो. वाहिद	आम आदमी पक्ष	१५७३८
उबाळे श्रीकृष्ण चंपतराव	ए.आर.पी	६४०५

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १४०८७८१,
झालेले मतदान : ७६९१३२

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
मेघे दत्ता	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३५२८५३
सुरेश गणपतराव वाघमारे	भारतीय जनता पक्ष	२५६९३५
कंगाले बिपीन बाबासाहेब	बहुजन समाज पक्ष	१३१६४३
सारंग प्रकाशराव यावलकर	अपक्ष	७६८६
दिवटे रमेश माधवराव	केएम	३९२१

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
वाघमारे सुरेश गणपत	भारतीय जनता पक्ष	४२.९७
प्रभाताई राजू	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४२.४६

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
प्रभा राव	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३८.३९
वाघमारे सुरेश गणपत	भारतीय जनता पक्ष	३७.२३

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १५०२९००,
झालेले मतदान : ७६४७९२

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
वासनिक मुकुल बाळकृष्ण	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३११६१४
तुमाने कृपाल बालाजी	शिवसेना	२९४९१३
टिंभुणे प्रकाशभाऊ किशन	बहुजन समाज पक्ष	६२२३८
कुंभारे सुलेखा नारायण	बीआरईएम	४१३७६
ढोणे अनिल	अपक्ष	११७९७

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
मोहिते सुबोध बाबुराव	शिवसेना	४२.७४
श्रीकांत जिचकर	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४०.५६

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
मोहिते सुबोध बाबुराव	शिवसेना	३६.९७
पुरोहित बनवारीलाल	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३५.१९

रामटेक (९)

विधानसभा क्षेत्रे : ४८.काटोल, ४९.सावनेर, ५०.हिंणणा, ५१.उमरेड, ५८.कामठी, ५९.रामटेक

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - २०४९०८५ पुरुष-१०४४८९१ महिला- १००४१४२ तृतीयपंथी- ५२

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १९२२७६४,
झालेले मतदान : १९९६७४४ (६२.२४%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
कृपाल बालाजी तुमाने	शिवसेना	५९७१२६
किशोर उत्तमराव गजभिये	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४७०३४३
सुभाष धर्मादास गजभिये	बहुजन समाज पक्ष	४४३२७
किरण प्रेमकुमार रोडगे (पाटणकर)	वंचित बहुजन आघाडी	३६३४०
नोटा	-	११९२०

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १६७७२६६,
झालेले मतदान : १०५०६४० (६२.६४%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
कृपाल बालाजी तुमाने	शिवसेना	५१९८९२
मुकुल वासनिक	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३४४१०९
किरण प्रेमकुमार रोडगे (पाटणकर)	बहुजन समाज पक्ष	९५०५१
प्रताप गोस्वामी	आम आदमी पक्ष	२५८८९
गौतम श्रीराम वासनिक	अपक्ष	६३५३

नागपूर (१०)

विधानसभा क्षेत्रे : ५२. नागपूर साऊथ वेस्ट, ५३. नागपूर साऊथ, ५४.नागपूर ईस्ट, ५५.नागपूर सेंटर, ५६.नागपूर वेस्ट, ५७.नागपूर नॉर्थ,

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - २२२३२८१ पुरुष-११३३१८२ महिला-११०९८७६ तृतीयपंथी- २२३

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : २१६१०९६,
झालेले मतदान : ११८६०५१ (५४.८८%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
नितीन जयराम गडकरी	भारतीय जनता पक्ष	६६०२२१
नाना पटोले	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४४४२१२
मोहम्मद जमाल	बहुजन समाज पक्ष	३१७२५
मनोहर ऊर्फ सागर पुंडलिकराव डबरासे	वंचित बहुजन आघाडी	२६१२८
नोटा	-	४५७८

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १९००७८४,
झालेले मतदान : १०८५७६५ (५७.१२%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
नितीन जयराम गडकरी	भारतीय जनता पक्ष	५८७७६७
विलास मुत्तेमवार	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३०२९१९
डॉ. मोहन रामराव गायकवाड	बहुजन समाज पक्ष	९६४३३
अंजली अनिष दमानिया	आम आदमी पक्ष	६९०८९
कविता विनोदकुमार तिबडीवाल	अपक्ष	२४०८

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १७३८९२०,
झालेले मतदान : ७५५३६९

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
मुत्तेमवार विलास बाबूराव	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३१५१४८
पुरोहित बनवारीलाल भगवानदास	भारतीय जनता पक्ष	२९०७४९
इंजिनियर माणिकराव वैद्य	बहुजन समाज पक्ष	११८७४१
डॉ. यशवंत मनोहर	बीबीएम	४४५५
अॅड. उपाशा बन्सी तायवाडे	अपक्ष	२८००

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
विलास मुत्तेमवार	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४७.०९
अटलबहादूर सिंग	भारतीय जनता पक्ष	३४.६६

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
विलास मुत्तेमवार	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	५२.३८
विनोद यशवंतराव गुठ्टे - पाटील	भारतीय जनता पक्ष	४३.४१

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १४५०४७७,
झालेले मतदान : १०३०७५०

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
पटेल प्रफुल्ल मनोहरभाई	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४८९८१४
नानाभाऊ फाल्गुनराव पटोले	अपक्ष	२३७८९९
पटले शिशुपाल नथुजी	भारतीय जनता पक्ष	१५८९३८
जयस्वाल विरेंद्र कुमार कस्तुरचंद	बहुजन समाज पक्ष	६८२४६
प्रो.डॉ.भास्करराव महादेवराव जीभकाटे	अपक्ष	९२४३

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
पटले शिशुपाल नथू	भारतीय जनता पक्ष	४०.७६
प्रफूल पटेल	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४०.३२

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
चुत्रीलाल भाऊ ठाकूर	भारतीय जनता पक्ष	४५.८१
डॉ. श्रीकांत जिचकर	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४५.२१

भंडारा-गोंदिया (११)

विधानसभा क्षेत्रे : ६०.तुमसर,६१.भंडारा, ६२.साकोली, ६३.अर्जुनी मोरगाव, ६४. तिरोडा,६५.गोंदिया

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १८२७१८८ पुरुष-९०९५७० महिला- ९१७६०४ तृतीयपंथी- १४

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १८११५५६,
झालेले मतदान : १२४४९३१ (६८.७२%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
सुनील बाबूराव मेंडे	भारतीय जनता पक्ष	६५०२४३
पंचबुद्धे नाना जयराम	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४५२८४९
डॉ. विजया राजेश नांजुरकर	बहुजन समाज पक्ष	५२६५९
के.एन. नन्हे	वंचित बहुजन पक्ष	४५८४२
नोटा	-	१०५२४

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १६५५८५२,
झालेले मतदान : ११९७३९८ (७२.३१%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
नानाभाऊ फाल्गुनराव पटोले	भारतीय जनता पक्ष	६०६१२९
पटेल प्रफुल्ल मनोहरभाई	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४५६८७५
इंजि. संजय रघुनाथ नासरे	बसपा	५०९५८
डॉ.दादासाहेब ऊर्फ धनु भिकाजी वालथरे	अपक्ष	१०१३३
मोरेश्वर रामजी मैश्राम	अपक्ष	१०१२७

गडचिरोली-चिमूर (१२)

विधानसभा क्षेत्रे : ६६.आमगाव, ६७.आरमोरी, ६८.गडचिरोली, ६९.अहेरी, ७३.ब्रम्हापूरी, ७४.चिमूर

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १६१७२०७ पुरुष-८१४७६३ महिला- ८०२४३४ तृतीयपंथी- १०

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १५८१३६६,
झालेले मतदान : ११४२६९८ (७२.२६%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
अशोक महादेवराव नेते	भारतीय जनता पक्ष	५१९९६८
डॉ. नामदेव दत्तुजी उसेंडी	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४४२४४२
डॉ. रमेशकुमार बाबुरावजी गजबे	वंचित बहुजन आघाडी	१११४६८
हरिशचंद्र नागोजी मंगम	बहुजन समाज पक्ष	२८१०४
नोटा	-	२४५९९

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १४६८४३७,
झालेले मतदान : १०२८४६२ (७०.०४%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
अशोक महादेव नेते	भारतीय जनता पक्ष	५३५९८२
डॉ. नामदेव दल्लूजी उसेंडी	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२९९११२
रामराव गोविंद नत्रावरे	बहुजन समाज पक्ष	६६९०६
डॉ. गजबे रमेशकुमार बाबुरावजी	आम आदमी पक्ष	४५४५८
नामदेव आनंदराव कत्राके	सी.पी.आय.	२२५१२

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १२८५३८७,
झालेले मतदान : ८३७२४७

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
कोवासे मारोतराव सैनुजी	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३२१७५६
अशोक महादेवराव नेते	भारतीय जनता पक्ष	२९३१७६
आत्राम राजे सत्यवानराव	बहुजन समाज पक्ष	१३५७५६
दिनेश तुकाराम मडावी	अपक्ष	२५८५७
नामदेव आनंदराव कण्णाके	सी.पी.आय.	२३००१

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
शिवनकर महादेवराव सुकाजी	भारतीय जनता पक्ष	४३.४२
जोगेंदर कवाडे	पीआरबीपी	३०.६८

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
दिवथे नामदेव हरबाजी	भारतीय जनता पक्ष	४०.५४
जोगेंदर कवाडे	रिपब्लिकन पार्टी ऑफ इंडिया	३१.०१

चंद्रपूर (१३)

विधानसभा क्षेत्रे : ७०. राजुरा, ७१. चंद्रपूर, ७२. बल्लारपूर,
७५. वरोरा, ७६. वणी, ८०. आर्णी

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १८३७९०६
पुरुष-१४५७३६ महिला- ८९२१२२ तृतीयपंथी- ४८

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १९१०१८८,
झालेले मतदान : १२३८४७४ (६४.८४%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
अहिर हंसराज गंगाराम	भारतीय जनता पक्ष	५१४७४४
बाळाभाऊ उर्फ सुरेश नारायण धानोरकर	भारतीय राष्ट्रीय पक्ष	५५९५०७
अॅड. राजेंद्र श्रीरामजी महाडोळे	वंचित बहुजन आघाडी	११२०७९
सुशील सेगोजी वासनिक	बहुजन समाज पक्ष	११८१०
नोटा	-	११३७७

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १७५३६९०,
झालेले मतदान : ११०९८८८ (६३.२९%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
अहिर हंसराज गंगाराम	भारतीय जनता पक्ष	५०८०४९
देवतळे संजय वामनराव	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२७१७८०
चटप वामनराव सदाशिव	आम आदमी पक्ष	२०४४१३
कुंभारे हंसराज गुलाब	बहुजन समाज पक्ष	४९२२९
प्रमोद मंगरुजी सोरटे	अपक्ष	१०९३०

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १५३६३५२,
झालेले मतदान : ८९८५१५

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
अहिर हंसराज गंगाराम	भारतीय जनता पक्ष	३०१४६७
पुगलिया नरेश	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२६८९७२
चटप वामनराव सदाशिव	एस.बी.पी.	१६९११२
अॅड. हजारे दत्ताभाऊ कृष्णराव	बहुजन समाज पक्ष	५७५१९
खोब्रागडे देशक गिरीश बाबू	बी.बी.एम.	२०५४१

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
अहिर हंसराज गंगाराम	भारतीय जनता पक्ष	४३.५१
नरेश पुगलिया	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३६.०४

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
नरेश पुगलिया	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४१.६६
अहिर हंसराज गंगाराम	भारतीय जनता पक्ष	४१.०३

यवतमाळ-वाशिम (१४)

विधानसभा क्षेत्रे : ३४.वाशिम, ३५.कारंजा, ७७.राळेगाव,
७८.यवतमाळ, ७९.दिग्रस, ८१.पुसद

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १९४०७६९
पुरुष- १००२३२६ महिला- ९३८३७९ तृतीयपंथी- ६४

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १९१६१८५,
झालेले मतदान : ११७४२२० (६१.२८%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
भावना पुंडलिकराव गवळी	शिवसेना	५४२०९८
ठाकरे माणिकराव गोविंदराव	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४२४१५९
प्रवीण गोविंद पवार	वंचित बहुजन आघाडी	९४२२८
परशराम भाऊसिंग आडे	अपक्ष	२४४९९
वैशाली सुधाकर येडे	प्रहार जनशक्ती पक्ष	२०६२०

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १७५५२९२,
झालेले मतदान : १०३३४०२ (५८.८७%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
गवळी भावना पुंडलिकराव	शिवसेना	४७७९०५
अॅड. शिवाजीराव शिवरामजी मोघे	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३८४०८९
राठोड बळीराम परशराम	बहुजन समाज पक्ष	४८९८१
राजू उर्फ भरतराजे उड्डवराव पाटील	मनसे	२६१९४
मोहन मळू राठोड	बी.बी.एम.	२२१४३

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १५५४०४२,
झालेले मतदान : ८४००६४

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
गवळी भावना पुंडलिकराव	शिवसेना	३८४४४३
हरिसिंग राठोड	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३२७४९२
एडतकर दिलिप लक्ष्मणराव	बहुजन समाज पक्ष	६२७८१
उत्तम भागजी कांबळे	पी.आर.बी.पी.	८१९२
मणियार युनुस मोहम्मद झैहमी	एयुडीएफ	७४१२

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
भावना गवळी	शिवसेना	४९.७७
नाईक मनोहर राजेसिंग	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४९.३२

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
भावना गवळी	शिवसेना	३८.२९
देशमुख अनंतराव	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३२.०९

हिंगोली (१५)

विधानसभा क्षेत्रे : ८२. उमरखेड, ८३.किनवट, ८४.हादगाव,
९२.बसमत, ९३.कळमनुरी, ९४.हिंगोली

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १८१७६९९
पुरुष- ९४६६६१ महिला- ८७१०३३ तृतीयपंथी- २५

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १७३३७२९,
झालेले मतदान : ११५७५१६ (६६.७६%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
हेमंत पाटील	शिवसेना	५८६३१२
वानखेडे सुभाषराव बापूराव	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३०८४५६
मोहन फटुसिंग राठोड	वंचित बहुजन पक्ष	१७४०५१
संदेश रामचंद्र चव्हाण	अपक्ष	२३६९०
जयवंता विश्वंभर वानोळे	अपक्ष	८१२२

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १५८६१९४,
झालेले मतदान : १०५१४७७ (६६.२९%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
राजीव शंकरराव सातव	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४६७३९७
वानखेडे सुभाष बापूराव	शिवसेना	४६५७६५
जाधव चुनीलाल मोहन	बहुजन समाज पक्ष	२५१४५
डी.बी. नाईक	सीपीएम	१४९८६
उत्तमराव पांडुरंग राठोड	बीएमयुपी	९७७०

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १३६९७७४,
झालेले मतदान : ८१७४६७

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
वानखेडे सुभाष बापूराव	शिवसेना	३४०१४८
सूर्यकांता जयवंतराव पाटील	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	२६६५१४
डॉ.बी.डी. चव्हाण	बहुजन समाज पक्ष	१११३५७
नाईक माधवराव	बीबीएम	५२३२९
पाचपुते रामप्रसाद कृष्णराव	अपक्ष	१०१७६

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
सूर्यकांता पाटील	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४५.०३
शिवाजी माने	शिवसेना	४३.०३

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
शिवाजी माने	शिवसेना	४३.१४
पोले नाईक माधवराव	बीबीएम	३१.४३

नांदेड (१६)

विधानसभा क्षेत्रे : ८५. भोकर, ८६.नांदेड उत्तर, ८७.नांदेड दक्षिण,
८९.नाथगाव, ९०.देगलूर, ९१.मुखेड

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १८५१२२९
पुरुष-९५४७८५ महिला- ८९६३०२ तृतीयपंथी- १४२

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १७१९३२२,
झालेले मतदान : ११२९३५० (६५.६९%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
प्रतापराव पाटील चिखलीकर	भारतीय जनता पक्ष	४८६८०६
अशोक शंकरराव चव्हाण	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४४६६५८
भिंगे यशपाल नरसिंहराव	वंचित बहुजन आघाडी	१६६१९६
नोटा	-	६११४
डॉ. महेश प्रकाशराव तळेगावकर	अपक्ष	३७७८

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १६८७०५७,
झालेले मतदान : १०१४०२० (६०.११%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
अशोक शंकरराव चव्हाण	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४९३०७५
डी.बी.पाटील	भारतीय जनता पक्ष	४११६२०
राजरत्न आंबेडकर	बीएमयुपी	२८४४७
डॉ. हंसराज दादारावजी वैद्य	बहुजन समाज पक्ष	२२८०९
फिरोजखान गाझी	अपक्ष	८०८८

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १४३९०१५,
झालेले मतदान : ७७४५९०

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
खतगावकर पाटील भास्करराव बापूराव	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३४६४००
संभाजी पवार	भारती जनता पक्ष	२७१७८६
मोहम्मद मकबुल सलीम हाजी मो.ख्याजा	बहुजन समाज पक्ष	८४७४३
शिंदे प्रीती मधुकर	जेएसएस	१५१४०
अल्ताफ अहमद इकबाल अहमद	बीबीएम	१०६२९

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
डी.बी.पाटील	भारतीय जनता पक्ष	४५.१५
खतगावकर भास्करराव	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४२.११

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
खतगावकर भास्करराव	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४२.११
डॉ. धनाजीराव व्यंकटराव देशमुख	भारतीय जनता पक्ष	४०.२४

परभणी (१७)

विधानसभा क्षेत्रे : ९५.जितूर, ९६.परभणी, ९७.गंगाखेड, ९८.पाथरी, ९९.परतूर, १००.घनसावंगी

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - २१२२७१७ पुरुष-११०३७१२ महिला-१०१८९७२ तृतीयपंथी- ३३

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १९८५२२८,
झालेले मतदान : १२५२७८२ (६३.११%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
जाधव संजय (बंडू) हरिभाऊ	शिवसेना	५३८९४१
राजेश उत्तमराव विटेकर	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४९६७४२
आलमगीर मोहम्मद खान	वंचित बहुजन पक्ष	१४९९४६
काँग्रेस राजन क्षिरसागर	कम्युनिस्ट पार्टी ऑफ इंडिया	१७०९५
संगीता कल्याणराव निर्मळ	अपक्ष	६६५५

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १८०३७९२,
झालेले मतदान : ११६२३७१ (६४.४४%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
जाधव संजय हरिभाऊ (बंडू)	शिवसेना	५७८४५५
भांबळे विजय माणिकराव	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४५१३००
गुलमिर खान	बहुजन समाज पक्ष	३३७९६
काँ. राजन क्षीरसागर	सीपीआय	१२४०४
निझर सुभान खान पठाण	अपक्ष	१२३४१

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १६१००८८,
झालेले मतदान : ८७०७२६

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
अॅड.दुधगावकर गणेशराव नागोराव	शिवसेना	३८५३८७
वरपूडकर सुरेश अंबादासराव	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३१९९६९
राजश्री बाबासाहेब जमागे	बहुजन समाज पक्ष	६४६११
मुळे बबन दत्ताराव	आरएसपी	११८६१
राठोड रामराव धनसिंग सर	अपक्ष	१०७१८

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
तुकाराम गणपतराव रेंगे-पाटील	शिवसेना	५०.०२
सुरेश अंबादासराव वरपुडकर	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४१.८९

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
जाधव सुरेश रामराव	शिवसेना	३८.३९
जामकर रावसाहेब बापूसाहेब	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३१.७९

जालना (१८)

विधानसभा क्षेत्रे : १०१.जालना, १०२. बदनापूर, १०३.भोकरदन, १०४.सिल्लोड, १०६.फुलंब्री, ११०, पैठण,

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १९५८६८३ पुरुष-१०२९४८४ महिला- ९२९१४७ तृतीयपंथी- ५२

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १६६७२२०,
झालेले मतदान : १२०८१३९ (६४.०७%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
दानवे रावसाहेब दादाराव	भारतीय जनता पक्ष	६९८०१९
अवताडे विलास केशवराव	भारतीय काँग्रेस पक्ष	३६५२०४
डॉ. शरदचंद्र वानखेडे	वंचित बहुजन आघाडी	७७९५८
नोटा	-	१५६३७
महेंद्र कचरु सोनावणे	बहुजन समाज पक्ष	९०६८

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १६१२०५६,
झालेले मतदान : १०६६३७५ (६६.१५%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
दानवे रावसाहेब दादाराव	भारतीय जनता पक्ष	५९१४२८
अवताडे विलास केशवराव	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३८४६३०
डॉ. वानखेड शरदचंद्र गणपतराव	बहुजन समाज पक्ष	२३७९९
एम.जावेद म.वहाम	अपक्ष	७७०४
नडे ज्ञानेश्वर दगडुजी	अपक्ष	६९५३

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १४२६२५५,
झालेले मतदान : ७९७१२७

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
दानवे रावसाहेब दादाराव	भारतीय जनता पक्ष	३५०७१०
डॉ.काळे कल्याण वैजनाथराव	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३४२२२८
राठोड राजपालसिंग गबरुसिंग	बहुजन समाज पक्ष	३५९७६
खंडू हरिशचंद्र लाघने	अपक्ष	१३४०८
कोलते मनोज नेमीनाथ	अपक्ष	१२०००

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
दानवे रावसाहेब दादाराव	भारतीय जनता पक्ष	४८.८७
पवार उत्तमसिंग राजधरसिंग	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४०.७६

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
दानवे रावसाहेब दादाराव	भारतीय जनता पक्ष	४५.७९
बनकर ज्ञानदेव गणपतराव	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२८.७३

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १४१७९६४,
झालेले मतदान : ७३११४७

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
चंद्रकांत भाऊराव खैरे	शिवसेना	२५५८९६
उत्तमसिंग राजधरसिंग पवार	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२२२८८२
शांतीगिरीजी मुंगेरीजी महाराज	अपक्ष	१४८०२६
सय्यद सलीम सय्यद युसुफ	बहुजन समाज पक्ष	३२६४१
सुभाष किसनराव पाटील (जाधव)	अपक्ष	१७०२६

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
चंद्रकांत खैरे	शिवसेना	५२.३७
रामकृष्ण बाबा पाटील	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३९.०१

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
चंद्रकांत खैरे	शिवसेना	४४.८५
ए.आर.अंतुले	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३८.३१

औरंगाबाद (१९)

विधानसभा क्षेत्रे : १०५.कन्नड, १०७.औरंगाबाद मध्य, १०८. औरंगाबाद पश्चिम, १०९.औरंगाबाद पूर्व, १११.गंगापूर, ११२, वैजापूर
२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - २०४४८४३
पुरुष- १०६९९०० महिला-९७४८१७ तृतीयपंथी- १२६
२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १८८६२८४,
झालेले मतदान : ११९८२२१ (६३.५२%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
इम्तीयाज जलील सय्यद	एआयएमआयएम	३८९०४२
चंद्रकांत खैरे	शिवसेना	३८४५५०
हर्षवर्धन दादा रायभानजी जाधव	अपक्ष	२८३७९८
खान एहजाज अहमद	अपक्ष	५०४३
नोटा	-	४९२९

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १५८९३९५,
झालेले मतदान : ९८३०५७ (६१.८५%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
चंद्रकांत भाऊराव खैरे	शिवसेना	५२०९०२
पाटील नितीन सुरेश	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३५८९०२
जेवरीकर इंद्रकुमार ज्ञानोबा	बहुजन समाज पक्ष	३७४१९
सुभाष कल्याणराव लोमटे	आम आदमी पक्ष	११९७४
त्रिभूवन मधुकर पद्माकर	अपक्ष	६१३५

दिंडोरी (२०)

विधानसभा क्षेत्रे : ११३.नांदगाव, ११७.कळवण, ११८.चांदवड,
११९.येवला, १२१.निफाड, १२२.दिंडोरी
२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १८४५९४९
पुरुष- ९५६६४६ महिला- ८८९२८६ तृतीयपंथी- १७
२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १७३२९३६,
झालेले मतदान : ११३७६३१ (६५.६५%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
डॉ. भारती प्रवीण पवार	भारतीय जनता पक्ष	५६७४७०
धनराज हरिभाऊ महाले	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३६८६९१
गावित जिवा पांडू	माकप	१०९५७०
बापू केळू बरडे	वंचित बहुजन आघाडी	५८८४७
नोटा	-	९४४६

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १५३०२०८,
झालेले मतदान : ९७०३१६ (६३.४१%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
चव्हाण हरिशंकर देवराव	भारतीय जनता पक्ष	५४२७८४
डॉ. भारती प्रवीण पवार	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	२९५१६५
कॉ. हेमंत मोतीराम वाघेरे	सीपीएम	७२५९९
माळी शरद साहेबराव	बहुजन समाज पक्ष	१७७२४
गायकवाड अभिजित कल्याणराव	अपक्ष	१०२६७

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १४३२९३८,
झालेले मतदान : ६८१६२३

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
चव्हाण हरिशंकर देवराम	भारतीय जनता पक्ष	२८१२५४
झिरवळ नरहरी सीताराम	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	२४३९०७
गावित जिवा पांडू	सीपीएम	१०५३५२
गांगुर्डे दीपक शंकर	बहुजन समाज पक्ष	१७९०२
शंकर देवराम गांगुर्डे	अपक्ष	११३७२

२००४ निवडणूक निकाल (मालेगाव)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
हरिशंकर देवराम चव्हाण	भारतीय जनता पक्ष	३६.९४
महाले हरीभाऊ शंकर	जेडी(एस)	३६.१८

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
महाले हरीभाऊ शंकर	जेडी (एस)	२९.३२
गांगुर्डे बबनराव लहानु	भारतीय जनता पक्ष	२८.६५

नाशिक (२१)

विधानसभा क्षेत्रे : १२१.सित्रर, १२३.नाशिक पूर्व, १२४.नाशिक मध्य, १२५.नाशिक पश्चिम, १२६.देवळाली, १२७.इगतपुरी
२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - २०११५४५ पुरुष- १०४९३८७ महिला- ९६२०८२ तृतीयपंथी- ७६
२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १८८५०६४,
झालेले मतदान : ११२१२३२ (५९.४८%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
गोडसे हेमंत तुकाराम	शिवसेना	५६३५९९
समीर भुजबळ	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	२७९३९५
अॅड. कोकाटे माणिकराव शिवाजीराव	अपक्ष	१३४५२७
पवन चंद्रकांत पवार	वंचित बहुजन आघाडी	१०९९८१
नोटा	-	६९८०

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १५९३७७४,
झालेले मतदान : ९३७६०० (५८.८३%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
गोडसे हेमंत तुकाराम	शिवसेना	४९४७३५
छगन भुजबळ	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३०७३९९
डॉ. प्रदीप पवार	मनसे	६३०५०
दिनकर धर्मा पाटील	बहुजन समाज पक्ष	२०८९६
अॅड. तानाजी सुखदेव जायभावे	सीपीएम	१७९५४

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १४४८४१४,
झालेले मतदान : ६५६८९२

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
समीर भुजबळ	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	२३८७०६
गोडसे हेमंत तुकाराम	मनसे	२१६६७४
गायकवाड दत्ता नामदेव	शिवसेना	१५८२५१
श्री महंत सुधीरदास महाराज	बहुजन समाज पक्ष	१७९८०
राजेंद्र संपतराव कडू	अपक्ष	७९८२

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
पिंगळे देवीदास	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४६.८५
पाटील दशरथ	शिवसेना	४४.५६

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
धिकले उत्तमराव नथुजी	शिवसेना	४१.५९
पाटील माधव बळवंत	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३६.५४

पालघर (२२)

विधानसभा क्षेत्रे : १२८.डहाणू, १२९.विक्रमगड, १३०.पालघर, १३६.बोईसर, १३२.नालासोपारा, १३३.वसई
२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - २११५३०१ पुरुष- ११०७७०० महिला- १००७३८३ तृतीयपंथी- २१८
२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १८८५६००,
झालेले मतदान : १२०१९४१ (६३.७४%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
राजेंद्र धेंड्या गावित	शिवसेना	५८०४७९
बळीराम सुकुर जाधव	बहुजन विकास आघाडी	४९१५९६
नोटा	-	२९४७९
दत्तराम जयराम करबत	अपक्ष	१३९३२
सुरेश अर्जुन पाडवी	वंचित बहुजन आघाडी	१३७२८

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १५७८१४९,
झालेले मतदान : ९९२७७० (६२.९९%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
अॅड. चिंतामण नवशा वनगा	भारतीय जनता पक्ष	५३३२०१
बळीराम सुकुर जाधव	बहुजन विकास आघाडी	२९३६८९
खरपडे लडक्या रुपा	माक्सवादी कम्युनिस्ट पक्ष	७६८९०
पांडुरंग जेठ्या पारधी	आप	१६९८२
हरिभाऊ सोमा वरठा	अपक्ष	१२९७४

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १५२३०६१,
झालेले मतदान : ७३२५८७

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
बळीराम सुकुर जाधव	बहुजन विकास आघाडी	२२३२३४
अॅड. चिंतामण नवशा वनगा	भारतीय जनता पक्ष	२१०८७४
शिंंगडा दामोदर बारकू	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	१६०५७०
कोम लहानू शीदवा	सीपीएम	९२२२४
पांडुरंग जेठ्या पारधी	अपक्ष	२०३६३

२००४ निवडणूक निकाल (डहाणू)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
शिंंगडा दामोदर बारकू	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४१.८५
वनगा चिंतामण	भारतीय जनता पक्ष	३२.५८

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
वनगा चिंतामण	भारतीय जनता पक्ष	३६.०५
शिंंगडा दामोदर बारकू	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२७.०६

भिवंडी (२३)

विधानसभा क्षेत्रे : १३४.भिवंडी ग्रामीण, १३५, शहापूर, १३६.भिवंडी वेस्ट, १३७ भिंवंडी ईस्ट, १३८ कल्याण वेस्ट, १३९.मुरबाड
२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - २०५५००३
पुरुष-१११३२६५ महिला- ९४१४०० तृतीयपंथी- ३३८
२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १८९०१००,
झालेले मतदान : १००५१७२ (५३.१८%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
कपिल मोरेश्वर पाटील	भारतीय जनता पक्ष	५२३५८३
तावरे सुरेश काशीनाथ	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३६७२५४
प्रा.डॉ. अरुण सावंत	वंचित बहुजन आघाडी	५१४५५
नितेश रघुनाथ जाधव	अपक्ष	२०६९७
नोटा	-	१६३९७

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १६९६५८४,
झालेले मतदान : ८७५८१४ (५१.६२%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
कपिल मोरेश्वर पाटील	भारतीय जनता पक्ष	४११०७०
पाटील विश्वनाथ रामचंद्र	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३०९६२०
सुरेश बाळ्यामामा गोपीनाथ म्हात्रे	मनसे	९३६४७
अन्सारी मुमताज अब्दुल सत्तार	बहुजन समाज पक्ष	१४०६८
मधुकर विठ्ठल पाटील	सीपीआय	१३७२०

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १४८३१७६,
झालेले मतदान : ५८४२६३

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
टावरे सुरेश काशीनाथ	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	१८२७८९
पाटील जगन्नाथ शिवराम	भारतीय जनता पक्ष	१४१४२५
देवराज किसन म्हात्रे	मनसे	१०७०९०
विश्वनाथ आर. पाटील	अपक्ष	७७७६९
आर.आर.पाटील	समाजवादी पक्ष	३२७६७

कल्याण (२४)

विधानसभा क्षेत्रे : १४०.अंबरनाथ, १४१.उल्हासनगर, १४२.कल्याण पूर्व, १४३.डोबिंवली, १४४. कल्याण ग्रामीण, १४९.मुंबा कळवा
२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - २०४९०६२
पुरुष- ११००४६० महिला- ९४७८६१ तृतीयपंथी- ७४१
२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १९६५६७६,
झालेले मतदान : ८९०३१३ (४५.२९%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
डॉ. श्रीकांत एकनाथ शिंदे	शिवसेना	५५९७२३
बाबाजी बाळाराम पाटील	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	२१५३८०
संजय हेडावू	वंचित बहुजन आघाडी	६५५७२
नोटा	-	१३०१२
रवींद्र (पिटू) केणे	बहुजन समाज पक्ष	९६२७

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १९२२०३४,
झालेले मतदान : ८२५४१४ (४२.९४%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
डॉ. श्रीकांत एकनाथ शिंदे	शिवसेना	४४०८९२
आनंद प्रकाश परांजपे	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	१९०१४३
प्रमोज (राजू) रतन पाटील	मनसे	१२२३४९
नरेश अरविंद ठाकूर	आम आदमी पक्ष	२०३४७
किरटकर दयानंद तुळशीराम	बसपा	१९६४३

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १५८८५०७,
झालेले मतदान : ५४४८२८

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
आनंद प्रकाश परांजपे	शिवसेना	२१२४७६
डावखरे वसंत शंकरराव	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	१८८२७४
वैशाली दरेकर-राणे	मनसे	१०२०६३
खान कमरुद्दीन अ.गनी	बहुजन समाज पक्ष	१५७०९
अॅड.एस.एस.साळवी (नि.न्यायधीश)	बीबीएम	३२४२

ठाणे (२५)

विधानसभा क्षेत्रे : १४५.मिरा भायंदर, १४६.ओवळा माजीवाडी, १४७.

कोपरी पाचपाखडी, १४८.ठाणे, १५०.ऐरोली, १५१.बेलापूर

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - २४६४१६६

पुरुष-१३२६०६४ महिला-११३७९०२ तृतीयपंथी- २००

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : २३७०९०३,

झालेले मतदान : ११७०५१८ (४९.३७%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
राजन बाबुराव विचारे	शिवसेना	७४०९६९
आनंद प्रकाश परांजपे	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३२८८२४
मल्लीकार्जुन साईबाण्णा पुजारी	वंचित बहुजन आघाडी	४७४३२
नोटा	-	२०४२६
राजेशचेण्णा बैजनाथ जैसवार	बहुजन समाज पक्ष	९४७२

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : २०७३२५१,

झालेले मतदान : १०५४५७५ (५०.८७%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
विचारे राजन बाबुराव	शिवसेना	५९५३६४
संजीव गणेश नाईक	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३१४०६५
अभिजित रमेश पानसे	मनसे	४८८६३
संजीव विष्णू साने	आप	४१५३५
किर्तवडे विद्याधर भीमराव	बसपा	१०९८२

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १८०६८०३,

झालेले मतदान : ७४९८७३

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
डॉ. संजीव गणेश नाईक	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३०९०००
चौगुले विजय लक्ष्मण	शिवसेना	२५९९८०
राजन राजे	मनसे	१३४८४०
अरविंद कुमार त्रिपाठी	बहुजन समाज पक्ष	१४१९२
विद्याधर लक्ष्मण जोशी	अपक्ष	९६८०

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
परांजपे प्रकाश	शिवसेना	४८.०८
डावखरे वसंत	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४६.३९

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
परांजपे प्रकाश	शिवसेना	४३.२२
नकुल पाटील	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३२.२१

२००४ निवडणूक निकाल (कुलाबा)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
ए.आर.अंतुले	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३९.३५
विवेक पाटील	पीडब्ल्यूपीआय	३५.३३

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
रमेशशेठ ठाकूर	पीडब्ल्यूपीआय	४१.५५
डी.बी.पाटील	शिवसेना	३०.०३

मुंबई उत्तर (२६)

विधानसभा क्षेत्रे : १५२.बोरीवली, १५३.दहीसर, १५४.मगाठाणे, १६०.कांदिवली ईस्ट, १६१.चारकोप, १६२.मालाड वेस्ट

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १७८४३३९

पुरुष-९५५०६१ महिला-८२८८६८ तृतीयपंथी- ४१०

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १६४७३५०,

झालेले मतदान : ९८९७५९ (६०.०८%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
गोपाळ शेटी	भारतीय जनता पक्ष	७०६६७८
उर्मिला मातोडकर	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२४१४३९
थोरत सुनील उत्तमराव	वंचित बहुजन आघाडी	१५६९१
नोटा	-	११९६६
मनोज कुमार जयप्रकाश सिंग	बहुजन समाज पक्ष	३९२५

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १७८३८७०,

झालेले मतदान : ९४६७१७ (५३.०७%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
गोपाल चिन्नाय शेटी	भारतीय जनता पक्ष	६६४००४
संजय ब्रिजकिशोरलाल निरुपम	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२१७४२२
सतीश पारसमल जैन	आप	३२३६४
यादव कमलेश सोमनाथ	एस.पी	५५०६
सिंग अशोक चंद्रपाल	बसपा	५४३८

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १६०८९२४,
झालेले मतदान : ६८५०२२

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
संजय ब्रिजकिशोरलाल निरुपम	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२५५१५७
राम नाईक	भारतीय जनता पक्ष	२४९३७८
पारकर शिरीष लक्ष्मण	मनसे	१४७५०२
लखमेंद्र खुराना	बहुजन समाज पक्ष	७२०३
उस्मान थीम	समाजवादी पक्ष	५३१५

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
गोविंदा	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	५०.०१
राम नाईक	भारतीय जनता पक्ष	४५.७०

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
राम नाईक	भारतीय जनता पक्ष	५६.३९
चंद्रकांत गोसालीया	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३९.६१

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १६०४९९२,
झालेले मतदान : ७०७१३४

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
अॅड. कामत गुरुदास वसंत	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२५३९२०
गजानन चंद्रकांत कीर्तीकर	शिवसेना	२१५५३३
ठाकरे शालिनी जितेंद्र	मनसे	१२४०००
अबू असीम आझमी	समाजवादी पक्ष	८४४१२
अत्तार सिद्दिकी	बहुजन समाज पक्ष	९७२३

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
सुनिल दत्त	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	५१.५९
संजय निरुपम	शिवसेना	४५.२६

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
सुनिल दत्त	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	५२.३५
मधुकर सरपोतदार	शिवसेना	४०.१४

मुंबई उत्तर पश्चिम (२७)

विधानसभा क्षेत्रे : १५८.जोगेश्वरी ईस्ट, १५९.दिंडोशी, १६३.गोरेगाव १६४.वसोवा, १६५.अंधेरी वेस्ट, १६६. अंधेरी ईस्ट
२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १७१०३८३ पुरुष- ९२५८५८ महिला- ७८४४६६ तृतीयपंथी- ५९
२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १७३२२६३,
झालेले मतदान : ९४१४९७ (५४.३५%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
गजानन कीर्तीकर	शिवसेना	५७००६३
संजय निरुपम	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३०९७३५
सुरेश सुंदर शेटी	वंचित बहुजन आघाडी	२३४२२
नोटा	-	१८२२५
सुभाष पैसी	समाजवादी पक्ष	५८५०

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १७७५४१६,
झालेले मतदान : ८९७८७९ (५०.५७%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
गजानन चंद्रकांत कीर्तीकर	शिवसेना	४६४८२०
कामत गुरुदास वसंत	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२८१७९२
महेश वामन मांजरेकर	मनसे	६६०८८
मयंक रमेश गांधी	आप	५९८६०
भोले पुष्पा मिलिंद	बसपा	१०२७५

मुंबई उत्तर पूर्व (२८)

विधानसभा क्षेत्रे : १५५.मुलूंड, १५६.विक्रोळी, १५७.भांडूप वेस्ट, १६९. घाटकोपर वेस्ट, १७०.घाटकोपर ईस्ट, १७१.मानखुर्द शिवाजी नगर
२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १६१५११८ पुरुष- ८६६९८५ महिला- ७४७८९८ तृतीयपंथी- २३५
२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १५८८६९३,
झालेले मतदान : ९०८९९३ (५७.२२%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
मनोज कोटक	भारतीय जनता पक्ष	५१४५९९
पाटील संजय दिना	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	२८८११३
निहारिका प्रकाशचंद्र कोंडाळे	वंचित बहुजन आघाडी	६८२३९
नोटा	-	१२४६६
संजय चंद्रबहादूर सिंग (कुंवर)	बहुजन समाज पक्ष	७७७७

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १६६८३५७,
झालेले मतदान : ८६२५२२ (५१.७०%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
किरीट सोमय्या	भारतीय जनता पक्ष	५२५२८५
संजय दिना पाटील	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	२०८१६३
मेधा पाटकर	आप	७६४५१
मच्छिंद्र हनुमंतराव चाटे	बीएसपी	१७४२७
प्रा.अविनाश डोळस	बीबीएम	८८३३

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १५७२८९०,
झालेले मतदान : ६६७९०४

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
संजय दिना पाटील	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	२१३५०५
किरीट सोमय्या	भारतीय जनता पक्ष	२१०५७२
शिशिर शिंदे	मनसे	१९५१४८
अशोक चंद्रपाल सिंग	बहुजन समाज पक्ष	२४९३४
कोकरे संजय	बीबीएम	५६१२

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
गुरुदास कामत	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	५३.३०
किरीट सोमय्या	भारतीय जनता पक्ष	४२.५७

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
किरीट सोमय्या	भारतीय जनता पक्ष	४३.०८
गुरुदास कामत	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४२.३०

मुंबई उत्तर मध्य (२९)

विधानसभा क्षेत्रे : १६७.विलेपार्ले, १६८.चांदिवली, १७४.कुर्ला, १७५. कलिना, १७६. वांद्रे ईस्ट, १७७.वांद्रे वेस्ट
२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १७२१२५०
पुरुष- ९२९८०३ महिला- ७९१३८३ तृतीयपंथी- ६४
२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १६७९८९१,
झालेले मतदान : ९०१७८४ (५३.६८%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
पूनम महाजन	भारतीय जनता पक्ष	४८६६७२
दत्त प्रिया सुनील	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३५६६६७
अब्दुर रहेमान अंजेरिया	वंचित बहुजन आघाडी	३३७०३
नोटा	-	१०६६९
इम्रान मुस्तफा खान	बहुजन समाज पक्ष	४१९५

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १७३७०८४,
झालेले मतदान : ८४५४५५ (४८.६७%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
पुनम महाजन	भारतीय जनता पक्ष	४७८५३५
दत्त प्रिया सुनील	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२९१७६४
फिरोज पालखीवाला	आप	३४८२४
शिंदे आनंद व्यंकटराव	बसपा	१०१२८
अबू फरहान आझमी	एस.पी	९८७३

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १६८१९८५,
झालेले मतदान : ६६४६४७

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
दत्त प्रिया सुनील	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३१९३५२
महेश राम जेठमलानी	भारतीय जनता पक्ष	१४४७९७
शिल्पा अतुल सरपोतदार	मनसे	१३२५४६
इब्राहिम शेख	बहुजन समाज पक्ष	४३४२५
सुरेखा नारायण पेवेकर	आरएसपी	७०८५

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
एकनाथ एम.गायकवाड	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४९.८०
मनोहर गजानन जोशी	शिवसेना	४७.२९

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
मनोहर गजानन जोशी	शिवसेना	५५.८३
राजा ढाले	बीबीएम	२३.८४

मुंबई दक्षिण मध्य (३०)

विधानसभा क्षेत्रे : १७२. अणुशक्ती नगर, १७३.चेंबूर, १७८.धारावी, १७९.सायन कोळीवाडी, १८०.वडाळा, १८१.माहिम
२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १४५६३६९
पुरुष- ७७८४२१ महिला- ६७७७२९ तृतीयपंथी- २१९
२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १४४०३८०,
झालेले मतदान : ७९७२५० (५५.३५%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
राहुल रमेश शेवाळे	शिवसेना	४२४९१३
एकनाथ गायकवाड	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२७२७७४
भोसले संजय सुशिम	वंचित बहुजन आघाडी	६३४१२
नोटा	-	१३८३४
अहमद शकील सागीर अहमद शेख	बहुजन समाज पक्ष	८६३५

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १४४७८८६,
झालेले मतदान : ७६८७५० (५३.०९%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
राहुल रमेश शेवाळे	शिवसेना	३८१००८
एकनाथ एम. गायकवाड	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२४२८२८
आदित्य राजन शिरोडकर	मनसे	७३०९६
सुंदर बालकृष्ण	आप	२७६८७
अॅड. अय्यर गणेश	बसपा	१४७६२

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १५१५८९९,
झालेले मतदान : ५९८८४५

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
एकनाथ एम. गायकवाड	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२५७५२३
सुरेश अनंत गंभीर	शिवसेना	१८१८१७
श्वेता विविक परुळकर	मनसे	१०८३४१
बरवे प्रवीण रामचंद्र	बहुजन समाज पक्ष	१८४२७
राजेंद्र गणपत जाधव	पीआरबीपी	५९८६

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
मोहन रावळे	शिवसेना	३६.९४
सचिन अहीर	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३०.५६

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
मोहन रावळे	शिवसेना	४७.९७
ए मजेड मेमन	समाजपवादी पक्ष	२६.४७

मुंबई दक्षिण (३१)

विधानसभा क्षेत्रे : १८२.वरळी, १८३.शिवडी, १८४.भायखळा, १८५.मलबारहिल, १८६.मुंबादेवी, १८७.कुलाबा
२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १५१७१९६
पुरुष- ८२३२२८ महिला- ६९३९२५ तृतीयपंथी- ४३
२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १५५४१७६,
झालेले मतदान : ८०१६११ (५१.५८%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
अरविंद गणपत सावंत	शिवसेना	४२१९३७
देवरा मिलिंद मुरली	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३२१८७०
डॉ. अनिल कुमार	वंचित बहुजन आघाडी	३०३४८
नोटा	-	१५११५
गौतम सुरेश कुमार मेख्री लाल	बहुजन समाज पक्ष	४३२९

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १४८५८४४,
झालेले मतदान : ७७९८५९ (५२.४९%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
अरविंद सावंत	शिवसेना	३७४६०९
देवरा मिलिंद मुरली	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२४६०४५
बाळा नांदगावकर	मनसे	८४७७३
मीरा संन्याल	आप	४०२९८
प्रकाश रेड्डी	सी.पी.आय	६८९७

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १५८९८११,
झालेले मतदान : ६४१५७१

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
देवरा मिलिंद मुरली	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२७२४११
बाळा नांदगावकर	मनसे	१५९७२९
मोहन रावले	शिवसेना	१४६११८
मोहम्मद अली अबू बकर शेख	बहुजन समाज पक्ष	३३७९९
मीरा संन्याल	अपक्ष	१०१५७

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
मिलिंद देवरा	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	५०.२८
जयवंतीबेन मेहता	भारतीय जनता पक्ष	४६.५५

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
जयवंतीबेन मेहता	भारतीय जनता पक्ष	४७.८४
मुरली देवरा	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४४.४६

रायगड (३२)

विधानसभा क्षेत्रे : १९१.पेण, १९२.अलीबाग, १९३.श्रीवर्धन, १९४.महाड, २६३.दापोली, २६४.गुहागर
२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १६६४१८६
पुरुष- ८१८४५२ महिला- ८४५७३० तृतीयपंथी- ४
२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १६५२९६५,
झालेले मतदान : १०२५४६७ (६२.०४%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
तटकरे सुनील दत्तात्रय	राष्ट्रवादी काँग्रेस	४८६९६८
अनंत गीते	शिवसेना	४५५५३०
सुमन भास्कर कोळी	वंचित बहुजन आघाडी	२३१९६
सुभाष जनार्दन पाटील	अपक्ष	१२२६५
नोटा	-	११४९०

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १५३२७८१,
झालेले मतदान : ९८८१९२ (६४.४७%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
अनंत गीते	शिवसेना	३९६१७८
तटकरे सुनील दत्तात्रय	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३९४०६८
रमेश भाई कदम	पीडब्लूपीआय	१२९७३०
यशवंत जयराम गायकवाड	बसपा	१०५१०
मुजफ्फर जयनुद्दीन चौधरी ऊर्फ मोदी	अपक्ष	९९५२

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १३५९८३०,
झालेले मतदान : ७६७३६६

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
अनंत गीते	शिवसेना	४१३५४६
बॅ.ए.आर. अंतुले	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२६७०२५
अॅड. प्रवीण मधुकर ठाकूर	अपक्ष	३९१५९
सुनील भास्कर नाईक	अपक्ष	२२२००
मोहिते किरण बाबुराव	बहुजन समाज पक्ष	१३०५३

२००४ निवडणूक निकाल (रत्नागिरी)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
अनंत गीते	शिवसेना	५९.६६
गोविंदराव निकम	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३३.११

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
अनंत गीते	शिवसेना	५४.९९
झीमन सुजित भागोजी	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३३.४०

मावळ (३३)

विधानसभा क्षेत्रे : १८८.पनवेल, १८९.कर्जत, १९०.उरण, २०४.मावळ, २०५. चिंचवड, २०६.पिंपरी

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - २५६०६७२

पुरुष- १३३६५६९ महिला- १२२३९३३ तृतीयपंथी- १७०

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : २२९८०८०,
झालेले मतदान : १३६८८७२ (५९.५७%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
श्रीरंग अप्पा चंदू बारणे	शिवसेना	७२०६६३
पार्थ अजित पवार	राष्ट्रवादी काँग्रेस	५०४७५०
राजाराम नारायण पाटील	वंचित बहुजन आघाडी	७५९०४
नोटा	-	१५७७९
अॅड. कानडे संजय किसन	बहुजन समाज पक्ष	१०९९७

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १९५३७४१,
झालेले मतदान : ११७४३८० (६०.११%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
आप्पा उर्फ श्रीरंग चंदू बारणे	शिवसेना	५१२२२६
जगताप लक्ष्मणभाऊ पांडुरंग	पीडब्लूपीआय	३५४८२९
नावेकर राहुल सुरेश	राष्ट्रवादी काँग्रेस	१८२२९३
भापकर मारोती साहेबराव	आप	३०५६६
भीमपुत्र गायकवाड	बसपा	२५९८२

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १६०४८८६,
झालेले मतदान : ७९७६१६

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
बाबर गजानन धरमसी	शिवसेना	३६४८५७
पानसरे आज्ञम फकीर भाई	राष्ट्रवादी काँग्रेस	२८४२३८
मिश्रा उमाकांत रामेश्वर	बसपा	२०४५५
भापकर मारोती साहेबराव	अपक्ष	८७६०
यशवंत नारायण देसाई	अपक्ष	८२६०

पुणे (३४)

विधानसभा क्षेत्रे : २०८.वडगाव शेरी, २०९.शिवाजीनगर, २१०. कोथरुड, २१२.पर्वती, २१४, पुणे कॅन्टोनमेंट, २१५.कसबा पेठ
२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - २०४०५९०
पुरुष- १०४७३४० महिला- ९९२९२६ तृतीयपंथी- ३२४

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : २०७५८२४,
झालेले मतदान : १०३५२३६ (४९.८७%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
गिरीश भालचंद्र बापट	भारतीय जनता पक्ष	६३२८३५
मोहन जोशी	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३०८२०७
अनिल नारायण जाधव	वंचित बहुजन आघाडी	६४७९३
नोटा	-	११००९
उत्तम पांडुरंग शिंदे	बहुजन समाज पक्ष	४७९२

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १८३५८३५,
झालेले मतदान : ९९३९६६ (५४.१४%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
अनिल शिरोळे	भारतीय जनता पक्ष	५६९८२५
डॉ. विश्वजीत पतंगराव कदम	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२५४०५६
दीपक नाथाराम पायगुडे	मनसे	५३५०२
वारे सुभाष शंकरराव	आप	२८६५७
इम्तीयाज पीरजादे	बसपा	१४७२७

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १८०६९५३,
झालेले मतदान : ७३४६४१

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
कलमाडी सुरेश	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२७९९७३
अनिल शिरोळे	भारतीय जनता पक्ष	२५४२७२
शिरोळे रणजित श्रीकांत	मनसे	७५९३०
डीएसके. उर्फ डी.एस.कुलकर्णी	बहुजन समाज पक्ष	६२९८९
अरुण भाटीया	पीजीपी	३०३४०

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
सुरेश कलमाडी	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४८.६०
प्रदीप रावत	भारतीय जनता पक्ष	३९.०९

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
प्रदीप रावत	भारतीय जनता पक्ष	४१.६२
मोहन जोशी	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	२९.१६

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
शरदचंद्र गोविंदराव पवार	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	७१.०३
पृथ्वीराज जाचक	भारतीय जनता पक्ष	२३.६८

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
शरदचंद्र गोविंदराव पवार	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	५७.७९
डॉ.प्रतिभा लोखंडे	भारतीय जनता पक्ष	२३.९८

बारामती (३५)

विधानसभा क्षेत्रे : १९९.दौंड, २००.इंदापूर, २०१.बारामती, २०२.पुरंदर, २०३.भोर, २११.खडकवासला

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - २३५६५०२

पुरुष- १२३३३६० महिला- ११२३०२८ तृतीयपंथी- ११४

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : २११४६६३,
झालेले मतदान : १३०४७२८ (६१.०७%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
सुप्रिया सुळे	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	६८६७१४
कांचन राहुल कूल	भारतीय जनता पक्ष	५३०९४०
पडळकर नवनाथ	वंचित बहुजन आघाडी	४४१३३४
नोटा	-	७८६८
मंगेश निळकंठ वनशीव	बहुजन समाज पक्ष	६८८२

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १८१३५५३,
झालेले मतदान : १०६६९६३ (५८.८३%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
सुप्रिया सुळे	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	५२१५६२
महादेव जगन्नाथ जानकर	राष्ट्रीय समाज पक्ष	४५१८४३
सुरेश खोपडे	आप	२६३९६
चौधरी काळूराम विनायक	बसपा	२४९०८
तात्यासाहेब सीताराम तेले	जीडी(एस)	८८११

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १५९३४६०,
झालेले मतदान : ७३४०४८

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
सुप्रिया सुळे	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४८७८२७
कांता जयसिंग नलावडे	भारतीय जनता पक्ष	१५०९९६
कुडाले पाटील विवेक अनंत	बसपा	२९८६४
संपत मारुती टाकळे	राष्ट्रीय समाज पक्ष	१४९१२
सुरेश बाबूराव वीर	अपक्ष	७६००

शिरूर (३६)

विधानसभा क्षेत्रे : १९५.जुन्नर,१९६.आंबेगाव, १९७.खेड आळंदी, १९८.शिरूर, २०७.भोसरी, २१३.हडपसर

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - २५२२३४३

पुरुष- १३२७५५७ महिला- ११९४५९० तृतीयपंथी- १९६

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : २१७५५२९,
झालेले मतदान : १२९३११७ (५९.४४%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
डॉ. अमोल रामसिंग कोल्हे	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	६३५८३०
आढळराव शिवाजी दत्तात्रय	शिवसेना	५७७३४७
ओव्हाळ राहुल	वंचित बहुजन आघाडी	३८०७०
कागडी जमीरखान अफजल	बहुजन समाज पक्ष	७२४७
नोटा	-	६०५९

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १८२४११२,
झालेले मतदान : १०८९५७३ (५९.७३%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
आढळराव शिवाजी दत्तात्रय	शिवसेना	६४३४१५
निकम देवदत्त जयवंत	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३४१६०१
अशोक श्रीपती खांडेभराड	मनसे	३६४४८
वाघमारे सर्जेराव भिका	बसपा	१९७८३
निकम सोपानराव पंढरीनाथ	आप	१६६६३

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १६३०४६६,
झालेले मतदान : ८३८७२८

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
आढळराव शिवाजी दत्तात्रय	शिवसेना	४८२५६३
विलास विठोबा लांडे	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३०३९५२
झगडे यशवंत सीताराम	बसपा	१७४३९
लांडे विलास म्हातारबा	अपक्ष	१४१९६
राम धर्मा डंबाळे	अपक्ष	४५४९

२००४ निवडणूक निकाल (खेड)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
शिवाजीराव पाटील-आढळराव	शिवसेना	४९.२५
अशोक मोहोळ	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४६.४०

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
अशोक मोहोळ	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४३.०९
बनखेले किसनराव बाबुराव	शिवसेना	३४.३९

अहमदनगर (३७)

विधानसभा क्षेत्रे : २२२.शेगाव, २२३.राहुरी, २२४.पारनेर, २२५.अहमदनगर शहर, २२६.श्रीगोंदा, २२७.कर्जत जामखेड
२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १९७३९१० पुरुष- १०२८७५१ महिला-९४५०४४ तृतीयपंथी- ११५

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १८६९३९६, झालेले मतदान : १२०३७९७ (६४.६७%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
डॉ. सुजय राधाकृष्ण विखे-पाटील	भारतीय जनता पक्ष	७०४६६०
संग्राम अरुण काका जगताप	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४२३१८६
सुधाकर लक्ष्मण आव्हाड	वंचित बहुजन आघाडी	३१८०७
वाकळे नामदेव अर्जुन	बहुजन समाज पक्ष	६६९२
नोटा	-	४०७२

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १७०५००५, झालेले मतदान : १०६२७८० (६२.३३%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
गांधी दिलीपकुमार मनसुखलाल	भारतीय जनता पक्ष	६०५१८५
राजीव आप्पासाहेब राजळे	राष्ट्रवादी काँग्रेस	३९६०६३
कोळसे-पाटील बबन गंगाधर	अपक्ष	१२६८३
काकडे किसन यशवंत	बसपा	८३८६
दिपाली सय्यद	आप	७१२०

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १५१७९५१, झालेले मतदान : ७८६९८०

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
गांधी दिलीपकुमार मनसुखलाल	भारतीय जनता पक्ष	३१२०४७
कर्जिले शिवाजी भानूदास	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	२६५३१६
राजीव आप्पासाहेब राजळे	अपक्ष	१५२७९५
कारभारी वामन ऊर्फ के.व्ही. शिरसाठ	सीपीआय	११८५३
गडाख तुकाराम गंगाधर	बहुजन समाज पक्ष	११५०८

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
गडाख तुकाराम गंगाधर	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	५२.७७
प्रा.एन.एस.फरांडे	भारतीय जनता पक्ष	४१.८६

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
दिलीपकुमार मनसुखलाल गांधी	भारतीय जनता पक्ष	३८.०५
दादा पाटील शेळके	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३४.१७

शिर्डी (३८)

विधानसभा क्षेत्रे : २१६.अकोले, २१७.संगमनेर, २१८.शिर्डी, २१९.कोपरगाव, २२० श्रीरामपूर, २२१.नेवासा
२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १६७१२०० पुरुष- ८६१४६३ महिला- ८०९६५९ तृतीयपंथी- ७८

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १५८७०७९, झालेले मतदान : १०२९३६२ (६४.८६%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
सदाशिव किसन लोखंडे	शिवसेना	४८६८२०
कांबळे भाऊसाहेब मल्हारी	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३६६६२५
संजय लक्ष्मण सुखदान	वंचित बहुजन आघाडी	६३२८७
वाकचौरे भाऊसाहेब राजाराम	अपक्ष	३५५२६
बन्सी भाऊराव सातपुते	कम्युनिस्ट पार्टी ऑफ इंडिया	२०३००

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १४६२२६७, झालेले मतदान : ९३२८९३ (६३.८०%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
लोखंडे सदाशिव किसन	शिवसेना	५३२९३६
भाऊसाहेब राजाराम वाकचौरे	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३३३०१४
नितीन नवनाथ उदमाले	आप	११५८०
अॅड. महेंद्र दादासाहेब शिंदे	बसपा	१०३८९
संतोष मधुकर रोहाम	बीएमयुपी	९२९६

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १३१७८९०, झालेले मतदान : ६६३८८१

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
भाऊसाहेब राजाराम वाकचौरे	शिवसेना	३५९९२१
आठवले रामदास बंडु	आरपीआय(ए)	२२७९७०
रुपवते प्रेमनांद दामोदर	अपक्ष	२२७८७
कचरू नागू वाघमारे	बहुजन समाज पक्ष	८४०८
संदीप भास्कर घोलप	अपक्ष	७८७४

२००४ निवडणूक निकाल (कोपरगाव)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
बाळासाहेब विखे-पाटील	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	५३.३४
मुस्कटे भानुदास काशीनाथ	शिवसेना	४०.२८

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
बाळासाहेब विखे-पाटील	शिवसेना	३८.८२
गुलाबराव सखाराम शेळके	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३१.५६

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
जयसिंगराव गायकवाड पाटील	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४८.०७
प्रकाश सोळंके	भारतीय जनता पक्ष	४२.७९

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
जयसिंगराव गायकवाड पाटील	भारतीय जनता पक्ष	४१.२०
राधाकृष्ण पाटील	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३४.८७

बीड (३९)

विधानसभा क्षेत्रे : २२८.गेवराई, २२९.माजलगाव, २३०.बीड, २३१.आष्टी, २३२.केज, २३३.परळी

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - २१३४९१४ पुरुष- ११३००६२ महिला- १००४८२४ तृतीयपंथी- २८

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : २०४५४०५, झालेले मतदान : १३५२३९९ (६६.१२%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
प्रितम गोपीनाथराव मुंडे	भारतीय जनता पक्ष	६७८१७५
बजरंग मनोहर सोनवणे	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	५०९८०७
प्रा. विष्णू जाधव	वंचित बहुजन आघाडी	९२१३९
चव्हाण संपत रामसिंग	अपक्ष	१६७९२
मुजीब नईमुद्दीन इनामदार	अपक्ष	६९५२

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १७९२६५२, झालेले मतदान : १२३२३९० (६८.७५%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
मुंडे गोपीनाथ पांडुरंग	भारतीय जनता पक्ष	६३५९९५
धस सुरेश रामचंद्र	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४९९५४९
राठोड दिगांबर रामराव	बसपा	१४१६६
सोळंके प्रकाश भगवानराव	अपक्ष	८६३४
अशोक धोंडीबा सोनवणे	अपक्ष	५३८३

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १६३७२३९, झालेले मतदान : १०७३९८३

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
मुंडे गोपीनाथ पांडुरंग	भारतीय जनता पक्ष	५५३९९४
कोकाटे रमेश बाबुराव	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४१३०४२
मस्के मच्छिंद्र बाबुराव	बहुजन समाज पक्ष	२५२८४
खळगे कचरू संतारामजी	बीबीएम	११००६
महंमद अक्रम महंमद सलीमुद्दीन बागवान	अपक्ष	९८८३

उस्मानाबाद (धाराशिव) (४०)

विधानसभा क्षेत्रे : २३९.औसा, २४०.उमरगा, २४१.तुळजापूर, २४२.उस्मानाबाद, २४३.परांडा, २४६.वाशी

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १९८९०६५ पुरुष- १०५०१८७ महिला- ९३८७९९ तृतीयपंथी- ७९

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १८८९७४०, झालेले मतदान : १२०४७३० (६३.७५%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
ओमप्रकाश भुपालसिंह ऊर्फ पवनराजे निंबाळकर	शिवसेना	५९६६४०
राणा जगजितसिंह पद्मसिंह पाटील	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४६९०७४
अर्जुन (दादा) सलगर	वंचित बहुजन आघाडी	९८५७९
नोटा	-	१००२४
गोरे नेताजी नागनाथराव	अपक्ष	६६७९

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १७५९१८६, झालेले मतदान : ११९९७०४ (६३.६५%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
गायकवाड रवींद्र विश्वनाथ	शिवसेना	६०७६९९
पाटील पद्मसिंह बाजीराव	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३७३३७४
ढाले पद्मशिल रामचंद्र	बसपा	२८३२२
रोहन सुभाष देशमुख	अपक्ष	२६८६८
तुकाराम दासराव गंगवने	अपक्ष	१०२१०

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १६०८८५२, झालेले मतदान : ९२४५४७

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
पाटील पद्मसिंह बाजीराव	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४०८८४०
गायकवाड रवींद्र विश्वनाथ	शिवसेना	४०२०५३
दिवाकर यशवंत नाकाडे	बहुजन समाज पक्ष	२८०४५
पवार हरिदास माणिकराव	अपक्ष	९४९६
दादासाहेब शंकरराव जेटीथोर	अपक्ष	८५६७

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
नरहीरे कल्पना	शिवसेना	४६.१५
डोबळे लक्ष्मण	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४५.९०

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
कांबळे शिवाजी विठ्ठलराव	शिवसेना	३९.८२
देवकुळे कानिफनाथ	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३०.४९

लातूर (४१)

विधानसभा क्षेत्रे : ८८.लोहा, २३४.लातूर ग्रामीण, २३५.लातूर शहर, २३६.अहमदपूर, २३७.उदगीर, २३८.निलंगा

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १९७१२७१ पुरुष- १०३२४२५ महिला- ९३८७८५ तृतीयपंथी- ६१

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १८८६६५७, झालेले मतदान : ११७६५४२ (६२.३६%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
सुधाकर तुकाराम श्रंगारे	भारतीय जनता पक्ष	६६१४९५
कामत मच्छिंद्र गुणवंतराव	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३७२३८४
राम गारकर	वंचित बहुजन आघाडी	११२२५५
नोटा	-	६५६४
डॉ.सिद्धार्थ कुमार दिगंबरराव सुर्यवंशी	बहुजन समाज पक्ष	६५४९

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १६८६९५७, झालेले मतदान : १०५७५७९ (६२.६९%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
डॉ. सुनील बळीराम गायकवाड	भारतीय जनता पक्ष	६१६५०९
बन्सोडे दत्तात्रय गुंडेराव	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३६३११४
कांबळे दीपक अरविंद	बसपा	२००२९
दीपरत्न प्रभाकरराव निलंगेकर	आप	९८२९
शिंदे सुधीर श्रीपतराव	अपक्ष	८६७८

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १५०९९८७, झालेले मतदान : ८२९३९३

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
आवळे जयवंत गंगाराम	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३७२८९०
डॉ. सुनील बळीराम गायकवाड	भारतीय जनता पक्ष	३६४९१५
अॅड.बाबासाहेब सदाशिवराव गायकवाड	बहुजन समाज पक्ष	३४०३३
गत्रे तुकाराम रामभाऊ	जेएसपी	८७८५
बाबूराव सत्यवान पोटभरे	बीबीएम	७६८२

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
रुपाताई दिलीपराव पाटील-निलंगेकर	भारतीय जनता पक्ष	४९.१९
पाटील शिवराज विश्वनाथ	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४५.४३

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
पाटील शिवराज विश्वनाथ	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४१.७२
डॉ.गोपाळराव विठ्ठलराव पाटील	भारतीय जनता पक्ष	३६.३७

सोलापूर (४२)

विधानसभा क्षेत्रे : २४७.मोहोळ, २४८.सोलापूर शहर उत्तर, २४९.सोलापूर शहर मध्य , २५०.अक्कलकोट, २५१.सोलापूर दक्षिण, २५२.पंढरपूर

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - २०२१३९४ पुरुष- १०३६९३९ महिला- ९८४२५७ तृतीयपंथी- १९८

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १८५१६५४, झालेले मतदान : १०८४५१४ (५८.५७%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
डॉ. जयसिद्धेश्वर शिवाचार्य महास्वामीजी	भारतीय जनता पक्ष	५२४९८५
शिंदे सुशिलकुमार संभाजीराव	भारतीय काँग्रेस पक्ष	३६६३७७
आंबेडकर प्रकाश यशवंत	वंचित बहुजन आघाडी	१७०००७
नोटा	-	६१९९
प्रा.डॉ. अर्जुन गेणा ओहाळ	बहुजन मुक्ती पक्ष	३८८०

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १७०२७३९, झालेले मतदान : ९५१५१० (५५.८८%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
शरद बनसोडे	भारतीय जनता पक्ष	५१७८७९
शिंदे सुशीलकुमार संभाजीराव	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३६८२०५
अॅड. संजीव सिदराम सदाफुले	बसपा	१९०४१
ललित बाबर	आप	९२६९
सोनवने शिवाजी चंद्रकांत	अपक्ष	५४८७

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १५९४१३८, झालेले मतदान : ७४३२२२

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
शिंदे सुशीलकुमार संभाजीराव	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३८७५९१
अॅड. बनसोडे शरद मारुती	भारतीय जनता पक्ष	२८७९५९
गायकवाड प्रमोद रामचंद्र	बहुजन समाज पक्ष	३०४५७
बनसोडे उत्तम भीमशा	अपक्ष	८१३४
विजयकुमार भगवानराव उघडे	अपक्ष	७४१६

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
सुभाष देशमुख	भारतीय जनता पक्ष	४८.१४
उज्ज्वलाताई सुशीलकुमार शिंदे	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४७.२६

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
शिंदे सुशीलकुमार संभाजीराव	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४७.४९
वल्याळ लिंगराज बलिरिया	भारतीय जनता पक्ष	३४.७३

२००४ निवडणूक निकाल (कराड)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
श्रीनिवास दादासाहेब पाटील	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	६१.१२
मंजुमारे वसंत ज्ञानदेव	शिवसेना	३३.५९

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
श्रीनिवास दादासाहेब पाटील	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४७.७६
पृथ्वीराज दाजीसाहेब चव्हाण	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३१.००

माढा (४३)

विधानसभा क्षेत्रे : २४४.करमाळा, २४५.माढा, २५३.सांगोला, २५४.माळशिरस, २५५. फलटण, २५८.माण

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १९८६६८४ पुरुष- १०३३१२९ महिला- ८५३४८७ तृतीयपंथी- ६८

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १९०९५७४, झालेले मतदान : १२१६३१९ (६३.०७%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
रणजितसिंह हिंदुराव नाईक-निबाळकर	भारतीय जनता पक्ष	५८६३१४
संजय मामा विठ्ठलराव शिंदे	राष्ट्रवादी काँग्रेस	५००५५०
अॅड. विजयराव मोरे	वंचित बहुजन आघाडी	५१५३२
आप्पा आबा लोकरे	बहुजन समाज पक्ष	६८८३
केसकर मारुती शिवराम	बहुजन आझाद पक्ष	६६०७

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १७२७३२२, झालेले मतदान : १०८०१६७ (६२.५३%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
मोहिते-पाटील विजयसिंह शंकरराव	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४८९९८९
सदाभाऊ रामचंद्र खोत	स्वाभिमान पक्ष	४६४६४५
मोहिते-पाटील प्रतापसिंह शंकरराव	अपक्ष	२५१८७
बनसोडे कुंदन फुलचंद	बसपा	१५७९०
नवनाथ भीमराव पाटील	एच.आय.पी.पी.ए.	८८५३

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १५५८४४२, झालेले मतदान : ९१९३७९

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
पवार शरदचंद्र गोविंदराव	राष्ट्रवादी काँग्रेस	५३०५९६
देशमुख सुभाष सुरेशचंद्र	भारतीय जनता पक्ष	२१६१३७
महादेव जगन्नाथ जानकर	आर.एस.पी	९८९४६
राहुल विठ्ठल सरवदे	बहुजन समाज पक्ष	१६७३७
सुरेश श्यामराव घाडगे	अपक्ष	१४१५७

सांगली (४४)

विधानसभा क्षेत्रे : २८१. मिरज, २८२.सांगली, २८५.पतूस कडेगाव, २८६.खानापूर, २८७.तासगाव कवठेमहाकाळ, २८८.जत

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १८६१२७६ पुरुष- ९४९६१८ महिला- ९११५४८ तृतीयपंथी- ११०

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १८०९१०९, झालेले मतदान : ११८९९५८ (६५.७८%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
संजय काका पाटील	भारतीय जनता पक्ष	५०८९९५
विशाल प्रकाश बापू पाटील	स्वाभिमानी पक्ष	३४४६४३
गोपीचंद कुंडलिक पडळकर	वंचित बहुजन आघाडी	३००२३४
आनंद शंकर नलगे-पाटील	बीएएलपी	७२१३
नोटा	-	६५८५

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १६४९१०७, झालेले मतदान : १०४७५१० (६३.५२%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
संजयकाका पाटील	भारतीय जनता पक्ष	६११५६३
पाटील प्रतीक प्रकाशबापू	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३७२२७९
बंडगर नानसो बालासो	बसपा	११३७८
नितीन गणपतराव सावगावे	बी.एम.यु.पी	८४०५
सुरेश पार्थ माने (नाना)	अपक्ष	८३५३

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १४९०५७९, झालेले मतदान : ७७६८३०

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
पाटील प्रतीक प्रकाशबापू	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३७८६२०
अजितराव शंकरराव घोरपडे	अपक्ष	३३८८३७
पटेल एम.जावेद एम.युसूफ	बहुजन समाज पक्ष	११७९३
अशोक ज्ञानू माने (भाऊ)	एसबीपी	८०८०
सिद्धेश्वर शिवप्पा भोसले	अपक्ष	७३२८

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
पाटील प्रकाश(बापू) वसंतदादा	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४४.०२
दीपक (बाबा) आबासाहेब शिंदे	भारतीय जनता पक्ष	३२.२४

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
पाटील प्रकाश(बापू) वसंतदादा	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	५३.९६
पाटील मदन विश्वनाथ	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३१.२३

सातारा (४५)

विधानसभा क्षेत्रे : २५६.वाई, २५७.कोरेगाव, २५९.कराड उत्तर, २६०.कराड दक्षिण, २६१.पाटण, २६२.सातारा

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १८८४८८५
पुरुष- ९५६५०२ महिला- ९२८३१० तृतीयपंथी- १३

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १८४८४८९,
झालेले मतदान : १११५४३४ (६०.३४%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
श्रीमंत छत्रपती उदयनराजे प्रतापसिंह राजे भोसले	राष्ट्रवादी काँग्रेस	५७९०२६
नरेंद्र आण्णासाहेब पाटील	शिवसेना	४५२४९८
सहदेव केराप्पा आयवळे	वंचित बहुजन आघाडी	४०६७३
नोटा	-	९२२७
आनंद रमेश थोरवडे	बहुजन समाज पक्ष	६९६३

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १७१९९९८,
झालेले मतदान : ९७६७०२ (५६.७९%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
श्रीमंत छत्रपती उदयनराजे प्रतापसिंह राजे भोसले	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	५२२५३१
पुरुषोत्तम जाधव	अपक्ष	१५५९३७
राजेंद्र मधुकर चोरगे	आप	८२४८९
अशोक वामन गायकवाड	आर.पी.आय.(ए)	७१८०८
संदीप अमृतराव मोझर	अपक्ष	१८२१५

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १५४६१४६,
झालेले मतदान : ८१६६४६

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
श्रीमंत छत्रपती उदयनराजे प्रतापसिंह राजे भोसले	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	५३२५८३
पुरुषोत्तम बाजीराव जाधव	शिवसेना	२३५०६८
चव्हाण प्रशांत वसंत	बहुजन समाज पक्ष	२५११२
अलंक्रिता अभिजित आवाडे-बिचुकले	अपक्ष	१२६६२
भाऊसाहेब गंगाराम वाघ	आरएसपी	११२२१

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
लक्ष्मणराव पांडुरंग जाधव-पाटील	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४१.७९
हिंदुराव नाईक निंबाळकर	शिवसेना	४१.१३

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
लक्ष्मणराव पांडुरंग जाधव-पाटील	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४६.८२
हिंदुराव नाईक निंबाळकर	शिवसेना	२८.१७

रत्नागिरी-सिंधुदुर्ग (४६)

विधानसभा क्षेत्रे : २६५.चिपळूण, २६६.रत्नागिरी, २६७.राजापूर, २६८.कणकवली, २६९.कुडाळ, २७०. सावंतवाडी

२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १४४६३६२
पुरुष- ७१२३९६ महिला- ७३३९५४ तृतीयपंथी- १२

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १४५५५७७,
झालेले मतदान : ९०११०२ (६१.९१%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
विनायक राऊत	शिवसेना	४५८०२२
निलेश नारायण राणे	महाराष्ट्र स्वाभिमान पक्ष	२७९७००
मारुती रामचंद्र जोशी	वंचित बहुजन आघाडी	३०८८२
निलेश भिकाजी भातडे	अपक्ष	१७६६८
नोटा	-	१३७७७

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १३६७३६२,
झालेले मतदान : ८९६४०९ (६५.५६%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
विनायक भाऊराव राऊत	शिवसेना	४९३०८८
निलेश नारायण राणे	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३४३०३७
आयरे राजेंद्र लहू	बसपा	१३०८८
अभिजित श्रीराम हेगशेट्टे	आप	१२७००
सुनील ऊर्फ यशवंत वसंत पेडणेकर	अपक्ष	७३२८

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १२५२२५५,
झालेले मतदान : ७१८७२१

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
निलेश नारायण राणे	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३५३९१५
सुरेश प्रभाकर प्रभू	शिवसेना	३०७१६५
सुरेंद्र बोरकर	अपक्ष	१८८५८
परुळेकर जयेंद्र श्रीपाद	बहुजन समाज पक्ष	१५४६९
अजय ऊर्फ आबा दादा जाधव	केकेएचएस	७४०५

२००४ निवडणूक निकाल (राजापूर)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
सुरेश प्रभाकर प्रभू	शिवसेना	५४.९४
सुधीर सावंत	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३८.१०

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
सुरेश प्रभाकर प्रभू	शिवसेना	५१.०७
प्रा.मधू दंडवते	जेडी (एस)	२५.०५

२००४ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
मंडलिक सदाशिवराव	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४९.४२
धनंजय महाडिक	शिवसेना	४७.६०

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
मंडलिक सदाशिवराव	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४६.३३
उदयसिंगराव गायकवाड	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	३९.७६

कोल्हापूर (४७)

विधानसभा क्षेत्रे : २७१.चंदगड, २७२.राधानगरी, २७३ कागल, २७४.कोल्हापूर दक्षिण, २७५.करवीर, २७६.कोल्हापूर
२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १९२८५४६ पुरुष-९८०८७९ महिला- ९४७५७८ तृतीयपंथी- ८९

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १८८०४९६,
 झालेले मतदान : १३३०८५२ (७०.७७%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
संजय सदाशिवराव मंडलिक	शिवसेना	७४९०८५
धनंजय महाडिक	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४७८५१७
डॉ. अरुणा मोहन माळी	वंचित बहुजन आघाडी	६३४३९
नोटा	-	८६९१
संदीप गुंडोपंत संकपाळ	अपक्ष	५९५५

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १७५८२९३,
 झालेले मतदान : १२६१०१८ (७१.७२%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
धनंजय भीमराव महाडिक	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	६०७६६५
संजय सदाशिव मंडलिक	शिवसेना	५७४४०६
संपतराव शामराव पवार-पाटील	पी.डब्ल्यू.पी.आय.	१३१६२
संदीप गुंडोपंत संकपाळ	अपक्ष	१०९६३
कुरणे अजय प्रकाश	बसपा	९२९१

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १५८३०३०,
 झालेले मतदान : १०२७८०२

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
सदाशिव दादोबा मंडलिक	अपक्ष	४२८०८२
छत्रपती संभाजीराजे शाहू	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३८३२८२
देवणे विजय श्यामराव	शिवसेना	१७२८२२
कांबळे सुहास निवृत्ती	बहुजन समाज पक्ष	२१८०५
महंमद गुलाब नदफ	अपक्ष	८२९६

हातकणंगले (४८)

विधानसभा क्षेत्रे : २७७.शाहुवाडी, २७८.हातकणंगले, २७९.इचलकरंजी, २८०.शिरोळ, २८३, इस्लामपूर, २८४.शिराळा
२०२४ निवडणूक मतदार यादी एकूण मतदार नोंदणी - १८०८१८९ पुरुष- ९२२९१० महिला- ८८५१८७ तृतीयपंथी- ९२

२०१९ निवडणूक : एकूण मतदार नोंदणी : १७७६५५५,
 झालेले मतदान : १२५२२११ (७०.४९%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
धैर्यशील संभाजीराव माने	शिवसेना	५८५७७६
राजू आण्णी शेटी	स्वाभिमान पक्ष	४८९७३७
अस्तम बादशहाजी सय्यद	वंचित बहुजन आघाडी	१२३४१९
संग्रामसिंह जयसिंगराव गायकवाड	अपक्ष	८६९५
राजू मुजीकराव शेटी	बीएचयूमपी	८१०३

२०१४ निवडणूक : एकूण मतदार : १६३०६०४,
 झालेले मतदान : ११९०३३२ (७३%)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
राजू शेटी	स्वाभिमान पक्ष	६४०४२८
आवाडे कलप्पा बाबूराव	भारतीय काँग्रेस पक्ष	४६२६१८
सुरेशदादा पाटील	अपक्ष	२५६४८
कांबळे चंद्रकांत तुकाराम	बसपा	११४९९
रघुनाथ दादा पाटील	आप	९०१५

२००९ निवडणूक : एकूण मतदार : १४५८५६०,
 झालेले मतदान : ९७८२०२

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते
शेटी राजू उर्फ देवाप्पा अण्णा	स्वाभिमान पक्ष	४८१०२५
माने निवेदिता संभाजीराव	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३८५९६५
रघुनाथ रामचंद्र पाटील	शिवसेना	५५०५०
कानडे अनिलकुमार महादेव	बहुजन समाज पक्ष	२७४६५
सरनार्क आनंदराव वसंतराव (फौजी बापू)	अपक्ष	१०५७६

२००४ निवडणूक निकाल (इचलकरंजी)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
माने निवेदिता	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	५३.३८
डॉ.पाटील संजय	शिवसेना	४०.६१

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
माने निवेदिता	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४३.३७
आवाडे कलप्पा	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४९.७२

स्रोत: भारत निवडणूक आयोग व मुख्य निवडणूक अधिकारी यांचे संकेतस्थळ.

२००४ निवडणूक निकाल (एरंडोल)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
अण्णासाहेब एम.के.पाटील	भारतीय जनता पक्ष	४७.४८
वसंतराव मोरे	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	४६.१५

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
अण्णासाहेब एम.के.पाटील	भारतीय जनता पक्ष	४७.३६
वसंतराव मोरे	राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	३०.७५

२००४ निवडणूक निकाल (यवतमाळ)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
राठोड हरिसिंग नसरू	भारतीय जनता पक्ष	विजयी
पाटील उत्तमराव देवराऊजी	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	-

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
पाटील उत्तमराव देवराऊजी	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस	४२.०१
राठोड हरिभाऊ	भारतीय जनता पक्ष	३९.५४

२००४ निवडणूक निकाल (पंढरपूर)

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
आठवले रामदास	आरपीआय (ए)	विजयी
क्षीरसागर नागनाथ	भारतीय जनता पक्ष	-

१९९९ निवडणूक निकाल

उमेदवार	पक्ष	प्राप्त मते (%)
आठवले रामदास	अपक्ष	५२.९१
क्षीरसागर नागनाथ	भारतीय जनता पक्ष	१९.६७

लोकराज्य या प्रकाशनाची मालकी व
अन्य माहिती, यासाठी द्यावे लागणारे निवेदन
तक्ता - ४ नियम ८ वा

- प्रकाशन ठिकाण : माहिती व जनसंपर्क
महासंचालनालय, महाराष्ट्र
शासन, मंत्रालय, मुंबई-३२
- प्रकाशन काल : मासिक
- मुद्रकाचे नाव : दयानंद कांबळे
भारताचे नागरिक
आहेत का ? : होय
- प्रकाशकाचे नाव : दयानंद कांबळे
भारताचे नागरिक
आहेत का ? : होय
पत्ता : माहिती व जनसंपर्क
महासंचालनालय,
महाराष्ट्र शासन,
मंत्रालय, मुंबई - ३२
- संपादकाचे नाव : ब्रिजेश सिंह
भारताचे नागरिक
आहेत का ? : होय
पत्ता : माहिती व जनसंपर्क
महासंचालनालय,
महाराष्ट्र शासन,
मंत्रालय, मुंबई - ३२

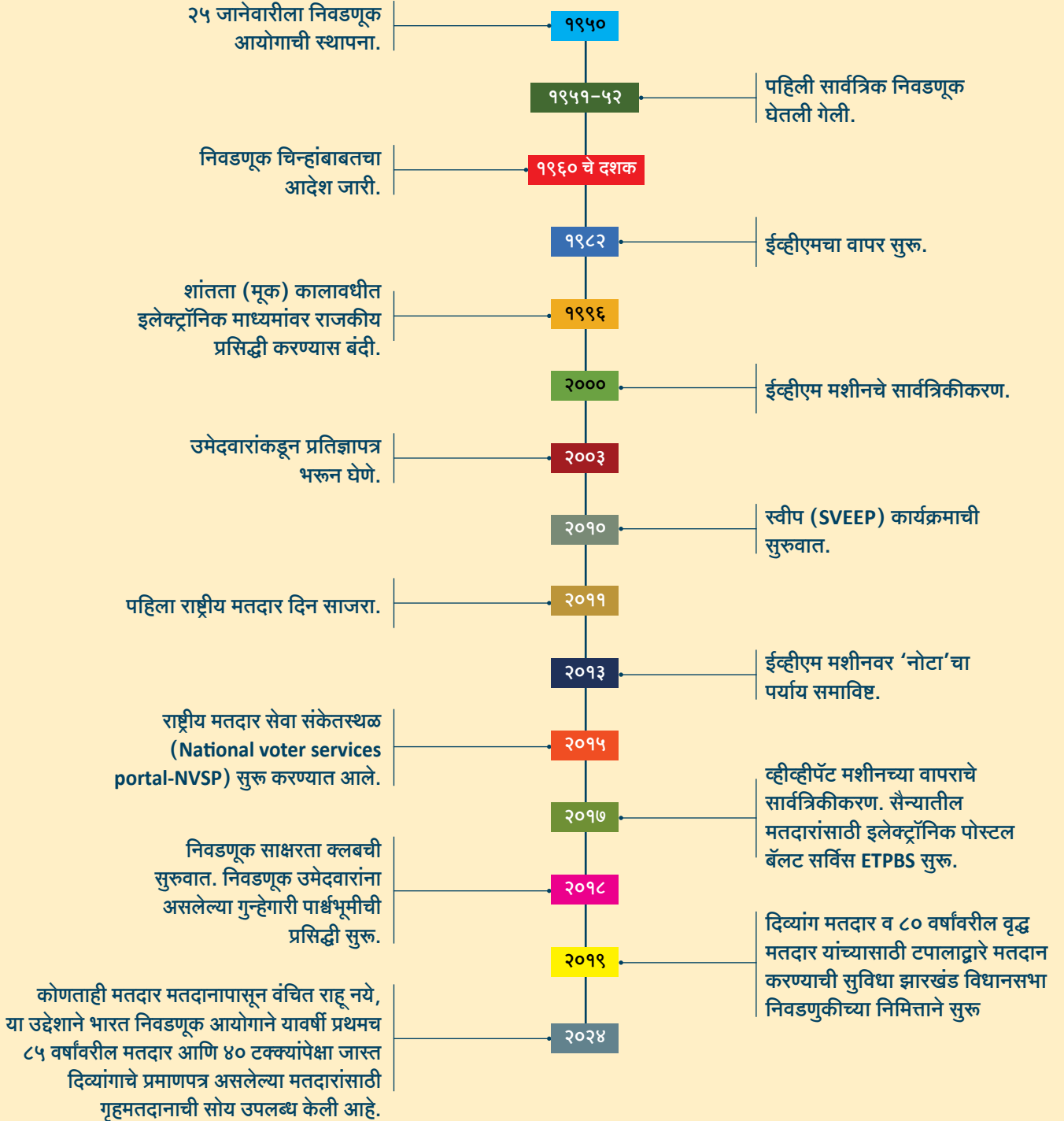
मी दयानंद कांबळे असे जाहीर करतो की,
माझ्या माहितीप्रमाणे वरील तपशील पूर्णपणे खरा आहे.

दयानंद कांबळे
मुद्रक व प्रकाशक

सुलभ संदर्भमध्ये देण्यात आलेले निकाल गत पाच लोकसभा सार्वत्रिक निवडणुकांचे असून २००९मध्ये लोकसभा मतदारसंघांची पुनर्रचना झाली. याअगोदर २००४ व १९९९च्या लोकसभा सार्वत्रिक निवडणुकांमध्ये काही मतदारसंघ वेगळे होते. याचा निकाल या ठिकाणी त्यावेळी असणाऱ्या मतदार संघाचे नाव कंसांत दिले आहे. तरी अन्य माहितीसाठी भारत निवडणूक आयोगाचे <http://eci.gov.in> आणि राज्य निवडणूक अधिकारी यांचे ceo.maharashtra.gov.in हे संकेतस्थळ पाहावेत.

७४ वर्षे !

भारतीय निवडणुका: एक दृष्टिक्षेप

कथा ट्रॅक्टर ट्रॉलीच्या ब्रिजची

मतदान केंद्रावर पोहोचण्यासाठी मतदारांच्या बांधिलकीचे चमत्कार थांबतच नाहीत!

महाराष्ट्र विधानसभा निवडणुकीपूर्वी दोन दिवस झालेल्या मुसळधार पर्जन्यवृष्टीमुळे सगळीकडे पाणी साठले होते. नीरा नदीच्या किनाऱ्यावर वसलेल्या पुणे जिल्ह्यातील बारामती तालुक्यातील कंबलेश्वर नावाच्या एका खेड्यात तर पुरामुळे परिस्थिती अतिशय खराब झाली होती. मतदान केंद्र परिसरात चार फूट पाणी होते आणि मतदान केंद्रामध्ये जाण्याचा कोणताच मार्ग उपलब्ध नव्हता. या समस्येवर तोडगा काढण्यासाठी स्थानिक प्रशासनाने लोकांच्या मदतीने एक अनोखा उपाय शोधला. त्यांनी ओळीने ट्रॅक्टर ट्रॉलीज लावून एक ब्रिज तयार केला. मुख्य रस्त्याला मतदान केंद्राशी जोडण्यासाठी एकूण सहा ट्रॉलीज जोडून ५० मीटर लांबीचा रस्ता तयार केला गेला. त्यावरून मतदान केंद्रापर्यंत पोहोचत मतदारांनी मतदान केले.

मुख्य निवडणूक अधिकारी कार्यालय

संग्रहित छायाचित्र

थर्माकोलच्या बोटीतून सहज मार्गक्रमण

महाराष्ट्र राज्यातील बीड येथील मतदारांची काहीही झाले तरी मतदान करण्याची जिद्द दिसून आली!

महाराष्ट्रातील बीड जिल्ह्यातील माजलगाव (विधानसभा मतदारसंघ) मधील भीम नाईक तांड्याच्या चौदा मतदारांसाठी मतदान करायला जाणे कठीण होते, जवळपास अशक्यच होते. हा अतिशय दुर्गम असा आदिवासींचा पाडा आहे. तिथून मतदान करण्यासाठी त्यांना मतदान केंद्र क्रमांक १३१-जिल्हा परिषद शाळा खलवत-लिमगाव येथे जाणे आवश्यक होते. मतदानाच्या दिवशी या भागात ६४ मिलिमीटर पाऊस पडला. देव नदी दुथडी भरून वाहत होती. त्यामुळे मतदान केंद्रापर्यंत पोहोचण्याचा कोणताच मार्ग उरला नव्हता. सर्व मतदार याच्यात महिला, पुरुष, दिव्यांग व ज्येष्ठ नागरिकांचाही समावेश होता, ते अडकून

संग्रहित छायाचित्र

पडले होते.

त्याच वेळी वडवणीच्या तहसीलदार सुरेखा स्वामी मदतीसाठी धावून आल्या. अडकलेल्या मतदारांना मतदान करता यावे, यासाठी मंडळ अधिकाऱ्यांच्या मदतीने त्यांनी भोई जमातीकडून, थर्माकोलची बनवलेली एक हात पाय मारणारी बोट मिळवण्याची व्यवस्था केली. मतदारांसाठी हा अगदीच वेगळा अनुभव होता; पण यातून प्रशासन तसेच मतदारांची मतदानाची जिद्द व आपल्या या लोकशाही कर्तव्याप्रति असलेली बांधिलकी दिसून आली. कोणीही मतदार मतदानापासून वंचित होऊ नये, हे ब्रीद त्यांनी सार्थ केले.

मुख्य निवडणूक अधिकारी कार्यालय

स्वातंत्र्यापासून आजतागायत भारतीय निवडणुकांचा प्रवास ही लेखमालिका वाचकांना आजवर पार पडलेल्या लोकसभेसाठीच्या १७ निवडणुकांचा आढावा; तसेच भारतीय निवडणूक यंत्रणेचा विविध प्रश्न आणि आव्हानांची सामना करत झालेला विकास आणि परिणामी मजबूत झालेला लोकशाहीचा पाया याविषयी अवगत करेल.

स्वातंत्र्यापासूनचा भारतीय निवडणुकांचा प्रवास!

एस. डी. शर्मा

तब्बल ९७ कोटी मतदार असलेली जगातील सर्वात मोठी लोकशाही जिथे नांदते, तो भारत १९४७ साली मिळालेल्या स्वातंत्र्यानंतर अस्तित्वात आला. अत्यंत चैतन्यशील आणि वैविध्यपूर्ण अशी निवडणूक सहभागाची समृद्ध संस्कृती

लाभलेला हा देश जगातील सर्वात मोठी लोकशाही हे बिरूद अभिमानाने मिरवतो, कारण लोकांची येथील निवडणूकप्रक्रियेवर असलेली श्रद्धा! निःपक्षपाती आणि सर्वसमावेशक अशी येथील निवडणूक पद्धती 'कुणीही मतदार मतदानापासून वंचित राहू नये' या शुद्ध हेतूवर आधारित आहे. भारतीय राज्यघटनेने, भारत हा

सार्वभौम, समाजवादी, सर्वधर्मसमभाव मानणारं लोकशाही प्रजासत्ताक आहे असं घोषित केलं आहे. खऱ्या लोकशाहीसाठी पायाभूत गोष्ट असते ती म्हणजे मुक्त आणि न्याय्य निवडणुका होऊन लोकप्रतिनिधींना विधिमंडळात पाठवणे. लोकशाहीची ताकद नियमित अंतराने, निःपक्षपाती, मुक्त आणि न्याय्य प्रकारे निवडणुका होण्यात निहित असते. सत्तारूढ असलेला पक्ष कोणत्याही परिस्थितीत निवडणूकप्रक्रिया वा निवडणूक संस्थांवर प्रभाव टाकण्यात यशस्वी न होणे ही लोकशाहीची ताकद असते. ही जबाबदारी पेलणाऱ्या भारतीय निवडणूक आयोग या घटनात्मक संस्थेने आजवर, म्हणजे गेल्या सात दशकांत,

संग्रहित छायाचित्र

सार्वत्रिक निवडणुका १९५१-१९५२ : चिन्हांकित मतपेट्यांमध्ये आपली मतपत्रिका टाकताना एक मतदार

लोकसभेसाठीच्या १७ निवडणुका यशस्वीपणे आणि मुक्त, न्याय्य आणि विश्वासाह पद्धतीने संचालित करून दाखवल्या आहेत. गेली सात दशके लोकांच्या चैतन्यपूर्ण निवडणूक सहभागामुळे भारतीय सभ्यता लोकशाही सबलीकरणाच्या मार्गावर पुढे जात राहिली आहे.

प्रश्न व आव्हाने

जगातल्या सर्वात मोठ्या लोकशाहीपुढे तिची म्हणून काही आव्हाने आहेत, जी प्रामुख्याने अतिशय मोठे प्रमाण, आकार, वैविध्य आणि गुंतागुंत, तसेच माणसं, सामग्री आणि प्रक्रिया व्यवस्थापन याच्या प्रमाणामुळे आहेत. निवडणूक आयोगाने संपूर्णपणे व्यावसायिकता, एकनिष्ठा, सर्व संबंधितांशी सल्लामसलत, महत्त्वपूर्ण बाबतीत मध्यस्थी, अत्याधुनिक तंत्रज्ञानाचा स्वीकार आणि अगदी मतदान केंद्रस्तरापर्यंत परिपूर्ण नियोजन याआधारे अभिमानाने आणि सन्मानाने त्यांचा सामना केला आहे. या सगळ्या प्रक्रियेत आपण विकसित होत गेलो आहोत आणि मुक्त, न्याय्य, विश्वासाह अशा निवडणुकांच्या आयोजनासाठी एक सर्वकष प्रभावी आणि सक्षम असा आराखडा तयार करण्यात यशस्वी झालो आहोत. निवडणूक आयोगाची घटनादत्त जबाबदारीप्रति असलेली कर्तव्य भावना, संस्थात्मक मूल्य आणि लोकशाही परंपरा यांचा सन्मान करत निवडणूक आयोगाने हे यश मिळवले आहे.

पाया

आपल्या देशाचा पाया रचणाऱ्या शिल्पकारांनी घटनेच्या 'भाग १५-निवडणुका' मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे अत्यंत मजबूत अशा निवडणूकप्रक्रियेचा पायाही रचला आहे. या भागातील तरतुदी म्हणजे जणू एक आदर्श संहिताच आहे. त्यात, मुक्त आणि न्याय्य निवडणुकांच्या आयोजनासाठी स्वतंत्र निवडणूक आयोग, सार्वत्रिक प्रौढ मताधिकार, मतदारयाद्या आणि निवडणूक विषयात काही प्रश्न उभे राहिल्यास त्यांच्या निवाड्यासाठी मजबूत पद्धत आणि अशाच अन्य काही गोष्टी नमूद आहेत. या मजबूत पायामुळेच आपली लोकशाही टिकली आहे, वाढली आहे

आणि जगातली सर्वात मोठी आणि सर्वात स्थिर लोकशाही म्हणून पुढे आली आहे. आपली निवडणूक पद्धत 'गोल्ड स्टॅंडर्ड' मानली जाते आहे.

मजबूत निवडणूक पद्धतीला पाठिंबा देणारा घटनात्मक आराखडा आणि घटनात्मक तरतुदी

भारतीय राज्यघटनेतील 'भाग १५-निवडणुका' या प्रकरणात कलम ३२४ ते ३२९ मधील निवडणुकांसंबंधित संस्थात्मक प्रणालीबाबतचा संपूर्ण आराखडा पाहायला मिळतो. थोडक्यात सांगायचं तर 'आर्टिकल ३२४' मध्ये निवडणूक आयोग, त्याचे अधिकार, त्याच्या वैधानिक जबाबदाऱ्या, मतदारयाद्या, विधिमंडळ, राष्ट्रपती आणि उपराष्ट्रपतीचे कार्यालय याची माहिती मिळते. 'आर्टिकल ३२५' मध्ये असे नमूद करण्यात आले आहे की, धर्म, जात, वंश, लिंग यापैकी कशाच्याही आधारावर कुणाही नागरिकाला मतदार यादीत नाव नोंदविण्यासाठी अपात्र ठरवले जाणार नाही, 'आर्टिकल ३२६' मध्ये प्रौढ मताधिकाराविषयीची माहिती आहे. 'आर्टिकल ३२७' संसदेला निवडणुकीसंबंधातील कायदे बनवण्याचा व दोन्ही सभागृहे प्रस्थापित करण्यासाठी जे जे लागेल ते करण्याचा अधिकार देते. 'आर्टिकल ३२८' मध्ये राज्य विधिमंडळ, घटना, तसेच संसदेने केलेल्या कायदांच्या चौकटीत राहून त्यांच्या दोन्ही सभागृहांमध्ये निवडीबाबत कायदे करण्याचा अधिकार प्रदान करण्यात आला आहे. 'आर्टिकल ३२९' मध्ये निवडणुकीच्या संदर्भात न्यायालयांना ढवळाढवळ करण्यास बंदी घालण्यात आली आहे आणि कोणत्याही प्रकारच्या निवाड्यासाठी योग्य पद्धत ही वैध न्यायालयाकडे योग्य पद्धतीने निवडणूक याचिका दाखल करणे असल्याचे म्हटले आहे. निवडणुकीसंबंधीचा गाभा हा 'भाग पंधरा'मध्ये असला, तरी राज्यघटनेच्या अनेक तरतुदी या निवडणुकीशी निगडित आहेत.

स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर लगेचच निवडणूक घेणे हे आपल्या राष्ट्राच्या शिल्पकारांच्या दृष्टीने अत्यावश्यक होते. त्या दृष्टीने नागरिकत्वासंबंधीच्या घटनात्मक

तरतुदी हंगामी संसद, अंतरिम राष्ट्रपती आणि निवडणूक आयोगासंदर्भातील आर्टिकल ३२४ हे २६ नोव्हेंबर १९४९ ला अस्तित्वात आले. घटनेचा बाकीचा भाग २६ जानेवारी १९५० रोजी लागू झाला.

संसदीय आराखडा

भारतीय राज्यघटनेतील आर्टिकल २४६ आणि शेड्यूल ७ मधील 'एन्ट्री ७२, लिस्ट १' संसदेला या उपरोल्लेखित निवडणुकांबाबत कायदे करायचे अधिकार देते. 'लिस्ट ३'ची 'एन्ट्री ३७' राज्य विधिमंडळा संसदेने केलेल्या कायदांच्या तरतुदीशिवाय असे कायदे करण्याचे अधिकार देते.

घटनेने दिलेल्या अधिकारांचा वापर करत संसदेने दोन मुख्य कायदे केले. त्यातला पहिला होता 'रिप्रेझेंटेशन ऑफ द पीपल्स अॅक्ट, १९५०' आणि दुसरा होता, 'द रिप्रेझेंटेशन ऑफ द पीपल्स अॅक्ट १९५१'. यातील 'रिप्रेझेंटेशन ऑफ द पीपल्स अॅक्ट, १९५०' निवडणुकीसाठीच्या पायाभूत तरतुदीची नोंद करतो. त्यात परिसीमन, निर्धारित जागा, मतदारयादांची निर्मिती इत्यादी तर रिप्रेझेंटेशन अॅक्ट १९५१ मध्ये निवडणुका घेण्याची प्रत्यक्ष प्रक्रिया नमूद करण्यात आली आहे. त्यात राजकीय पक्षांची नोंद, निवडणुकीसंबंधातील वादांची सोडवणूक इत्यादी बाबी येतात. हे दोन्ही पायाभूत कायदे आजही भारतातील निवडणुकांसाठी मूलभूत आराखडा ठरत असले तरीही आजवरच्या निवडणुकांचा अनुभव आणि वारंवार उद्भवणारी आवाहने यांचा मुकाबला करण्यासाठी या कायद्यामध्ये वारंवार सुधारणा केल्या गेल्या. काही अतिरिक्त कायदे बनवण्यात आले आणि उपाय करण्यात आले. या कायदांना भारतीय दंड संहितेच्या विशेष ६ चॅप्टर ९ ए मधील 'ऑफिसिस रिलेटेड टू इलेक्शन, सेक्शन १७१ ए ते सेक्शन १७१ एल' ने मजबूत केले आहे.

निवडणूक आयोगाचे आदेश व घालून दिलेली मार्गदर्शक तत्त्वे

निवडणूक आयोगाने त्याच्यावर असलेल्या वैधानिक जबाबदारीच्या निर्वाहासाठी व मुक्त व न्याय्य निवडणुकांच्या संचालनासाठी वारंवार अनेक आदेश,

घटनेचे कलम ३२६

लोकसभा तसेच विधानसभेतील निवडणूक प्रौढ मताधिकाराच्या आधारावर होईल, याचा अर्थ भारतीय नागरिक निवडणूक आयोगाच्या वतीने किंवा सुयोग्य विधिमंडळाने केलेल्या कायद्याच्या आधारे निश्चित केलेल्या तारखेला १८ वर्षांपेक्षा कमी नाही आणि घटनेने वा अस्तित्वात असलेल्या एखाद्या कायद्याने अपात्र ठरवला गेलेला नाही. तो या निवडणुकांत मतदान करून त्याच्या पसंतीचा लोकप्रतिनिधी निवडू शकतो.

सूचना आणि मार्गदर्शक तत्त्वे जारी केली आहेत. ती सर्व निवडणूक आयोगाच्या पुस्तिकांमध्ये नमूद करण्यात आलेली आहेत. सर्व निवडणूक अधिकाऱ्यांनी आणि वेगवेगळ्या स्तरावर काम करणाऱ्या सर्व इतर कर्मचाऱ्यांनी तसेच निवडणूक प्रक्रियेत गुंतलेल्या सर्वांनीच त्यांचे पावित्र्य राखणे व पालन करणे बंधनकारक असते.

सर्वोच्च न्यायालयाचे निकाल

सर्वोच्च न्यायालयाचे निकाल निवडणुकीच्या व त्यासंदर्भातील अनेक मुद्द्यांवर व्यापक मार्गदर्शन पुरवतात. निवडणुकीच्या संदर्भात उद्भवणारे अनेक विवाद यांच्या आदेशाने निकाली निघाले आहेत. भारतीय राज्यघटनेच्या आर्टिकल १४१ आणि १४४ अन्वये हे आदेश सर्वांवर बंधनकारक आहेत.

भारत निवडणूक आयोग

भारत निवडणूक आयोग ही एक स्थायी स्वरूपाची घटनात्मक संस्था आहे. भारत सरकार आणि त्याच्या कारभाराच्या परे जाऊन स्वतंत्रपणे घटनात्मक तरतुदी आणि निवडणूक संदर्भातील कायद्यांच्या कक्षेत राहून ती आपले काम करते. यामध्ये अंतर्भूत नसलेल्या मुद्द्यांच्या बाबतीत घटनेच्या 'आर्टिकल ३२४' मधील तरतुदी निवडणूक आयोगाच्या मदतीला येतात. त्यांचा वापर करून निवडणूक आयोग

उद्भवणाऱ्या आवाहनांचा व अनपेक्षित घटनांचा सामना करते व मुक्त आणि न्याय्य निवडणुका घेण्याच्या त्यांच्या घटनात्मक जबाबदारीचे पालन करते.

२५ जानेवारी १९५० रोजी म्हणजे भारत प्रजासत्ताक बनला त्याच्या एक दिवस आधी निवडणूक आयोग अस्तित्वात आला. निवडणूक आयोगाचा सर्व महत्त्वाचा कर्मचारीवर्ग हा संसदेच्या सचिवालयातून घेण्यात आला होता. पहिल्या मुख्य निवडणूक आयुक्तांनी २१ मार्च १९५० रोजी कार्यभार स्वीकारला. अस्तित्वात आल्यापासून आजतागायत निवडणूक आयोग अत्यंत काटेकोरपणे, सहजपणे,

निवडणूक ते २०१९ मध्ये पार पडलेली १७वी लोकसभा निवडणूक आणि एकूण ३७४ विधानसभा निवडणुका तसेच राष्ट्रपती, उपराष्ट्रपती आणि राज्यसभा सदस्यांच्या निवडणुका पार पाडल्या आहेत.

काळाच्या ओघात रचनेत झालेले बदल

भारतीय राज्यघटनेच्या 'आर्टिकल ३२४' नुसार निवडणूक आयोगात मुख्य निवडणूक आयुक्त आणि राष्ट्रपती तैनात करतील तितके इतर निवडणूक आयुक्त असतात. मुख्य निवडणूक आयुक्त तसेच अन्य निवडणूक आयुक्तांची नेमणूक राष्ट्रपतीद्वारा, संसदेने केलेल्या कायद्याच्या

संग्रहित छायाचित्र

१४ जानेवारी १९५२ : सार्वत्रिक निवडणुका, नवी दिल्ली

सक्षमपणे, प्रभावीपणे मतदारायाद्या तयार करण्यापासून ते संपूर्ण निवडणूक प्रक्रिया पार पाडण्यापर्यंत (यात नियोजन, तयारी, प्रत्यक्ष निवडणुकीचे संचालन, मतमोजणी आणि निवडणुकांचे निकाल जाहीर करणे आदी सर्वच बाबी येतात.) सर्व काही करत आहे. या प्रकारे निवडणूक आयोगाने १९५१-१९५२ ची पहिली लोकसभा

कक्षेत होईल असे जरी म्हटले असले तरी आजपर्यंत संसदेने असा कोणताही कायदा केलेला नाही. 'आर्टिकल ३२४ (२) मध्ये निवडणूक आयोगाच्या अन्य सदस्यांच्या नेमणुकीबाबतच्या तरतुदी आहेत. पण ऑक्टोबर ८९ पर्यंत निवडणूक आयोग ही एकसदस्यीय संस्था राहिली होती. ऑक्टोबर ८९ मध्ये निवडणूक आयोगाने

HY ही अक्षरं हैदराबादमधील मतपत्रिकेवर छापण्यात आली होती. त्या मतपत्रिका कोणत्या शहरातील आहेत हे समजण्यासाठी अशीच अक्षरं वेगवेगळ्या शहरांसाठी वापरण्यात आली होती.

दोन निवडणूक आयुक्तांची नेमणूक केली. मात्र १ जानेवारी १९९० रोजी त्यांच्या नेमणुका रद्द ठरवण्यात आल्या आणि आयोग पुन्हा एकसदस्यीय बनला. या संदर्भात सुप्रीम कोर्टात दाखल करण्यात आलेली याचिकाही याचिकाकर्त्यांना काही दिलासा देऊ शकली नाही. मात्र सर्वोच्च न्यायालयाने नोंदवलेल्या निरीक्षणामुळे बहुधा चीफ इलेक्शन कमिशनर अँड इलेक्शन कमिशनर्स (कंडिशनर्स ऑफ सर्र्व्हिस) १९९१ अस्तित्वात आला. ऑक्टोबर १९९३ पर्यंत राष्ट्रपतींनी निवडणूक आयुक्तांची संख्या तोवर निश्चित केली होती. हे दोन निवडणूक आयुक्त ७ ऑक्टोबर १९९३ रोजी नियुक्त करण्यात आले. परिणामी निवडणूक आयोग पुन्हा बहुसदस्यीय संस्था बनली आणि आजवर तशीच आहे.

विशेष लक्षणीय बाब ही की, निवडणूक सुधारणांवर भारत सरकारकडे जुलै १९९८ मध्ये मत व्यक्त करताना निवडणूक आयोगाने निवडणूक आयोगाच्या सध्याच्या रचनेबाबत समाधान व्यक्त केले आहे. हेच मत आयोगाने जुलै २००४ मध्ये पुन्हा नोंदवले आहे.

सार्वत्रिक प्रौढ मताधिकार

भारतीय प्रजासत्ताकाच्या स्थापनेने सर्व भारतीय नागरिकांना सार्वत्रिक प्रौढ

मताधिकाराची भेट दिली. अन्य देशांमध्ये हा अधिकार मिळावा म्हणून लोकांना उग्र संघर्ष करावा लागला. पण भारतीय घटनेच्या निर्मात्यांनी हा सार्वत्रिक प्रौढ मताधिकार घटनेतच अंतर्भूत केला. त्यानुसार भारताचा प्रत्येक नागरिक जो १८ वर्षांच्या खालील नाही, जो मानसिकदृष्ट्या असंतुलित नाही किंवा अन्य काही कारणामुळे जो अपात्र ठरविण्यात आलेला नाही त्याला मतदानाचा अधिकार मिळाला. पूर्वी ही वयोमर्यादा २१ होती. ती ६१वा निवडणूक सुधारणा कायदा १९८८ नुसार १ एप्रिल ८९ पासून १८ करण्यात आली.

अपरिमित श्रद्धेची कृती

अल्लादी कृष्णस्वामी अय्यर यांनी म्हटल्याप्रमाणे प्रत्येक भारतीयाला प्रौढ मताधिकार देण्याचा संविधान मंडळाचा निर्णय ही सर्वसामान्य नागरिकाप्रति प्रचंड श्रद्धेची कृती होती आणि तीच लोकशाही राजवटीच्या अंतिम यशाची गुरुकिल्लीसुद्धा होती.

घटनेच्या कलम ३२५-३२६ मध्ये सार्वत्रिक आणि समान प्रौढ मताधिकार देण्याचा अत्यंत सुस्पष्ट असा संदेश अंतर्भूत आहे आणि तोच प्रत्येक निवडणूक प्रक्रियेचा पायाही आहे.

मतदारांचे स्वरूप

गव्हर्नमेंट ऑफ इंडिया अॅक्ट १९३५ नुसार भारतीय मतदार म्हणजे राखीव जागांसकट सगळ्या प्रकारचे मतदार! १९०९ मध्ये ब्रिटिशांनी धार्मिक आधारांवर मतदारसंघ निर्माण केले होते. त्यांचा त्रास भारताने भोगला होता. त्यामुळे भारतीय घटनेच्या शिल्पकारांनी नवीन रचना करताना ते हाणून पाडले. घटनेच्या 'आर्टिकल ३२५' नुसार कोणाही भारतीय नागरिकाला धर्म, जात, वंश, लिंग या आधारावर मतदार याद्यांमध्ये प्रवेश नाकारता येणार नाही हे स्पष्ट केले गेले आहे.

पहिली सार्वत्रिक निवडणूक

भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर लगेचच पहिली सार्वत्रिक निवडणूक होणं हे आपल्या राष्ट्रनिर्मात्यांच्या दृष्टीने अत्यावश्यक होतं. संविधान मंडळाने लोकसभा-विधानसभेच्या या पहिल्या निवडणुकीच्या सुरळीत संचालनासाठी अंतरिम विधिमंडळ म्हणून काम पाहिलं. निवडणूक आयोगातर्फे १९५१-१९५२ मध्ये लोकसभेच्या ४८९ जागांसाठी व वेगवेगळ्या राज्य विधानसभांच्या ३२८३ जागांसाठी पहिली सार्वत्रिक निवडणूक घेतली गेली. या निवडणुका 'The First-Past-The-Post (FPTP)' पद्धतीने घेतल्या गेल्या.

पहिल्या सार्वत्रिक निवडणुकीत हिमाचल प्रदेशमध्ये मतदान करणाऱ्या १०२ वर्षीय मतदार श्याम सरण नेगी यांनी २०१९ च्या सार्वत्रिक निवडणुकीतही मतदानाचा हक्क बजावला!

हिमाचल प्रदेशमधील किन्नौर या नयनरम्य गावात श्याम सरण नेगी या १०२ वर्षीय मतदाराने मतदानाचा हक्क बजावला. विशेष म्हणजे याच मतदात्याने देशाच्या पहिल्या सार्वत्रिक निवडणुकीतही मतदान केले होते. सिमल्यापासून २७५ किलोमीटरवर असलेल्या कल्पामध्ये वार्ताहरांशी बोलताना नेगी यांनी असे सांगितले की, 'मी मतदान करण्याची एकही संधी गमावत नाही'. लोकशाहीवर दृढ विश्वास असणारे श्री. नेगी कोणतीही निवडणूक चुकवत नाहीत, मग ती निवडणूक लोकसभेची असो, विधानसभेची असो वा पंचायतीची असो.

निवृत्त शिक्षक असलेले श्री. श्याम नेगी हे १९५१ च्या सार्वत्रिक निवडणुकीत निवडणूक ड्युटीवर तैनात होते. त्यांनी चिनी मतदारसंघात मतदानाचा हक्क बजावला. याच मतदारसंघाला नंतर किन्नौर हे नाव देण्यात आले. त्या वेळी हिमाचलमधील बर्फाच्छादित भागांमध्ये मतदान देशाच्या इतर भागाच्या आधी घेण्यात आले. श्री. नेगी यांनी यंदा ३१व्या वेळेला मतदान केले. त्यांनी आत्तापर्यंत १७

संग्रहित छायाचित्र

लोकसभा निवडणुकांत आणि १४ विधानसभा निवडणुकांमध्ये मतदान केले आहे. किन्नौरला उपायुक्त म्हणून तैनात असलेल्या आयएएस अधिकारी एम.सुधा. देवी यांनी नंतर श्री. नेगी यांची भेट घेतली. श्री. नेगी कल्पामधील लोकांमध्ये अतिशय लोकप्रिय आहेत. त्यांनी सुधा देवींना ते देशाचे पहिले मतदार कसे होते आणि आत्तापर्यंत कधीही मत देण्यापासून मागे हटलेले नाहीत हे सांगितले.

लोकसभेसाठी वेगवेगळ्या राज्यांना तसेच राज्य विधिमंडळांना जागांचे वाटप संसदेने केले आणि या संसदीय, तसेच विधानसभा मतदारसंघांच्या हद्दी निवडणूक आयोगाच्या शिफारशीनुसार राष्ट्रपती निश्चित केल्या. स्वतंत्र भारतातील लोकशाहीचा मजबूत पाया रचण्यात १९५१-१९५२ च्या या सार्वत्रिक निवडणुका मैलाचा दगड सिद्ध झाल्या.

मतदारयाद्या तयार करण्यासंबंधीची मोशन जानेवारी १९४९ रोजी स्वीकारली गेली. रिप्रेझेंटेशन ऑफ पिपल्स अॅक्ट, १९५०, हा २० एप्रिल १९५० ला मंजूर

झाला. या कायद्याच्या तरतुदीनुसार १ मार्च १९५० रोजी २१ वर्षांवर असलेला आणि त्या मतदारसंघात एक एप्रिल १९४७ ते ३१ डिसेंबर १९४९ या दरम्यान किमान १८० दिवस वास्तव्य करून असलेला कोणीही भारतीय नागरिक मतदारयाद्यांमध्ये नाव नोंदवण्यासाठी पात्र ठरला.

द रिप्रेझेंटेशन ऑफ पीपल्स अॅक्ट १९५१, हा १७ जुलै १९५१ रोजी अस्तित्वात आला आणि त्याने निवडणुका आयोजित करण्याची प्रक्रिया सुरळीत केली. १० ऑगस्ट १९५० रोजी निघालेली शेड्युल कास्ट ऑर्डर, तसेच ६ सप्टेंबर

१९५० रोजी निघालेली शेड्युलड ट्राईबसंबंधीची ऑर्डर आणि त्याचबरोबर मतदारसंघांच्या परिसीमनाचा १९५० च्या नोव्हेंबरच्या मध्यावर निघालेला आदेश हे देशातील पहिली सार्वत्रिक निवडणूक आयोजित करण्याच्या दृष्टीने मैलाचे दगड ठरले. मतदार म्हणून तब्बल १७ कोटी ६० लाख नागरिक असल्यावर त्यांची मतदार म्हणून नोंदणी निवडणुकीच्या तयारीच्या दृष्टीने कराव्या लागणाऱ्या सर्व गोष्टी हे भारतासारख्या नवीन प्रजासत्ताकाच्या आणि नुकत्याच स्थापन झालेल्या निवडणूक आयोगाच्या दृष्टीने महाकाय असे आवाहन

होतं. मात्र निवडणूक आयोगाने येणारी सर्व विविधांगी आव्हाने आणि गुंतलेले सर्व गुंतागुंतीचे प्रश्न यांचा आत्मविश्वासाने आणि अतिशय उच्च दर्जाच्या व्यावसायिकतेने सामना केला.

भाषिक गुंतागुंतीमुळे तसेच आडनावाबाबत असणाऱ्या वैविध्यपूर्ण परंपरांमुळे आणि आपल्या पतीचे नाव सांगण्याबाबत महिलांवर असलेल्या धार्मिक प्रतिबंधामुळे आणि त्याचबरोबर निर्वासित म्हणून आलेल्या प्रचंड मोठ्या स्थलांतरित लोकांच्या संदिग्ध नागरिकत्वामुळे त्यावेळची मतदार नोंदणी प्रचंड आव्हानात्मक होती. निवडणुका लवकरात लवकर घेण्याच्या संविधान मंडळाच्या आग्रहामुळे, त्यांच्या सूचनेनुसार सावधगिरीची बाब म्हणून मतदारांसाठी तयार करण्याचे काम खूप आधी सुरू झाले होते. या पहिल्या सार्वत्रिक निवडणुकीत २५ ऑक्टोबर १९५१ ते २१ फेब्रुवारी १९५२ च्या दरम्यान मतदान पार पडले. यापैकी बहुसंख्य मतं फेब्रुवारी १९५२ मध्ये पडली असली तरी हिमाचल प्रदेशमध्ये होणारी संभाव्य मोठी बर्फवृष्टी, तिथले कच्चे रस्ते आणि डोंगराळ भूभाग यामुळे तेथील मतदारांना ऑक्टोबर १९५१ मध्ये मतदान करण्याची परवानगी देण्यात आली. कारण या परिस्थितीत फेब्रुवारीमध्ये तेथील मतदारांना मतदान केंद्रापर्यंत पोहोचणे शक्य झाले नसते. त्या निवडणुकीतील पहिले मत हिमाचल प्रदेशातील चिनी (Chini) तहसिलात नोंदले गेले.

अत्यंत विपरीत हवामान आणि डोंगराळ भूभाग असतानाही लोकांनी त्या हवामानाचा सामना करत व मोठे अंतर कापून आपला मतदानाचा हक्क बजावला. त्यातील अनेक लोक अगदी स्त्रियासुद्धा चालत किंवा सार्वजनिक वाहनांनी किंवा मिळेल त्या मार्गाने उत्सवी वेश परिधान करून मतदानासाठी आले होते. त्यांनी त्यांचे लोकशाही कर्तव्य अतिशय गांभीर्याने घेतले.

निवडणूक चिन्ह : पहिल्या सार्वत्रिक

निवडणुकीतील अनोखे पाऊल

सर्वसाधारणपणे निवडणूक लढविणाऱ्या उमेदवारांची नावे असलेली मतपत्रिका

आणि आपल्या उमेदवाराच्या नावापुढे खूप करणारा मतदार एवढं कोणत्याही निवडणुकीसाठी पुरेसं ठरावं, पण भारतात त्या वेळी अत्यंत कमी म्हणजे १६.६% इतक्याच असलेल्या साक्षरतेमुळे या बाबतीत निवडणुकीपुढे मोठे आव्हान उभे राहिले होते. शेवटी सर्व पर्यायांचा सर्व बाजूंनी विचार केल्यानंतर निवडणूक आयोगाने निवडणूक चिन्ह वापरण्याच्या पर्यायाला संमती दिली. सर्वांना परिचित असलेल्या गोष्टी चिन्ह म्हणून वापरण्यासाठी ही संमती होती. यानुसार प्रत्येक उमेदवाराचं विशिष्ट चिन्ह असलेल्या मतपेट्या मतदान कक्षात ठेवण्यात आल्या. त्या मतपत्रिकांवर कोणतीही खूप करायची गरज नव्हती, तर मतदारांना फक्त ज्याला मत द्यायचं आहे त्या उमेदवाराचं चिन्ह ज्या मतपेट्यावर आहे त्या मतपेट्यात ती मतपत्रिका टाकायची होती. यामुळे मतदानाची गुप्तता तर कायम राहिलीच; पण अशिक्षित मतदारांनाही त्यांच्या पसंतीप्रमाणे मतदान करणे शक्य झाले. त्या वेळच्या मतपत्रिकांचे नमुने आजच्या तुलनेत बघताना मजा येते.

ज्या कारणामुळे निवडणूक चिन्ह अस्तित्वात आली ते मर्यादित स्वरूपाचे अमर्याद असे आव्हान होते. पण कालौघात ही निवडणूक चिन्ह भारतीय निवडणूक प्रक्रियेचे अभिन्न अंग बनली आहेत. ती केवळ मतदानासाठीची अनमोल साधनं उरलेली नाहीत, तर प्रचारासाठी अविभाज्य भाग बनली आहेत.

नंतर, १९६८ मध्ये निवडणूक आयोगाने इलेक्शन सिम्बॉल्स (रिझर्व्हेशन अँड अलॉटमेंट) ऑर्डर काढून ही प्रक्रिया पद्धतशीर केली.

काही महत्त्वाची आकडेवारी

पहिल्या सार्वत्रिक निवडणुकीत १७ कोटी ६० लाख मतदारांसाठी निवडणूक आयोगाने १,९६,०८४ पोलिंग बूथ असलेली १,३२,५६० पोलिंग स्टेशन्स स्थापन केली आणि २५ लाख (अडीच मिलियन) मतपेट्या ठेवल्या. प्रत्यक्ष मतदानावर नजर ठेवण्यासाठी दहा लाख सरकारी अधिकारी तैनात करण्यात आले होते. सात कोटी मतपत्रिका बनवण्यासाठी एकूण १८० टन पेपर वापरला गेला. त्याची किंमत होती

दहा लाख रुपये (१०,७७,४०१-१३-०). ३,८९,८१६ शाईच्या बाटल्या वापरल्या गेल्या. त्यांची किंमत होती २,२७,४६०/- या निवडणुकीत, निवडणूकप्रक्रियेचे व्यापक स्वरूप एवढेच आवाहन नव्हते तर कर्मचारी तसेच सामानाची वाहतूक हे त्याहीपेक्षा जास्त मोठे आवाहन होते. विशेषतः दुर्गम भागात! खडतर मार्गांवर आणि दुर्गम ठिकाणी या वाहतुकीसाठी हत्ती, बैलगाड्या यांचा वापर करण्यात आला. मात्र देशाचा काही भाग वगळता मतदानाचे प्रमाण आकर्षक होते. ४५.६७% मतदात्यांनी मतदान केलं. त्या वेळचं साक्षरतेचं अत्यल्प प्रमाण पाहता मतदानाचे हे प्रमाण विक्रमी म्हटले पाहिजे कारण त्यातल्या बहुसंख्य मतदारांना त्याआधी मतदानाचा अनुभवच नव्हता!

पहिल्या सार्वत्रिक निवडणुकीची समाप्ती

नव्यानेच स्वतंत्र झालेल्या देशातील ही पहिली सार्वत्रिक निवडणूक म्हणजे जगातील सर्वात मोठी निवडणूक प्रक्रिया होती. निरीक्षक थकून होऊन आणि अविश्वासाने त्याकडे बघत होते. व्यापक स्थलांतर, अत्यंत कमी साक्षरतेचे प्रमाण, धर्म आणि रूढींचा पगडा, मतदानाबाबत अनभिज्ञता आणि लोकशाहीच्या पद्धतीबाबत असलेले अज्ञान यासारख्या अनेक आवाहनांचा सामना करत असलेली ही नवीन लोकशाही यात कितपत यशस्वी होईल, याबाबत त्यांच्या मनात साशंकता होती. मात्र भारताच्या निर्मात्यांनी येथील नागरिकांवर ठेवलेली श्रद्धा त्यांनी खरी केली. लोकसभा व विधानसभासाठी झालेल्या या पहिल्या निवडणुकांनी लोकशाहीचा पाया रचला आणि कायद्याचे राज्य आणले. या निवडणुकांच्या घवघवीत यशाने देशाला व व्यक्तिशः प्रत्येक नागरिकाला मिळालेला आनंद व समाधान हे सुखद आश्चर्य होते. हे साहस व हा अनुभव याची दखल देशात तसेच विदेशात 'लोकशाहीवरील दृढ श्रद्धेची अत्यंत प्रभावी अंमलबजावणी' या रूपात घेतली गेली.

भारत निवडणूक आयोगाच्या 'माय व्होट मॅटर्स' जून-सप्टेंबर २०१९ या त्रैमासिकातून पुनर्मुद्रित.

महत्वाचे दूरध्वनी क्रमांक

मुख्य निवडणूक आयुक्त आणि निवडणूक आयुक्त कार्यालय

पदनाम	अधिकार्यांचे नाव	कार्यालयीन दूरध्वनी व फॅक्स
मुख्य निवडणूक आयुक्त	राजीव कुमार	०११-२३०५२१३२, २३०५२१३४, फॅक्स : २३०५२२४९
निवडणूक आयुक्त	ज्ञानेश कुमार	०११-२३०५२३२३, २३०५२४२४
निवडणूक आयुक्त	डॉ. सुखबीर सिंह संधू	०११-२३०५२१३७, २३०५२१३८, फॅक्स : २३०५२१३९

महाराष्ट्र राज्य

पदनाम	अधिकार्यांचे नाव	कार्यालयीन दूरध्वनी व फॅक्स
प्रधान सचिव तथा मुख्य निवडणूक अधिकारी	एस.चोक्लिगम	०२२-२२०२९९६५, २२०२५०३७
अतिरिक्त मुख्य निवडणूक अधिकारी	किरण कुलकर्णी	०२२-२२०२०३९७
उप सचिव तथा सह मुख्य निवडणूक अधिकारी	एम.आर.पारकर	०२२-२२८५६६६७
अवर सचिव तथा उप मुख्य निवडणूक अधिकारी	शरद दळवी	०२२-२२८५५९४८
अवर सचिव तथा उप मुख्य निवडणूक अधिकारी	शुभा बोरकर	०२२-२२०२६४४१
अवर सचिव तथा उप मुख्य निवडणूक अधिकारी	सुनील तुमराम	०२२-२२८५६६६४
अवर सचिव तथा उप मुख्य निवडणूक अधिकारी	योगेश गोसावी	
अवर सचिव तथा उप मुख्य निवडणूक अधिकारी	विक्रम निकम	
अवर सचिव तथा उप मुख्य निवडणूक अधिकारी	भास्कर बनसोडे	०२२-२२०२६४४२

लोकसभा मतदारसंघनिहाय निवडणूक निर्णय अधिकारी

मतदारसंघ	निर्णय अधिकारी	भ्रमणध्वनी क्रमांक	मतदारसंघ	निर्णय अधिकारी	भ्रमणध्वनी क्रमांक
१-नंदुरबार (अ.ज)	मनीषा खत्री	९२१५९४४४५९	१७-परभणी	रघुनाथ गावडे	९८२२३५०६०
२- धुळे	अभिनव गोयल	९५५७३७०६४०	१८- जालना	डॉ.श्रीकृष्ण पांचाळ	७०२०४२४८३९
३- जळगाव	आयुष प्रसाद	९८४५५६८९१७	१९- औरंगाबाद	डॉ.दिलीप स्वामी	९८५०५५५०६६
४- रावेर	अंकुश पिनाटे	९४२१३२३३६६	२०-दिंडोरी (अ.ज)	बाळासाहेब पारधे	९७६७७९९६६६
५- बुलडाणा	डॉ.किरण पाटील	९८६९०५१३०८	२१-नाशिक	जलज शर्मा	९७१७६९१४५६
६-अकोला	अजित कुंभार	७५०७३३८८४४	२२-पालघर	गोविंद बोडके	९७३०६८४६६६
७-अमरावती	सौरभ कटियार	८१७६०१३४५०	२३-भिवंडी	संजय जाधव	९९६०१२७१११
८- वर्धा	राहुल कर्डिले	९५५२०४१३७५	२४-कल्याण	सुषमा वामन-सातपुते	९४२१४६६७३५
९-रामटेक (अ.जा)	तुषार ठोंबरे	९८२३१६७७२०	२५-ठाणे	मनीषा जायभाये	८८७९७९४१२३
१०-नागपूर	डॉ.विपीन इटणकर	७०६०७३१४०८	२६-मुंबई उत्तर	पंकज देवरे	७५८८०१३५३३
११-भंडारा-गोंदिया	योगेश कुंभेजकर	९१७७७६९३२२	२७-मुंबई उत्तर पश्चिम	वंदना सूर्यवंशी	९८६७२४४३८३
१२-गडचिरोली-चिमूर (अ.ज)	संजय दैने	९४२००६८०७७	२८-मुंबई उत्तर पूर्व	दादाराव दातकर	९९२०६१५४५६
१३-चंद्रपूर	विनय गौडा	९७३९९१४५९८	२९-मुंबई उत्तर मध्य	सोनाली मुळे	८६९८९९३१५०
१४-यवतमाळ-वाशिम	डॉ.पंकज आशिया	७५९७६१४३१२	३०-मुंबई दक्षिण मध्य	विकास पानसरे	८३८०९६५५५५
१५-हिंगोली	जितेंद्र पापळकर	९४२०४८७०५५	३१-मुंबई दक्षिण	रवी कटकधोंड	९८९९००००००
१६- नांदेड	अभिजित राऊत	८१२६३९१६३१	३२-रायगड	किशन जावळे	९०११०१६९९९

मतदार संघ	निर्णय अधिकारी	भ्रमणध्वनी क्रमांक
३३-मावळ	दीपक सिंगला	८८०६९४६६९८
३४-पुणे	सुहास दिवसे	९२७०१०५५९३
३५-बारामती	कविता द्विवेदी	९८२२४०९७३६
३६-शिरूर	अजय मोरे	७०२०२५२०७२
३७-अहमदनगर	सिद्धराम सालीमठ	९६६४३८८५२४
३८-शिर्डी (अ.जा)	बाळासाहेब कोळेकर	८१०८५३३३५२
३९-बीड	दीपा मुधोळ-मुंडे	७०८३९३९४८३
४०-धाराशिव	सचिन ओंबासे	९०९६७००९००

मतदार संघ	निर्णय अधिकारी	भ्रमणध्वनी क्रमांक
४१-लातूर	वर्षा ठाकूर-घुगे	९४२३१५६६८६
४२-सोलापूर	कुमार आशीर्वाद	९८७१०१७५९६
४३-माढा	मोनिका ठाकूर	८३०८३९७९९९
४४-सांगली	डॉ.राजा दयानिधी	८१४२०७६२५९
४५-सातारा	जितेंद्र डुडी	९७८२८०२०२०
४६-रत्नागिरी-सिंधुदुर्ग	एम.देवेंद्र सिंग	९१३०३७२२२२
४७-कोल्हापूर	अमोल येडगे	९५०३७३१६९३
४८-हातकणंगले	संजय शिंदे	९४२२४०४२४२

जिल्हा पोलीस अधीक्षक

जिल्हा	कार्यालयीन दूरध्वनी
ठाणे (ग्रामीण)	०२२-२५३४२७८४
रायगड	०२१४१-२२२०२८
रत्नागिरी	०२३५२-२२३५३३
सिंधुदुर्ग	०२३६२-२२८२०१
पालघर	०२५२५-२५२१००
नाशिक (ग्रामीण)	०२५३-२२००४९९
अहमदनगर	०२४१-२४१६१३२
जळगाव	०२५७-२२२३५२३२
धुळे	०२५६२-२८८२११
नंदुरबार	०२५६४-२१०१००
पुणे (ग्रामीण)	०२०-२५६५७१७१
सातारा	०२१६२-२३११८१

जिल्हा	कार्यालयीन दूरध्वनी
सांगली	०२३३-२६७२१००
कोल्हापूर (ग्रामीण)	०२३१-२६६२३३३
सोलापूर (ग्रामीण)	०२१७-२७३२०००
छत्रपती संभाजीनगर (ग्रामीण)	०२४०-२३८१६३३
जालना	०२४८२-२२४८३३
बीड	०२४४२-२२२३३३
उस्मानाबाद (धाराशिव)	०२४७२-२२२७००
लातूर	०२३८२-२४२२९६
नांदेड	०२४६२-२३४७२०
हिंगोली	०२४५६-२२०२३२

जिल्हा	कार्यालयीन दूरध्वनी
परभणी	०२४५२-२२०१००
नागपूर (ग्रामीण)	०७१२-२५६०२००
वर्धा	०७१५२-२३२५००
चंद्रपूर	०७१७२-२५१२००
भंडारा	०७१८४-२५२४००
गडचिरोली	०७१३२-२२२१००
गोंदिया	०७१८२-२३६१००
अकोला	०७२४-२४३५५०००
वाशिम	०७२५२-२३४८३४
अमरावती (ग्रामीण)	०७२१-२६६५०४१
बुलडाणा	०७२६२-२४२४००
यवतमाळ	०७२३२-२५६७००

सुजाण आणि जाणकार मतदार व्हा

आपल्या उमेदवाराविषयी जाणून घ्या

आपल्या मतदारसंघातील प्रत्येक उमेदवाराने प्रतिज्ञापत्रात जाहीर केलेली माहिती जाणून घ्या.

KNOW YOUR CANDIDATE APP

KYC APP
डाउनलोड करा

देवराष्ट्र से महाराष्ट्र, और महाराष्ट्र से भारत राष्ट्र यह किसी एक सामान्य व्यक्ति की असामान्य जीवन यात्रा की कीर्तिकथा मात्र नहीं, यह भारतीय लोकतंत्र की गौरवगाथा है! असे

गौरवोद्गार भारतरत्न माजी प्रधानमंत्री स्वर्गीय अटलबिहारी वाजपेयी यांनी यशवंतराव चव्हाण यांच्याबद्दल लिहिलेल्या 'व्यक्तित्व का सुगंध' या लेखात काढले आहेत.

यशवंतरावांकडे पिढीजात श्रीमंती नव्हती, नामांकित घराणे नव्हते, वडिलोपार्जित नावलौकिक नव्हता, तरीही आपल्या गुणवत्तेच्या जोरावर राष्ट्रीय स्तरावर आपली वैशिष्ट्यपूर्ण छाप त्यांनी पाडली. १२ मार्च १९१३ रोजी सातारा जिल्ह्यातील देवराष्ट्रसारख्या एका खेड्यात जन्मलेल्या गरीब कुटुंबातील मुलाने देशाच्या उपपंतप्रधानपदापर्यंत पोहोचून आपल्या कर्तृत्वाचा ठसा जनमानसाच्या मनावर ठळकपणे उमटवला. वडिलांचे छत्र वयाच्या पाचव्या वर्षी हरपले. कराडमधील शाळेत शिकत असताना यशवंतराव सत्यशोधक ब्राम्हणेतर चळवळीत सामील न होता

राष्ट्रीय स्वातंत्र्याच्या आंदोलनात अगदी कुमारवयात १४-१५ व्या वर्षीच ओढले गेले. लहानपणापासूनच त्यांना सामाजिक व राजकीय प्रश्नांचे भान होते, सामाजिक व राजकीय चळवळीत त्यांनी भाग घेतला.

कायदेभंग चळवळीत सहभाग

१९३०-३२ च्या कायदेभंगाच्या चळवळीत यशवंतराव सहभागी झाले. १८ महिन्यांचा कारावास भोगला. तुरुंगवासाच्या कालावधीत यशवंतरावांनी अनेक उत्तमोत्तम पुस्तके वाचली. अनेक ज्येष्ठ नेत्यांच्या चर्चा, व्याख्याने ऐकली. कारागृहाला 'विद्यापीठ' मानून तेथे राजकीय, सामाजिक तत्त्वज्ञानाचे व समाजवादाचे अध्ययन केले. लोकमान्य टिळक, महात्मा गांधी, एम.एन.रॉय, कार्ल मार्क्स, जवाहरलाल नेहरू इ.च्या लेखन-विचारांचे आकलन केले. तुरुंगातून आल्यानंतर यशवंतरावांनी आपले शिक्षण चालू ठेवले. १९३४ मध्ये ते शालान्त परीक्षा उत्तीर्ण झाले. १९३८ मध्ये मुंबई विद्यापीठाची बी.ए. ही पदवी त्यांनी घेतली. १९४० मध्ये एल.एल.बी. ही कायद्याची पदवी घेतली.

वाचनाचा व्यासंग

१९४२ सालच्या 'भारत छोडो' आंदोलनात त्यांनी त्या वेळच्या सातारा जिल्ह्याचे नेतृत्व केले. स्वतः भूमिगत राहून आंदोलनात सक्रिय सहभाग घेतला. त्यामुळे सातारा जिल्हा हा 'भारत छोडो' आंदोलनात अग्रणी राहिला. त्यातच त्यांना तुरुंगवासही सोसावा लागला. यशवंतराव चव्हाण यांची कौटुंबिक परिस्थिती जरी गरिबीची व कष्टाची होती, तरी कुटुंबामध्ये परस्परांमध्ये विश्वास व जिद्दाळा होता. त्यांची आई व वडील भावांनी त्यांना कायमच विद्येची साधना करणे व देशाकरिता त्याग केला पाहिजे, यासाठी प्रोत्साहित केले. त्यांनी चळवळीत काम करत असताना शेतकरी व मागासवर्गीयांचे प्रश्न शास्त्रीय पद्धतीने समजून घेण्याचा सतत प्रयत्न केला. वाचन, लेखन, चर्चा, नाटक, लोकनाट्य, साहित्य संमलेन यात ते प्रथमपासूनच रमले. कायमच माणसे जोडत राहिले.

यशवंतराव चव्हाण

(१२ मार्च १९१३ - २५ नोव्हेंबर १९८४)

विविध पदांवर काम

१४ एप्रिल १९४६ रोजी ते पार्लमेंटरी सेक्रेटरीपदावर रुजू झाले. बाळासाहेब खेर यांच्या मंत्रिमंडळात गृहमंत्री, नागरी पुरवठा व वन अशा खात्यांचे मंत्री असलेल्या मोरारजीभाई देसाई यांचे साहाय्यक म्हणून काम करू लागले. या काळात नागरी संरक्षण दलाची उभारणी व तमाशा मंडळाची स्थापना यासाठी त्यांनी प्रयत्न केले. वयाच्या ३८व्या वर्षी १९५२ साली ते मुंबई राज्याचे पुरवठा, समाजकल्याण मंत्री झाले. मंत्री या नात्याने यशवंतरावांनी कारभाराची शिस्त व लोकमत यांची सांगड घातली. लोकहितासाठी अधिकाऱ्यांचे अधिकारात अडथळा न आणता, त्यांना राजी करून काम करून घेतले. हाच परिपाठ त्यांनी कायम पाळला.

यशवंतरावांचे पुरवठा मंत्रीपदाच्या काळात 'तुटवडा मंत्री' असे ते पद न राहता त्यांनी खरोखरच पुरवठा मंत्री म्हणून काम केले व मुंबई राज्यातील धान्य नियंत्रण क्रमाक्रमाने उठवले. स्थानिक स्वराज्य खात्याचे मंत्री म्हणून त्यांनी देशभर अमलात आलेली सामूहिक विकास योजना महाराष्ट्रात यशस्वीपणे राबवली. ग्रामपंचायतीचे अधिकार वाढविण्याचे विधेयक त्यांनी मांडले व ते संमत झाले. ग्रामपंचायतींना सरकारकडून मिळणाऱ्या अनुदानात दुपटीने वाढ करण्यात ते यशस्वी झाले. शेती, शिक्षण, उद्योग व सहकार या क्षेत्रात चांगली सुधारणा घडवून आणण्यासाठी ते सतत प्रयत्नशील राहिले.

१ नोव्हेंबर १९५६ ते ३० एप्रिल १९६० या काळात त्यांनी मुंबई राज्याचे मुख्यमंत्री म्हणून काम पाहिले. राज्यपुनर्रचनेचा वाद व त्यावरून उठलेले वादळ यामुळे यशवंतरावांच्या नेतृत्वाची कसोटी लागली. भाषिक राज्य होणे हे अपरिहार्य आहे, हे त्यांनी जाणले होते. तथापि महाराष्ट्र व गुजरात या दोन्ही प्रदेशांमधील भाषिकांच्या नाखुशीला तोंड देत त्यांनी संयमाने, विवेक, विचार, सभ्य व्यवहार आत्मविश्वासाने व दूरदर्शित्वाने राज्यकारभार कुशलतेने चालवला, 'मी बंदुकीची गोळी न चालवता राज्य चालवणार आहे', असे आश्वासन त्यांनी जनतेला दिले.

१९५६ साली मुंबई राज्याचे मुख्यमंत्री झाल्यानंतर सामान्य माणसाला प्रत्येक वेळी मुंबईला यावे लागू नये म्हणून त्यांनी सहा महसूल विभागात जुन्या मुंबई राज्याची विभागणी केली. नागपूरच्या हायकोर्टचा निर्णयही त्यांनीच घेतला. महाराष्ट्रातील ज्या गरीब पालकांचे मासिक उत्पन्न ९०० रुपये आहे, त्या पालकांच्या मुलांचे शिक्षण माफ हा पुरोगामी निर्णय घेऊन गरीब विद्यार्थ्यांसाठी शिक्षणाचे दरवाजे यशवंतरावांनी पहिल्यांदा खुले केले. कोयना प्रकल्प, कसेल त्याची जमीन, 'बोर्ड ऑफ इंडस्ट्रियल डेव्हलपमेंट', साहित्य संस्कृती मंडळ व भाषा संचालनालयाची स्थापना त्यांनीच केली.

संयुक्त महाराष्ट्रासाठी यशवंतराव चव्हाण यांनी प्रधानमंत्री पंडित नेहरू यांचे मन वळवले. १ मे, १९६० रोजी संयुक्त महाराष्ट्र राज्याच्या मुख्यमंत्रिपदी ते रूजू झाले. महाराष्ट्र राज्यात जिल्हा परिषदांची स्थापना करून व्यापक प्रमाणात पंचायत राज विधेयक लोकाभिमुख पद्धतीने राबवले. डोक्यावर मैला वाहून नेण्याच्या पद्धतीवर बंदी आणली. साताऱ्यामध्ये सैनिक शाळा उभारली. त्यांनी नोव्हेंबर १९६२ मध्ये केंद्रात संरक्षण मंत्रीपद स्वीकारले.

संरक्षण मंत्री म्हणून त्यांनी सेनादलांचे पुनर्घटन केले. सेना दलांमध्ये विश्वास निर्माण केला. सेना दलांचा विस्तार करून अत्याधुनिक शस्त्रांची आयात केली. नाशिक येथील मिग विमानांच्या निर्मितीचा कारखाना त्यांनीच उभारला. १९६५ च्या

भारत-पाक युद्धात समर्थ संरक्षण मंत्री म्हणून देश त्यांच्याकडे अभिमानाने पाहू लागला. १९६६-७० या बिकट काळात त्यांनी देशाचे गृहमंत्रीपद स्वीकारले. विद्यार्थ्यांचे आंदोलन, गोवध विरुद्ध चालू असलेले आंदोलन व फत्तेसिंगाचे उपोषण व आत्मदहानाचा इशारा, हिंदू-मुस्लीम दंगली, पुरीच्या शंकराचार्यांचे उपोषण, दिल्ली पोलिसांचे मोर्चा-आंदोलन, १९६७ नंतर देशात प्रथमच काँग्रेस व्यतिरिक्त इतर पक्षांची सरकारे स्थापन झाल्याने वाढीला लागलेली 'आयाराम-गयाराम' संस्कृती, राज्यपालांचे वाढलेले महत्त्व ही सर्व परिस्थिती यशवंतराव चव्हाण यांनी गृहमंत्री म्हणून थंडपणे व कौशल्याने हाताळली.

२६ जून १९७० रोजी त्यांनी अर्थमंत्री पदाची शपथ घेतली. त्यावेळी पाकिस्तानबरोबरच्या युद्धामुळे देशावर आर्थिक परिणाम झाले होते. अन्नधान्याची तूट होती, त्यात दोन-तीन वर्षे दुष्काळाची गेल्यामुळे धान्य, गोडे तेल यांचा तुटवडा अधिकच वाढला होता. चलनवाढ व त्यामुळे महागाई वाढली होती. अमेरिकेने केवळ वर्षापुरते धान्य पुरवण्याचा निर्णय घेतला होता. यशवंतरावांनी प्राप्तीतील विषमता कमी करण्यासाठी कर-योजना राबवली, त्यासाठी काळ्या पैशाची निर्मिती व त्यातून होणाऱ्या खर्चावर नियंत्रण ठेवण्याचे उपाय योजले. कर योजनेचा पाया विस्तृत केला, कर-आकारणी व कर-वसुली करण्यासाठी प्रशासन यंत्रणा अधिक कार्यक्षम केली. ११ ऑक्टोबर १९७४ ते २३ मार्च १९७७ या कालावधीत यशवंतराव चव्हाण यांनी परराष्ट्रमंत्री म्हणून कार्यभार सांभाळला. परराष्ट्रमंत्री झाल्यानंतर

बांगलादेशचे प्रधानमंत्री शेख मुजीवर रेहमान, युगोस्लाव्हियाचे अध्यक्ष मार्शल टीटो, इजिप्तचे गमाल अब्दुल नासर यांच्या भेटी घेतल्या. क्युबा, गयाना, अमेरिका, तेहरान, तुर्कस्तान, इस्तंबुल अशा २६ देशांना भेटी दिल्या. संयुक्त राष्ट्र संघाच्या अधिवेशनात यशवंतरावांनी केलेले भाषण आंतरराष्ट्रीय पातळीवर चर्चेचा विषय ठरले. साम्राज्यवाद विरोधाची भारताची भूमिकाही यशवंतरावांनी ठामपणे मांडली. आंतरराष्ट्रीय पातळीवर चीनबरोबरच्या १९६२च्या युद्धानंतर राजदूत पातळीवरचे संबंध भारताने समाप्त केले होते, ते पुन्हा सुरू करण्याचा निर्णयही यशवंतराव परराष्ट्रमंत्री असतानाच झालेला आहे. त्यानंतर लोकसभेत विरोधी पक्ष नेते व देशाचे उपप्रधानमंत्री व नियोजन आयोगाच्या उपाध्यक्षपदावर त्यांनी काम केले. पत्नीच्या निधनामुळे ते खचून गेले. त्यातच २५ नोव्हेंबर १९८४ रोजी त्यांचे अल्पशः आजाराने दुःखद निधन झाले.

– वैशाली जाधव-चव्हाण,

(लेखिका या निवासी उपजिल्हाधिकारी (अतिक्रमण/निष्कासन) या पदावर पूर्व उपनगरे, चर्चगेट, मुंबई येथे कार्यरत आहेत.)

हिंदुस्थानी हैं हम, हिंदुस्थान हमारा

चले जाओ सायमन, जहा देश है तुम्हारा...

अशा घोषणांनी भारतात सायमन कमिशनचे स्वागत झाले. १९१९ च्या कायद्याची अंमलबजावणीची पाहणी व पुढील टप्प्यातील राजकीय सुधारणा यांसाठी सायमन कमिशनचे आगमन भारतात झाले होते. ऑक्टोबर १९२८ मध्ये सायमन कमिशन दुसऱ्यांदा भारत भेटीवर असताना, पंजाब प्रांतात जोरदार निदर्शने झाली. सात सदस्यीय सायमन कमिशन ज्या रेल्वेने प्रवास करत आहे त्याच रेल्वेवर बॉम्बफेक करण्याची योजना हिंदुस्थान सोशालिस्ट रिपब्लिक आर्मी या क्रांतिकारी संघटनेने आखली. मात्र पुरेशा निधीअभावी योजना पूर्णत्वास गेली नाही.

यानंतर हिंदुस्थान सोशालिस्ट रिपब्लिक आर्मीच्या लाहोरच्या शाखेने सायमन कमिशन विरोधात निदर्शने करण्याचे ठरवले. पंजाब केसरी लाला लजपतराय यांचे नेतृत्व तर नौजवान भारत सभा या संघटनेने या निदर्शनांचे आयोजन केले होते. यावेळी तीव्र लाठीमार करण्यात आला. त्यात लाला लजपतराय यांच्या डोक्याला जबर दुखापत झाली. काही दिवसांनी त्यांचा मृत्यू झाला. हीच दुर्दैवी घटना २३ मार्च १९३१ या दिवशी तीन क्रांतिकारकांना दिलेल्या फाशीच्या घटनेला कारणीभूत ठरली. ज्या नौजवान भारत सभेने सायमन कमिशनच्या निदर्शनांचे आयोजन केले त्या संघटनेचे नेतृत्व शहीद भगतसिंग करीत होते.

लालाजींच्या मृत्यूचा बदला घेण्याचे क्रांतिकारकांनी ठरवले. चंद्रशेखर आझाद, जयगोपाल, भगतसिंग, सुखदेव, राजगुरू यांनी धाडसी योजना आखत, ज्याने लाठीमाराचे आदेश दिले त्या स्कॉट या पोलीस अधिकाऱ्याची हत्या करण्याचे ठरवले. पूर्ण नियोजन करून १६ डिसेंबर १९२८ ला स्कॉट आहे या गैरसमजातून सॉडर्सची हत्या केली. शहीद राजगुरू यांनी गाडीवर स्वार असलेल्या सॉडर्सचा अचूक वेध घेत छातीवर गोळी झाडली. त्यामुळे तो पडल्यानंतर भगतसिंग यांनी जवळ येऊन आणखी गोळ्या झाडल्या व तेथून ते निसटले. भगतसिंग हे कोलकात्याला तर राजगुरू पुण्याला येऊन राहिले. या घटनेने ब्रिटिश यंत्रणेला जणू एक आव्हानच दिले होते. तपास यंत्रणांनी भारतभर धाडसत्र सुरू केले. २७ सप्टेंबर १९२९ ला पुण्यात काळकर्ते शि.म.परांजपे यांचे निधन झाले. त्यांच्या अंत्यसंस्कारावेळी राजगुरू तेथे उपस्थित होते. त्यांनी जोरदार घोषणा दिल्या, इन्कलाब जिंदाबाद, साम्राज्यवाद मुर्दाबाद. त्यावेळी तिथे उपस्थित असलेल्या पोलीसांचे लक्ष वेधले गेले. त्यांच्यावर पाळत ठेवण्यात आली. राजगुरू यांच्याच परिचयातील एकाने फितुरी केली आणि ब्रिटिशांना त्यांच्याजवळ असलेल्या पिस्तुलाची कल्पना दिली. शेवटी पंजाब वरून पोलीसांनी येऊन राजगुरू यांना अटक केली.

त्याच वर्षी एप्रिल मध्ये केंद्रीय कायदेमंडळात भगतसिंग व बटुकेश्वर दत्त यांनी बॉम्ब फेकला. अंतर्गत सुरक्षा कायदा व कामगार विवाद कायदा हे दोन कायदे त्या दिवशी कायदेमंडळात पारित करण्यात येणार होते. त्याला विरोध म्हणून कोणतीही जीवित हानी न पोहचवता गॅलरीतून बॉम्ब फेकले. यानंतर हिंदुस्थान रिपब्लिकन सोशालिस्ट आर्मीने परिपत्रक काढले. त्यात ते म्हणतात, मानवी जीवन आम्हाला मूल्यवान वाटते. अपरिहार्य कारणांमुळे आम्हाला रक्त सांडावे लागते,

पण महान क्रांतीच्या यशासाठी काही व्यक्तींना बलिदान करावे लागते.

पारतंत्र्याच्या जोखडातून मुक्ती मिळावी यासाठी बलिदान देण्यास तयार असलेल्या क्रांतिकारकांनी तेथून पळून न जाता स्वतः ला अटक करवून घेतले. या घटनेच्या संबंधी लोकांवर अटकसत्र सुरू झाले. त्यातच सुखदेव यांना देखील अटक करण्यात आली. त्यानंतर ऐतिहासिक लाहोर कट खटला सुरू झाला. सुरुवातीचे काही दिवस सुनावणी झाल्यानंतर, १ मे १९३० रोजी गव्हर्नर जनरलने या खटल्यासंबंधी विशेष आयोग नेमण्याचा अध्यादेश काढला. ब्रिटिशांचा हेतू यातून समोर येतो. या अध्यादेशामुळे क्रांतिकारकांना वरिष्ठ न्यायालयात, निकालाविरोधात अपील करता येणार नव्हती. सॉडर्सच्या हत्येच्या तपासात साक्षीदार तपासले गेले. प्रत्यक्षदर्शीनी भगतसिंग व बाकी

क्रांतिकारकांना ओळखले. सूनवणीतून क्रांतिकारकांचा सहभाग दिसू लागला. त्याचवेळी भगतसिंग यांच्या बचावासाठी, २० सप्टेंबर १९३० ला, भगतसिंग यांचे वडील सरदार किशन सिंग यांनी चौकशी आयोगासमोर याचिका दाखल केली. त्यात त्यांनी आयोगाला असे निदर्शनास आणून दिले की, सॉडर्सच्या हत्येवेळी भगतसिंग कोलकात्याला होते. त्यांनी तिथून लाहोरला पोस्टाने पत्र पाठवले होते. ते पत्र रामलाल या खादी विभागाच्या मॅनेजरला पाठवले होते त्यामुळे रामलालचा जबाब नोंदवण्यात यावा अशी मागणी किशनसिंग यांनी केली होती. मात्र हे समजल्यावर भगतसिंग यांनी वडिलांना पत्राद्वारे, यात तथ्य नसल्याचे कळवले. परिणामी आयोगाने त्यांची याचिका फेटाळली. या ऐतिहासिक खटल्याचा निकाल आला.

भगतसिंग, सुखदेव व राजगुरू यांना फाशीची शिक्षा सुनावण्यात आली. विजय सिन्हा, महावीर सिंग, किशोरीलाल, दया प्रसाद, शिव वर्मा, कमलनाथ तिवारी यांना जन्मठेपेची शिक्षा सुनावली. हे ऐकताच क्रांतिकारकांनी इन्कलाब जिंदाबादच्या घोषणा दिल्या. प्रत्येक सुनावणीवेळी क्रांतिकारक जोरदार घोषणा देत, देशभक्तीपर गाणी म्हणत.

**कभी वो भी दिन आयेगा, हम आझाद होंगे
ये अपनी जमीन होगी, ये अपना आसमाँ होगा
शहीदों की चिताओं पर लगेंगे हर बरस मेले
वतन पर मरने वालों का बाकी यही निशान होगा**

अशा गाण्यांतून आसमंत दणाणून सोडत. अखेर या क्रांतिकारकांच्या स्वप्नातील दिवस भारताच्या स्वातंत्र्यदिनी १९४७ साली उजाडला. मात्र तो दिवस पाहण्यासाठी भगतसिंग, सुखदेव, राजगुरू नव्हते. २३ मार्च १९३१ ला तीन क्रांतिकारक इन्कलाब जिंदाबादच्या घोषणा देत प्रसन्न मुद्रेने फासावर गेले. शहीद दिनाच्या निमित्त त्यांच्या स्मृतींना विनम्र अभिवादन.

संदर्भ : १) Rajguru - The invincible revolutionary (Anil Verma), २) The trial of Bhagat Singh, politics of justice (A.G.Noorani), ३) शहीद भगतसिंग समग्र वाङ्मय, (मनोविकास प्रकाशन)

(लेखक हे माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय, मंत्रालय येथे आंतरवासिता आहेत.)

महाराष्ट्रातील समाजसुधारकांच्या पहिल्या पिढीतील श्रेष्ठ समाजसुधारक आणि विशेषतः समाजातील श्रमजीवी वर्गाच्या शोषणाची व सामाजिक दास्याची मीमांसा करणारा क्रांतिकारक विचारवंत. सावता माळी समाजातील गोविंदराव शेटिबा फुले आणि चिमणाबाई या दाम्पत्याचे जोतीराव हे दुसरे अपत्य. मूळचे गोन्हे हे उपनाव बदलून फुलांच्या धंद्यामुळे फुले हे नाव पडले. जोतीरावांच्या लहानपणीच त्यांच्या आईचे निधन झाले. त्यांच्या पालनपोषणाचा सर्व भार वडिलांवरच पडला. जोतीरावांना इंग्रजी शिक्षणाचा वेध लागला होता. त्यात अनेक अडचणी आल्या, तरी शालान्त परीक्षेतके इंग्रजी शिक्षण त्यांनी पुरे केले. इंग्रजीतील उच्च दर्जाचे ग्रंथ समजण्याची पात्रता; तसेच इंग्रजीत लेखन करण्याची क्षमताही त्यांनी प्राप्त करून घेतली. बौद्धिक शिक्षणाबरोबरच शरीरशिक्षणही घेतले. लहूजीबुवा मांग यांच्यापाशी दांडपट्टा शिकले, मल्लविद्या संपादन केली. शिक्षण पुरे केल्यावर १८४० मध्ये जोतीरावांचा विवाह सातारा जिल्ह्यातील शिरवळपासून

महात्मा जोतीराव फुले

(१८२७ - २८ नोव्हेंबर १८९०)

५ कि.मी.वर असलेल्या नायगाव येथील खंडोजी नेवसे पाटील यांची कन्या सावित्री हिच्याशी झाला. सावित्रीबाईचे शिक्षण जोतीरावांनीच पुरे केले. त्या स्वयंस्फूर्तीने जोतीरावांच्या समाजसुधारणेच्या आणि लोकशिक्षणाच्या कार्यात जन्मभर सहभागी झाल्या. शालेय शिक्षण चालू असताना जोतीरावांनी अनेक मित्र मिळवले.

जगाचा, पश्चिमी देशांचा व विशेषतः भारताचा प्राचीन, अर्वाचीन इतिहास त्यांनी इंग्रजीमधून वाचला आणि सखोलपणे त्यावर मनन केले. अमेरिकन राज्यक्रांतीच्या इतिहासाची त्यांच्या मनावर खोल छाप पडली. द राइट्स ऑफ मॅन (१७९१-९२) या टॉमस पेन (१७३७-१८०९) यांच्या ग्रंथाची त्यांनी अनेक पारायणे केली. मानवी समतेचा आणि स्वातंत्र्याचा ध्येयवाद आत्मसात केला. या तत्वांच्या आधारे ते भारतीय समाजाचे, विशेषतः हिंदू समाजाचे, उत्कृष्ट चिंतन करू शकले. संस्कृत ग्रंथही त्यांनी वाचले. वेद, स्मृती, पुराणे यांच्यातील कथांचा अभ्यास केला. अश्वघोषाच्या नावावर प्रसिद्ध असलेले वज्रसूची हे उपनिषद त्यांना फार आवडले.

मुलींसाठी शाळा स्थापन

जोतीरावांनी आपल्या विचारांचा एक सुबोध व सुंदर, सूत्रबद्ध सारांश सांगितला आहे - 'विद्येविना मति गेली मतीविना नीति गेली नीतीविना गति गेली! गतीविना वित्त गेले वित्ताविना शूद्र खचले इतके अनर्थ एका अविद्येने केले.' त्यांनी हा निष्कर्ष शेतकऱ्यांचा आसूड (१८८३) मध्ये प्रारंभी सांगितला आहे. त्यांच्या सगळ्या सत्यशोधक चळवळीचा भावार्थ यात आला आहे. प्रचलित हिंदू धर्मसंस्था, त्यावर आधारलेली हिंदूंची समाजरचना व ब्रिटिशांची शासनसंस्था व सर्वांचा समुच्चित परिणाम म्हणजे शूद्र शेतकऱ्यांचे आणि दलितानेचे सध्या दिसणारे अपार दैन्य होय. या दैन्यावस्थेतून बाहेर पडण्याकरिता त्यांनी लोकशिक्षण हाच मुख्य उपाय होय, असे ठरवले. अज्ञानग्रस्त शूद्र, अतिशूद्र जसे ब्राह्मणादी वरिष्ठ वर्गाच्या दास्यात खितपत पडले आहेत, त्याचप्रमाणे स्त्री जातदेखील पुरुष वर्गाच्या दास्यात युगानुयुगे सापडली आहे, हे लक्षात घेऊन जोतीरावांनी मुलींसाठी एक शाळा स्थापन केली (१८४८). त्यांच्या पत्नी सावित्रीबाई यांनी याच शाळेत

अध्यापनाचे कार्य सुरू केले.

सर्वच समाज स्त्री शिक्षणाच्या विरोधी होता. जातिभेदाची आणि पवित्र रूढींची बंधने अंधश्रद्धेने पाळीत होता. त्यास फार थोडे अपवाद होते. सुधारकांना स्वतःचे कुटुंब, स्वतःची जात-जमात आणि एकंदरीत सर्व समाज विरोध करत आणि वाळीत टाकत. जातिबहिष्काराचे असहाय असे दडपण क्रियावान सुधारकांना सोसावे लागले जिवलग नातेवाईकांचा विरोध होत असे. उदा., जोतीरावांचे वडील गोविंदराव यांनी मुलगा व सून यांना घराबाहेर काढले आणि खुद्द माळी समाजाने नाना प्रकारे अवहेलना चालू केली. या सर्व प्रतिकूल परिस्थितीला धैर्याने तोंड देऊन जोतीराव व सावित्रीबाई यांची समाजसुधारणेच्या क्षेत्रात आगेकूच सुरूच राहिली. नंतर रास्तापेठेत व वेताळपेठेत आणखी दोन शाळा

काढल्या (१८५१). अप्सृश्यांसाठी शाळा काढली. या त्यांच्या प्रयत्नांना तत्कालीन मोठमोठ्या विचारवंत समाजसुधारकांचा आणि राज्यकर्त्यांचाही पाठिंबा मिळत राहिला. १८५२ मध्ये सरकारी विद्या खात्याकडून मेजर कॅडी यांच्या अध्यक्षतेखाली जोतिरावांच्या शिक्षणकार्याबद्दल त्यांचा जाहीर सत्कार करण्यात आला. त्यावेळचे सर्वच भारतीय समाजसुधारक हे स्त्रियांची दास्यातून आणि दुःस्थितीतून सोडवणूक करण्याकरिता प्रयत्नशील झाले होते.

बालहत्या प्रतिबंधक गृहाची स्थापना

हिंदूंच्या उच्च जातींमध्ये विधवाविवाह निषिद्ध मानला होता. बालपणी आणि वारंवार उद्भवणाऱ्या प्राणघातक सार्थीच्या रोगांमुळे पतीनिधन होऊन तरुणपणीच वैधव्य आलेल्यांची संख्या मोठी होती. केशवपन केल्याशिवाय विधवा ही अपवित्र मानली जात होती. समाजाची आणि कुटुंबाची त्यांच्यावर करडी नजर असे. बाल व तरुण विधवांचा प्रश्न सोडवण्याकरिता पुनर्विवाहाची चळवळ सुधारकांनी सुरू केली. या चळवळीला जोतिरावांचा पूर्ण सक्रिय पाठिंबा होता. तारुण्यकाली स्वाभाविकपणे वासनेला बळी पडलेल्या विधवांची फार विटंबना होत होती. गर्भपाताचे प्रयत्न होत, जन्मलेल्या बालकांची हत्याही होई. त्यांना संरक्षण देण्यासाठी फुले यांनी बालहत्या प्रतिबंधक गृहाची स्थापना केली (१८६३). या गृहात अशा स्त्रियांच्या बाळंतपणाचीही सोय केली होती. जोतिरावांनी पुढे जो यशवंत नावाचा मुलगा दत्तक म्हणून घेतला तो काशीबाई नावाच्या ब्राह्मण विधवेचा मुलगा होता. विधवांच्या केशवपनाची चाल बंद व्हावी म्हणून त्यांनी चळवळ उभी केली व त्याकरिता न्हाव्यांचा संपही घडवून आणला. बहुजनांच्या प्रश्नालाही त्यांनी तितक्याच मनस्वीपणे चालना दिली. पिण्याच्या पाण्याचा प्रश्न ही एक अत्यंत गंभीर अशी कायमची समस्या लक्षात घेऊन आपल्या वाड्यातील पाण्याचा हौद त्यांनी खुला केला.

महाराष्ट्रातील तत्कालीन भिन्न मतांच्या व विचारसरणींच्या समाजसुधारकांच्या विविध कार्यक्रमांमध्ये जोतिरावांचा सहभाग नेहमीच असे. उदा., आर्य समाजाचे संस्थापक स्वामी दयानंद सरस्वती (१८२४-८३) यांची पुणे येथे महादेव गोविंद रानडे (१८४२-१९१०) प्रभृती सुधारकांनी मिरवणूक काढली. त्याचे पुढारीपण जोतिरावांनी केले. उलट जीर्ण मतवादी रूढीनिष्ठांनी या मिरवणुकीची थड्या व विडंबन करण्याकरिता गर्दभानंदांची दिंडी सुरू केली (१८७५).

सत्यशोधक समाजाची स्थापना

फुले हे १८७६-८२ या कालावधीत पुणे नगरपालिकेचे सदस्य होते. समाजाच्या मौलिक परिवर्तनाकरिता समाजरचनेतील धर्मभेदमूलक विद्वेष, जातिभेदमूलक उच्च-नीच भाव, स्त्रीदास्य, हिंदू धर्मसंस्थेतील मूर्तिपूजा, संस्कृत भाषेतील कर्मकांड इ. गोष्टींचे उच्चाटन करून समताप्रधान समाज निर्माण करण्याकरिता व अंधश्रद्धेचे निर्मूलन करून वैचारिक क्रांती करण्याकरिता सत्यशोधक समाजाची स्थापना १८७३ मध्ये फुले यांनी केली. या सत्यशोधक समाजाचे सर्व धर्मांचे व जातींचे नागरिक सदस्य व्हावेत, अशी योजना केली होती.

मौलिक आणि प्रासंगिक लेखन

फुले यांनी मौलिक आणि प्रासंगिक असे दोन्ही प्रकारचे लेखन करून पुस्तके आणि पुस्तिका प्रसिद्ध केल्या. तसेच ब्राह्मणांचे कसब (१८६९), गुलामगिरी (१८७३), सत्सार (अंक १ व २, १८८५) इ. निबंध लिहिले. श्रमिक बहुजन समाजाच्या आर्थिक अवनतीचे उत्कृष्ट चित्र शेतकऱ्यांचा आसूड या विस्तृत निबंधामध्ये फुले यांनी रेखाटले आहे. सार्वजनिक सत्यधर्म पुस्तक या निबंधात (मृत्यूनंतर प्रसिद्ध, १८९१) फुले यांनी आपल्या समग्र विचारांचे सार असलेल्या विश्वकुटुंबवादाची सुसंगत मांडणी केली आहे. हा निबंध लिहीत असताना त्यांना पक्षाघात झाला होता. अशा विकलांग अवस्थेत त्यांनी हा निबंध लिहून पुरा केला. यात स्वातंत्र्य, समता व बंधुभाव या मूलभूत मानवी मूल्यांच्या आधारावर समाजरचना कशी असावी, हे सांगितले आहे. ज्या तत्त्वांच्या आधारावर अमेरिकन राज्यक्रांती व फ्रेंच राज्यक्रांती झाली तीच तत्त्वे या पुस्तकात भारतीय समाजरचनेच्या संदर्भात मांडली आहेत. यात सांगितलेला सत्यधर्म हा 'यूटोपिया'च होय. जगातल्या मोठमोठ्या सामाजिक व राजकीय क्रांत्या युटोपियन ध्येयवादाने प्रेरित झालेल्या दिसतात. फुले म्हणतात- 'स्त्री अथवा पुरुष जे एकंदर सर्व गावच्या, प्रांताच्या, देशाच्या व खंडाच्या संबंधाने अथवा कोणत्याही धर्मातील मताच्या संबंधाने कोणत्याच प्रकारची आवड निवड न करणारे, या सर्व स्त्री पुरुषांनी या भूगोलावर आपले एक कुटुंब समजून एकमताने, एकजुटीने एकमेकांशी सत्य वर्तन करून वागावे. इतकेच काय, एकाच घरात बौद्धधर्मी बायको, ख्रिस्तधर्मी नवरा, इस्लामधर्मी कन्या व सार्वजनिक सत्यधर्मी पुत्र यांना प्रेमाने नांदायला लावील तोच खरा धर्म.' यात आर्थिक समता सूचित केली आहे आणि सर्वधर्मांसमभाव स्वच्छ रीतीने मांडलेला आहे.

फुले यांनी अखंडादि काव्यरचना (१८६९) केली आहे आणि काही काव्यरचना सार्वजनिक सत्यधर्म पुस्तकामध्येही अखेरीस घातली आहे. यात निर्मात्याने केलेल्या विश्वरचनेबद्दल जिवाळा प्रकट झाला आहे. शब्दकळा रसाळ आहे. जोतिराव फुले यांना त्यांच्या पत्नी सावित्रीबाई (१८३१-९७) यांनी अनन्यभावाने आयुष्यभर सहकार्य दिले. स्त्रीमुक्ती आंदोलनाची महाराष्ट्रातील पहिली अग्रणी म्हणून महाराष्ट्राचा आधुनिक इतिहास त्यांची दखल जरूर घेईल. जोतिरावांची सगळी विचारसरणी त्यांनी आत्मसात केली होती. जोतिरावांच्या निधनानंतरही सत्यशोधक समाजाच्या आंदोलनाची धुरा त्यांनी वाहिली. त्यांनी काव्यरचनाही केली आहे. काव्यफुले (१८५४), मातुश्री सावित्रीबाई भाषणे व गाणी (१८९१), बावनकशी सुबोध रत्नाकर (१८९२), जोतिबांची भाषणे (१ ते ४-संपा.) इ. त्याचे उपलब्ध साहित्य आहे. जोतिरावांचे इतर वाङ्मय पुढीलप्रमाणे आहे : छत्रपती शिवाजी राजे भोसले यांचा पवाडा (१८६९), हंटर-शिक्षण आयोगापुढे सादर केलेले निवेदन (मूळ इंग्रजी-१८८२), इशारा (१८८५).

संदर्भ : मराठी विश्वकोश यांच्या संकेतस्थळावरून

- टीम लोकराज्य

भारतीय संविधानाचे शिल्पकार भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे प्रौढ मताधिकाराचे कट्टर समर्थक होते. २७ जानेवारी १९१९ रोजी साऊथबोरो कमिटीला दिलेल्या साक्षीमध्ये डॉ. आंबेडकरांनी प्रौढ मतदानाची मागणी केली. भारतीय संविधानाने 'एक व्यक्ती, एक मत आणि एक मूल्य' हे तत्त्व स्वीकारले. त्यामुळे देशातील प्रत्येक प्रौढ स्त्री-पुरुषास मतदानाचा अधिकार मिळाला, ही आपल्या संविधानाची फार मोठी उपलब्धी आहे.

एक मत, एक मूल्य...

डॉ. प्रदीप आगलावे

१९२८ मध्ये भारतीय संवैधानिक आयोग भारतात आला. या आयोगाचे अध्यक्ष सर जॉन सायमन होते. म्हणून भारतीय संवैधानिक आयोग हा 'सायमन आयोग' (सायमन कमिशन) या नावाने ओळखला जातो. सायमन आयोगाला बॉम्बे प्रेसिडेन्सीच्या संविधानातील परिवर्तनाच्या संदर्भात विचार आणि शिफारसी देणारा एक सविस्तर अहवाल डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी १९२८ मध्ये सादर केला. या अहवालात प्रांतांच्या क्षेत्राचे पुनर्वितरण, प्रांतीय कार्यपालिकेची कार्यप्रणाली, प्रांतीय विधायिका, प्रांतीय स्वायत्तता आणि लोकसेवा याबाबत सविस्तर मांडणी केली.

मताधिकाराचे महत्त्व

काही लोकांनी अशी शिफारस केली की, उत्पन्नावर आधारित असलेली शहरी क्षेत्रातील मताधिकारांची व्यवस्था तशीच ठेवून ग्रामीण क्षेत्रामधील मताधिकारांसाठी महसुलाची मर्यादा अर्धी करण्यात यावी. डॉ. आंबेडकरांनी यास असहमती दर्शवली. ते म्हणतात की, 'माझ्या सहकाऱ्यांनी मताधिकाराचा प्रश्न हा अधिकारापेक्षा मेहरबानी किंवा मर्जीचा मानला आहे. माझ्या मते हा दृष्टिकोन इतका घातक आहे की, तो राजकीय समजाच्या आधारावर

स्वीकारला जाऊ शकत नाही.'

'मताधिकारविहीन लोकांची राजकीय मुक्ती पूर्णतः अशा मताधिकार असलेल्या लोकांच्या मर्जीवर राहिल. असा निष्कर्ष स्वीकारणे म्हणजे गुलामी वाईट नाही असे मानणे होय. कारण गुलामीमध्ये अशी मान्यता असते की, सत्ताधारी वर्ग आपल्याला जे देईल, त्याशिवाय गुलामांचा कोणताही अधिकार नसतो, हे स्पष्ट करून डॉ. आंबेडकर म्हणतात की, 'असा निष्कर्ष असणाऱ्या सिद्धान्ताकरिता असे म्हणावे लागेल की, हे कोणत्याही लोक-निर्वाचित शासन प्रणालीसाठी घातक आहे.'

काही सहकारी मताधिकाराच्या संदर्भात असा विचार करतात की, ही काही मोठी गोष्ट नसून केवळ कागदाचा असा तुकडा मतपेटीमध्ये टाकण्याचा अधिकार आहे की, ज्यावर काही नावे लिहिली आहेत. जर बहुसंख्याकांच्या डोक्यात मताधिकाराचे योग्य चित्र असते तर ते मताधिकाराचे महत्त्व समजू शकले असते. मताधिकार म्हणजे केवळ मतपत्रावर निशाण लावणे नाही तर ती अशी व्यवस्था आहे की, ज्यामध्ये त्या अटीच्या नियमनामध्ये प्रत्यक्ष किंवा क्रियाशील सहभाग असतो. ज्यावर सहजीवन आधारित आणि चांगल्या गोष्टी करण्याचा परवाना असतो, असे डॉ. आंबेडकरांचे मत होते. म्हणून त्यांनी उत्पन्न, शिक्षण इत्यादी अटींवर आधारित मताधिकाराचा विरोध केला. देशातील सर्व प्रौढ नागरिकांना मतदानाचा अधिकार असला पाहिजे, अशी स्पष्ट भूमिका त्यांनी मांडली.

भारतीय संविधानात प्रौढ मताधिकाराचे तत्त्व मान्य करून देशातील सर्व प्रौढ नागरिकांस मतदानाचा अधिकार देण्यात आला. भारतीय प्रौढ नागरिकांना मतदान करण्याचा आणि योग्य उमेदवारास मत देण्याचा हक्क मिळाला; परंतु हा अधिकार भारतीय नागरिकांना सहज मिळाला नाही.

लोकांना शिक्षणापासून वंचित करणे म्हणजे पूर्णपणे अन्यायाची

परिस्थिती निर्माण करणे होय. लोकांना निरक्षर ठेवणे आणि त्यांची निरक्षरता मताधिकाराकरिता अपात्र ठरवणे म्हणजे त्यांच्या जखमेवर मीठ चोळण्यासारखे आहे. आपला अशिक्षितपणा दूर करण्यासाठी त्यांच्याजवळ एकमेव उपाय मतदानाचा अधिकार हा आहे. त्यांना निरक्षर ठेवणे आणि त्यांचा अशिक्षितपणा सदैव कायम ठेवणे म्हणजे त्यांची मतदानाच्या अधिकारप्राप्तीची संधी अनंत काळापर्यंत स्थगित करणे होय, असे स्पष्ट मत डॉ. आंबेडकर मांडतात.

साक्षरता, निरक्षरता आणि बुद्धिमत्ता

निरक्षर लोकांना मतदानाचा अधिकार कसा द्यावा? असा प्रश्न उपस्थित केला जात असे; परंतु डॉ. आंबेडकर यांनी प्रतिप्रश्न केला की, त्यांच्या निरक्षरतेसाठी कोण जबाबदार आहे? जर निरक्षरांची जबाबदारी सरकारची असेल तर मतदानाच्या अधिकारासाठी साक्षरतेची अट लावल्यास बहुसंख्य लोक मतदानाच्या अधिकारांपासून वंचित राहतील. कारण त्यात निरक्षरांचा कोणताही दोष नाही. कारण ज्या साक्षरतेची व्यवस्था करण्यात आली, त्यास प्राप्त करण्याची त्यांना कधी संधीच मिळाली नाही. समजा, असे मानले की, साक्षरता दूर झाल्यावर त्यांना मतदानाचा अधिकार मिळेल; परंतु निरक्षरता दूर करण्यासाठी त्वरित प्रयत्न केले जातील, याची काही हमी आहे काय?

निरक्षर लोकांना मतदानाचा अधिकार प्रदान करायचा का? या प्रश्नावर डॉ. आंबेडकर म्हणतात की, 'हा साक्षरता किंवा निरक्षरतेचा प्रश्न नाही. हा प्रश्न केवळ बुद्धिमत्तेचा होऊ शकतो. जे लोक साक्षरतेचा निकष मानण्याचा आग्रह धरतात आणि जे हा आग्रह करतात की, मतदानाचा अधिकार प्राप्त करण्यासाठी साक्षर होणे आवश्यक आहे. असा विचार करणारे लोक दोन चुका करतात. त्यांची पहिली चूक हे मान्य करते की, निरक्षर व्यक्ती ही निश्चितपणे बुद्धिमान असू शकत नाही; परंतु हे सर्वश्रुत आहे की, कोणतीही निरक्षर व्यक्ती ही बुद्धिमानदेखील असू शकते. भारतासह संपूर्ण जगात निरक्षर व्यक्तीलादेखील एवढी बुद्धी असते की, ते

विचारपूर्वक आपले कामकाज करू शकतात. कायद्यानेदेखील हे मान्य केले की, एका विशिष्ट वयानंतर प्रत्येक व्यक्तीमध्ये इतकी बुद्धिमत्ता येते की, ती आपले कामकाज चालवण्याची क्षमता प्राप्त करते.

दुसरी चूक ही की, निरक्षरांच्या तुलनेत साक्षर व्यक्तीला उच्च स्तराची बुद्धिमत्ता किंवा ज्ञान असते अशी मान्यता असणे. या संदर्भात डॉ. आंबेडकर, ब्राइस (Bryce) या विचारवंताचे मत उद्धृत करतात. 'आधुनिक लोकशाही'च्या आपल्या सर्वेक्षणात ब्राइस यांनी प्रश्न उपस्थित केला होता की, लिहिण्या-वाचण्याची योग्यता कुठपर्यंत नागरिक योग्यतेमध्ये साहाय्यक होते? त्याचे उत्तर असे आहे की, 'व्यावहारिक दृष्टिकोनातून हाच केवळ एकमेव निकष उपलब्ध आहे. आम्ही त्यास पर्याप्त किंवा योग्य निकष मानला; परंतु वास्तवात असे आहे का? इंग्लंडमध्ये ६० वर्षांआधी खेड्यातील लोक हे चतुर होते. ते अशिक्षित होते; परंतु ते सहज बुद्धीचे धनी होते. खेड्यातील लोक आपली कुशाग्र बुद्धी आणि ठोस विवेकाच्या आधारावर मतदानाकरिता पूर्ण सक्षम आहेत.' ग्रीकमधील अथेनियन मतदाते नागरिक मताधिकाराकरिता आधुनिक लोकशाहीमधील मतदात्यांपेक्षा अधिक सक्षम होते. ग्रीक मतदाते राजकारण कोणत्याही छापील किंवा लिखित

पुस्तकातून शिकले नव्हते, तर कुशल वक्त्यांची भाषणे ऐकून आणि आपापसातील चर्चेतून ते शिकले होते.

मतदात्याकडून अधिकाधिक अशी अपेक्षा केली जाऊ शकते की, मोठे प्रश्न समजण्याची क्षमता असावी. त्याने अशा उमेदवाराची निवड करावी, जो त्यांच्या मतानुसार त्याचे हित करू शकेल. असे स्पष्ट करून डॉ. आंबेडकर म्हणतात की, मी असा दावा करतो की, साधारण भारतीयांमध्ये ही क्षमता आहे.

प्रौढ मताधिकाराच्या संदर्भात अशा प्रकारचा युक्तिवाद सायमन आयोगाला सादर केलेल्या १९२८ च्या अहवालात डॉ. आंबेडकरांनी केला होता. या अहवालात प्रौढ मतदानाचा अधिकार मान्य करून अशी शिफारस केली होती की, २१ वर्षांपेक्षा अधिक वय असलेल्या सर्व प्रौढांकरिता मग ते स्त्री किंवा पुरुष असो, त्यांना मतदानाचा अधिकार देण्यात यावा.

१९३५ च्या कायद्यात बाबासाहेबांचे योगदान

इंग्रज सरकारने भारतीय कायदा, १९३५ पास करून तो लागू केला. १९३५ च्या भारतीय कायद्याचा बराचसा भाग भारतीय संविधानात समाविष्ट करण्यात आला आहे. लंडन येथे १९३० मध्ये पहिली, १९३१ मध्ये दुसरी आणि १९३२ मध्ये तिसरी गोलमेज परिषद आयोजित करण्यात

आली होती. या परिषदेत वसाहतीचे स्वराज्य, प्रांतीय राज्यघटना, अल्पसंख्याक, मताधिकार, नागरी सेवा इत्यादी बाबींवर सविस्तर चर्चा होऊन त्या आधारावर १९३५चा भारतीय कायदा तयार करण्यात आला होता. हा कायदा तयार करण्यामध्ये डॉ. आंबेडकर यांचे विशेष योगदान होते.

वसाहतीचे स्वराज्य असावे तसेच एक जबाबदार शासन पद्धती असावी. शासनाची निवड जनतेने करावी. त्याकरिता देशातील सर्व प्रौढ नागरिकांनाच मतदानाचा अधिकार असावा, असे स्पष्ट मत डॉ. आंबेडकरांनी गोलमेज परिषदेत मांडले होते. गोलमेज परिषदेतील मताधिकार-उपसमित्याच्या बैठकीत २२ डिसेंबर १९३० रोजी डॉ. आंबेडकर यांनी सुरुवातीलाच स्पष्ट केले होते की, 'या गोलमेज परिषदेत केवळ दोन महत्त्वपूर्ण प्रश्नांचा विचार केला जाईल, असे मी मानतो. पहिला म्हणजे भारताला जबाबदार सरकार असायला हवे काय? आणि दुसरा प्रश्न म्हणजे ते सरकार कोणाकरिता जबाबदार राहणार?'

काही सदस्यांनी प्रौढ मताधिकाराच्या प्रस्तावावर आक्षेप घेतला होता. प्रौढ मताधिकाराच्या विरोधात जे तर्क प्रस्तुत करण्यात आले होते, त्या सर्व तर्कांचे डॉ. आंबेडकर यांनी आपल्या अभ्यासपूर्ण विचारांनी खंडन केले.

काही सदस्यांच्या मते प्रौढ मताधिकार हा एकदम लागू न करता, तो टप्प्याटप्प्याने लागू करावा. इंग्लंडमध्ये १८३२ ते १९१८ पर्यंत सर्वांना मतदानाचा अधिकार नव्हता. त्यामुळे भारतातदेखील प्रौढ मताधिकार टप्प्याटप्प्याने लागू करण्यात यावा, असा आग्रह गोलमेज परिषदेतील काही सदस्यांचा होता. त्यास डॉ. आंबेडकर यांनी कडाडून विरोध केला होता.

त्या सदस्यांच्या मतांचे खंडन करताना डॉ. आंबेडकर म्हणतात की, 'जर या सदस्यांचा असा विश्वास आहे की, भारताची जनता मताधिकारास पात्र नाही, तर त्यांनी वसाहतीचे स्वराज्य किंवा जबाबदार सरकारची मागणी न करता भारतातून वापस जावे. काही सज्जनांचे असे मत आहे की, भारतीय लोक मताधिकाराचा उपयोग करण्यास पात्र नाही. सरकारची जबाबदारी

आपल्यावर घेण्यास पात्र नाही, तर ते कोणाच्या नावावर जबाबदार सरकारची मागणी करतात?'

पुढे ते म्हणतात की, जर माझे मित्र हे मानतात की, भारताचे लोक सरकारची जबाबदारी घेण्यास सक्षम नाही, यावरून हाच निष्कर्ष निघतो की, भारताच्या लोकांना शासनाधिकार देऊ नये; तसेच कोणती जबाबदारीदेखील देऊ नये. जरी प्रौढ मताधिकार एक आदर्श असले तरी त्यास या वेळी लागू करू नये. कारण त्यास कार्यरूप देण्यासाठी आमच्याकडे आवश्यक यंत्रणा नाही. असा विचार करणाऱ्यांनी मताधिकाराचा खरा अर्थ लक्षात घेतला नाही, अशी टीका डॉ. आंबेडकर यांनी केली.

बचावाची शक्ती

विधान मंडळास या सर्वाधिक महत्त्वाच्या गोष्टींमध्ये आपल्या जीवनास प्रभावित करण्याची शक्ती प्राप्त होईल, तर हे निश्चित आहे की, प्रत्येक व्यक्ती या विधानमंडळापुढे प्रभावित होतील. अशा कायद्याच्या विरोधात लोकांकडे बचावाची शक्ती असली पाहिजे. त्यांच्या स्वातंत्र्याचे हनन होऊ शकते. त्यांचे जीवन आणि त्यांच्या संपत्तीवर आघात होऊ शकतो. म्हणून हा केवळ मतपेटीचा प्रश्न नाही. हा मतदान केंद्राचादेखील प्रश्न नाही, असे डॉ. आंबेडकरांनी स्पष्ट केले.

मताधिकाराचा खरा अर्थ स्पष्ट करताना डॉ. आंबेडकर म्हणतात की, 'जर मी मताधिकाराचा योग्य अर्थ समजतो तर मी हेदेखील जाणतो की, त्या अटीच्या

नियमनाचा अधिकार आहे, ज्या समाजात सम्मिलित जीवन जगण्याच्या अटी असतात. हाच मताधिकाराचा सार आहे.'

पुढे डॉ. आंबेडकर स्पष्टपणे मताधिकाराच्या संदर्भात असा निष्कर्ष मांडतात की, मताधिकार ही अशी गोष्ट आहे, ज्यास राज्यातील प्रत्येक व्यक्तीचा जन्मसिद्ध अधिकार मानला पाहिजे. जर आपण मानले की, मताधिकार प्रत्येक पुरुष किंवा स्त्रीचा जन्मसिद्ध अधिकार आहे, तर आपण लोकांच्या त्या जन्मसिद्ध अधिकारास आपल्या प्रशासनाच्या सुविधेकरिता आश्रित बनवू शकत नाही.

केवळ सीमित लोकांना मतदानाचा अधिकार असावा, या विचारावर डॉ. आंबेडकरांनी तीव्र आक्षेप घेतला. सीमित अधिकार हा चांगल्या राज्यकारभाराची आणि जबाबदार शासनाची कसोटी होऊ शकत नाही. असे त्यांचे स्पष्ट मत होते. शासनाला जर नागरिकांचे स्वातंत्र्य, जीवन आणि मालमत्तेबद्दल कायदा करण्याचा अधिकार असेल आणि त्या कायद्याचे पालन करणे नागरिकांवर बंधनकारक असेल तर व्यक्तीलादेखील शासनकर्ते निवडून देण्याचा अधिकार असला पाहिजे. असे डॉ. आंबेडकर यांचे स्पष्ट मत होते. म्हणून त्यांच्यामते प्रौढ मताधिकाराचे तत्त्व हे केवळ मतदान केंद्रे आणि मतदान पेट्या पुरविणे इतकेच मर्यादित नाही. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी आपल्या बुद्धिमत्तेच्या आधारावर गोलमेज परिषदेतील सदस्यांना हे पटवून दिले की, जबाबदार शासन पद्धतीकरिता प्रौढ मताधिकार अनिवार्य आहे. त्यामुळे गोलमेज परिषदेने प्रौढ मताधिकाराचे तत्त्व मान्य केले. त्यामुळे १९३५ च्या भारतीय कायद्यात प्रौढ मताधिकार अंतर्भूत करण्यात आला. स्वतंत्र भारताच्या संविधान सभेने प्रौढ मताधिकारास मान्यता दिली. त्यामुळे संविधानाने देशातील सर्व प्रौढ नागरिकांस मतदानाचा अधिकार बहाल केला. देशातील सर्व प्रौढ नागरिकांस मतदानाचा अधिकार बहाल करण्याच्या संदर्भात डॉ. आंबेडकर यांचे विशेष योगदान असल्याचे आढळून येते.

(लोकराज्य एप्रिल-मे २०१९ मधून पुनर्मुद्रित)

महाराष्ट्रातील एक आधुनिक संत, कवी, समाजसुधारक व राष्ट्रीय उत्थानाची सतेज भावना असलेले महामानव. मूळ नाव माणिक बंडोजी ठाकूर. त्यांचा जन्म बंडोजी व

मंजुळामाता (वंशायाती ठाकूर, ब्रह्मभाट) या दाम्पत्यापोटी विदर्भातील यावली शहीद (जि. अमरावती) येथे झाला. भक्ती संपन्न असलेल्या ठाकूर घराण्याची भक्ती पंढरपूरच्या विठोबावर. बालमाणिकला आई-वडिलांनी वरखेडचे सिद्धपुरुष परमहंस श्रीसमर्थ आडकोजी महाराज यांच्या दर्शनाला नेले असता त्यांनी माणिकला पोटाशी धरून जवळच्या ताटातील भाकरीचा लहानसा तुकडा त्याच्या ओठाला लावला व 'तुकड्या-तुकड्या' असा घोष सुरू केला. पुढे जन्मनाव माणिकऐवजी 'तुकड्यादास' हेच नाव सर्वत्र प्रसिद्ध झाले.

बालमाणिकला एकांती ध्यान, लोकांती भजन, गायन या गोष्टींची आवड होती. पोहणे, अश्वरोहण, योगासने आदी नव्या कला तो निर्भयपणे आत्मसात करत होता. वरखेड येथे मराठीत चवथीपर्यंत शिक्षण झाल्यावर त्याने शाळा सोडली. समर्थ आडकोजी महाराजांच्या सेवेत असताना बालमाणिकचे अंतरंग गुरूकृपेने, आध्यात्मशक्तीने फुलले. तेथे तुकड्यादास पंचपदीनंतर रोज अनेक संतांची भजने-अभंग गात असत. असाच एके दिवशी आडकोजी महाराजांजवळ बसून तो तुकोबारायांचे 'तुका म्हणे, गुण चंदनाचे अंगी' असे गात असताना आडकोजी महाराज म्हणाले, तुका म्हणे, तूका म्हणे?

आता 'तुकड्या म्हणे' म्हण! ही सद्गुरूंची आज्ञा मानून तुकड्यादास स्वकाव्य करू लागले व त्यातूनच पुढे असंख्य अभंग, भजने त्यांनी रचली. ईश्वरभक्ती, सद्गुणांचा उपदेश, सामाजिक जागृती, राष्ट्र-उन्नती, सर्वधर्मसमभाव, उद्योगशीलता इ. विषय त्यांनी आपल्या कीर्तनांतून, भाषण-प्रवचनांतून प्रखरतेने मांडले. दरम्यान १५ नोव्हेंबर १९२१ रोजी, कार्तिक पौर्णिमेच्या मध्यान्हास तुकडोजी महाराजांचे सद्गुरू आडकोजी महाराज समाधिस्थ झाले. गुरुविरहाने तुकड्यादासांचे मन अधिकच विरक्त झाले आणि त्यांनी तपश्चर्येसाठी अरण्याची वाट धरली. सालबर्डी (जि. बैतुल), रामटेक, नारायण टेकडी, कापुर बावडी (जि. नागपूर), रामदिघी, सातबहिणी डोंगर, ताडोबा, गोंदोबा (जि. चंद्रपूर) आदी अरण्यांत हिंस्र श्वापदांच्या सात्रिध्यात संचार करत त्यांनी तपसाधना केली.

सामाजिक कार्य

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज हे स्वकर्तृत्वाने आदर्श पायंडा घालून देणाऱ्यांमधील एक आहेत. त्यांच्या लहानपणापासूनच त्यांनी प्रेमाने संघटन करून ग्रामोन्नतीची कामे सुरू केली. स्वराज्यांतर सुराज्याची योजना करून त्यांनी ग्रामोन्नती-समाजोन्नतीविषयक विचारांचा प्रसार करण्यासाठी भजनाचा आधार घेऊन जागृती केली. आपल्या गद्य-पद्य लेखणीतून 'खंजिरी' या वाद्याच्या साहाय्याने भजनाच्या माध्यमातून परंपरागत अनिष्ट रुढी, जातिधर्मपंथभेद, अंधश्रद्धा, अस्पृश्यता, हरिजन मंदिर प्रवेशबंदी इ. समाजघातक रुढींवर कठोर प्रहार करून त्यांनी ईश्वराचे विशुद्ध स्वरूप लोकांसमोर मांडले. त्यामुळे सर्व धर्मांचे, सर्व पंथांचे लोक त्यांच्याकडे आकृष्ट झाले. गावे स्वयंपूर्ण

बनून तेथील लोक उद्योगशील व निर्व्यसनी कसे होतील याचे प्रात्यक्षिक त्यांनी करून दाखविले. त्यासोबतच बलसंवर्धन, शिक्षण, आयुर्वेद आणि कृषिसंवर्धनाचे धडे दिले. त्यांनी स्थापन केलेल्या अखिल भारतीय श्रीगुरुदेव

सेवामंडळ, गुरुकुंज आश्रम, जि. अमरावती या नोंदणीकृत संस्थेच्या शाखा श्रीगुरुदेव सेवामंडळ या नावाने गावोगावी स्थापन करून आदर्श समाजरचनेस साहाय्यभूत अशी संघटना निर्माण केली. ४ एप्रिल १९३५, गुढीपाडव्याच्या रोजी गुरुकुंज आश्रम (मोझरी) येथे आश्रमाची स्थापना केली. अखिल भारतीय गुरुदेव सेवामंडळाची स्थापना त्यांच्या कारकिर्दीत महत्त्वाची ठरली. त्यामुळे त्यांच्या विचारांचा वेगाने प्रसार होण्यास मदत झाली. १९४३ साली श्रीगुरुदेव मासिक या सेवामंडळाच्या मुखपत्राची सुरुवात झाली. त्याद्वारे समाजजागृतीचे अखंड सेवाव्रत सुरू झाले.

बाल व युवा हे राष्ट्राचे आधारस्तंभ असतात. त्यामुळे त्यांच्या शिक्षण व बलोपासनेसाठी त्यांनी सतत प्रोत्साहन दिले. महिलोन्नती, अंधश्रद्धा निर्मूलन, स्वच्छतेचा प्रसार यांवर त्यांचा विशेष भर होता. ग्रामोद्योग वाढीस लागवे व सामाजिक विषमता कमी व्हावी, यांसाठीही त्यांनी अनेक परिश्रम केले. विनोबा भावेंसोबत भूदान चळवळीत सहभाग घेऊन लोकांना भूदानास प्रोत्साहित केले. ७ दिवसांत त्यांनी ११,४०० एकर जमीन मिळवून ऐतिहासिक कामगिरी केली. १९६२ मध्ये भारत-चीन व १९६५ मध्ये भारत-पाकिस्तान

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज

(३० एप्रिल १९०९ - १९ ऑक्टोबर १९६८)

युद्धासमयी त्यांनी सीमेवर जाऊन सैनिकांची शुश्रूषा केली व प्रेरणादायी गीते गाऊन त्यांच्यात स्फूर्ती निर्माण करण्याचे कार्य केले. स्वतः रक्तदान करून व गुरुदेव सेवमंडळाच्या हजारो शाखांच्या मदतीने रक्तदान शिबिरांचे आयोजन करून त्यांनी सैनिकांना मदत केली.

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या जलदगतीने होणाऱ्या ग्रामविकासाच्या सुधारणावादी कार्याने प्रभावित होऊन महात्मा गांधींनी त्यांना सहवास-सत्संग मिळावा म्हणून एक महिना साग्रह सेवाग्राम आश्रमात वास्तव्यास ठेवले. गांधीजींच्या सहवासात राजेंद्र बाबू, पंडित जवाहरलाल नेहरू, मौलाना आझाद, सरदार वल्लभभाई पटेल, डॉ. राधाकृष्णन, जयप्रकाश नारायण, विनोबा भावे, अब्दुल गफार खान, गुलझारीलाल नंदा इत्यादी राष्ट्रनेत्यांशी त्यांचा परिचय झाला. त्यांच्या सुधारणावादी, राष्ट्रवादी आणि मानवतावादी विचाराने ते प्रभावित झाले. भारतातील जुलमी इंग्रजी सत्तेविरुद्ध त्यांनी केलेले कार्य उल्लेखनीय आहे.

स्वातंत्र्य चळवळीतील योगदान

१९३० सालच्या जंगल सत्याग्रही शिबिरातून त्यांनी अनेक क्रांतिकारक तयार केले. त्यामुळे ब्रिटिश सरकारद्वारा त्यांच्या बंदीचा असफल प्रयत्न झाला व त्यांच्या भजनांवर बंदीचा फर्मान काढण्यात आला. १६ ऑगस्ट १९४२ रोजी आष्टी, चिमूर, यावली, बेनोडा, चंद्रपूरसहित मध्य भारतात झालेल्या सत्याग्रहात महाराजांच्या भजनांनी क्रांतिगीतांचे स्वरूप धारण केले.

*‘अब काहेको धूम मचाते हो दुखवाकर भारत सारे,
आते है नाथ हमारे।*

झाड झडूले शख्र बनंगे, भक्त बनेगी सेना।

पत्थर सारे बॉम्ब बनंगे, नाव लगेगी किनारे।।’

अशा गीतांनी ‘छोडो भारत’ चळवळीच्या उठावाची ठिणगी पडली. परिणामी ब्रिटिश सरकारने २७ ऑगस्ट १९४२ रोजी त्यांना चंद्रपूर येथून पहाटे ४ वाजता अटक करून नागपूर येथील मध्यवर्ती कारागृहात २१ सप्टेंबर १९४२ पर्यंत स्थानबद्ध केले. त्यानंतर झालेल्या जनाक्रोश उद्रेकामुळे त्यांचे गुपचूपपणे रायपूर येथे स्थानांतर केले गेले आणि चार महिन्यांनंतर वर्धा व चंद्रपूर जिल्ह्यांत बंदीचा फर्मान काढून त्यांची सशर्त सुटका करण्यात आली.

सर्वधर्मप्रबोधनात्मक कार्य

सर्वधर्मीयांच्या संमेलनात, उत्सवात ते समश्रद्धेने, समप्रेमाने सहभागी झाले. दिल्लीतील जैन संमेलन, २५०० व्या बुद्ध जयंतीनिमित्त केलेले सक्रिय समायोजन सप्ताहाचे आयोजन, अकोल्यातील शीख संमेलन, गया (बिहार) येथील मुस्लिमांची जमियते उल्मा-ए-हिंद परिषद, वारकरी परिषद, वीरशैव संमेलन, पारशी महोत्सव, ख्रिस्त धर्माचा उत्सव इ. सगळीकडे त्यांनी मानवतेकडे लक्ष वेधले. आपल्या प्रभावी मार्गदर्शनाने त्यांनी वेदांत परिषद, अमृतसर; युनेस्को परिषद, दिल्ली; अनुव्रत परिषद, दिल्ली अशा परिषदा गाजविल्या. १९६४ मध्ये मुंबई येथे झालेल्या विश्व हिंदू परिषदेचे ते संस्थापकीय सदस्य होते, तसेच १९६६ मध्ये प्रयाग व १९६७ मध्ये नाशिक येथील विश्व हिंदू परिषदांच्या संमेलनांचे ते अध्यक्ष होते. सामुदायिक प्रार्थनेच्या मदतीने

त्यांनी समाजात शिस्तप्रियता व बंधुभाव वाढवण्यास मदत केली. त्यांनी अखिल भारतीय साधू समाजाची स्थापना केली. त्याचे ते प्रथम अध्यक्षही होते. सर्व धर्मातील मातब्बरांनी एकत्र येऊन समाजशांतीसाठी प्रयत्न करावेत, मानवाची संकुचित वृत्ती दूर करून विशुद्ध प्रेमभावना वाढवावी, हा त्यामागचा हेतू होता.

समाजातील मूलभूत समस्यांना जाणून त्यावर उपाय करणे, हे राष्ट्रसंतांच्या कार्याचे वैशिष्ट्य होय. त्यांचे कार्यक्षेत्र प्रामुख्याने विदर्भात असले, तरीही संपूर्ण देशभ्रमण करून त्यांनी वेळोवेळी राष्ट्रसेवा केली. त्यामुळे तत्कालीन राष्ट्रपती डॉ. राजेंद्र प्रसाद यांनी गुरुकुंज आश्रम येथे त्यांना ‘राष्ट्रसंत’ या उपाधीने गौरवले. तसेच २००५ मध्ये नागपूर विद्यापीठाला राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे नाव देऊन विद्यापीठाचा नामविस्तार केला गेला.

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज गुरुकुंज आश्रम, मोझरी येथे महानिर्वाण पावले. आजही राष्ट्रसंतांच्या साहित्याद्वारे व त्यांनी स्थापन केलेल्या अखिल भारतीय श्रीगुरुदेव सेवामंडळाच्या कार्यकर्त्यांद्वारे त्यांचे समाजप्रबोधनाचे कार्य अखंड सुरू आहे. दरवर्षी त्यांचा पुण्यतिथी महोत्सव हा अश्विन वद्य पंचमीला ‘मानवता दिन’ म्हणून गुरुकुंज आश्रम येथे साजरा केला जातो.

तत्त्वज्ञानविषयक विचार

तुकडोजी महाराजांनी वेगवेगळ्या विषयांवर केलेले भाष्य खालीलप्रमाणे :-

- **ब्रह्म** : तुकडोजी महाराजांनी ब्रह्माची व्याख्या वेदांताप्रमाणेच निराकार, निरामय, ‘नेती नेती’ अशीच केली आहे. ‘ब्रह्म सत्यम, जगत् मिथ्या’ या तत्त्वावर ते विश्वास ठेवतात.
- **नाशिवंत देह** : भौतिक देहाचे अस्तित्व जरी मिथ्या असले, तरी सर्वसामान्यांच्या दृष्टीने तेच सत्य आहे; कारण ते दृश्यमान आहे आणि त्याचाच आधार घेऊन मानवास वास्तविक सत्याकडे जाता येते. म्हणून भौतिक देहाचे अस्तित्व राष्ट्रसंतांनी महत्त्वपूर्ण मानले आहे.
- **संसार व परमार्थ** : ‘छोडे नही घरबार पर, हो मस्त गुरू चरणार मे’ या पंक्तीतून हे स्पष्ट होते की, संसारात राहूनही परमार्थ साधता येतो; कारण आदर्श व सत्याचरणपूर्ण संसार हाच परमार्थ आहे. तुकडोजी महाराजांनी लिहिलेली ग्रामगीता (१९५५) ही अशाप्रकारच्या आदर्श जीवनासाठीची गुरुकिल्ली आहे.
- **मानवी प्रयत्न** : परमतत्त्व हे जगत्चालक, जगत्नियंत्रक असले, तरीही मनुष्याने त्याच्या भरवशावर स्वस्थ बसणे तुकडोजी महाराजांना मान्य नाही. भविष्य बघणे, बुवाबाजी करणे, हे सारे थोतांड आहे. चांगले कर्म मनुष्याचे भविष्य बदलू शकते, हा त्यांचा विचार आहे. महाराजांनी प्रयत्नवादी कर्मच श्रेष्ठ मानले आहे. ते ग्रामगीतेत म्हणतात :
*‘क्रियेवीण मार्गाचि नाही। कर्तव्य नरा देवपद देई।
तुकड्या म्हणे बना निश्चयी। प्रयत्नवादी।। (अ. ३४ ओ. १०२)*
- **ईश्वर** : अद्वैत वेदांताप्रमाणे तुकडोजी महाराज संपूर्ण विश्वात एकच तत्त्व आहे, असे मानतात.
*हर देश मे तू, हर भेष मे तू।
तेरे नाम अनेक, तू एकही है।।*

यावरून तुकडोजी महाराजांचे ईश्वरासंबंधीचे विचार स्पष्ट होतात. त्यांना ईश्वरसत्ता मान्य असली, तरीही देवभोळेपणा, अंधश्रद्धा यांच्या ते तीव्र विरोधात होते.

हे सारे गावचे धन। असो काया, वाचा, बुद्धी, प्राण॥
ऐसे असे जयाचे धोरण। तो नास्तिकही प्रिय आम्हा॥
तो तत्त्वतः नास्तिकही नोहे। जो सर्वांसी सुखविताहे॥
तो 'देव देव' जरी न गाये। तरी देवसेवाची त्या घडे॥ (ग्रामगीता)

असे प्रखर विचार तुकडोजी महाराजांनी ईश्वरासंबंधी मांडले आहेत. एकूणच त्यांचे तत्त्वज्ञान नास्तिकतेमध्ये नक्कीच गणले जाणार नाही; परंतु निसर्गोपासना, मूल्योपासना यांना त्यांनी ईश्वरोपासनेपेक्षाही जास्त महत्त्व दिले आहे. बहुतांश वेळा ईश्वराचा उल्लेख सकारात्मक शक्ती, आत्मशांती, मनोबलवृद्धीसाठी केल्याचा दिसून येतो.

- **विश्वधर्म** : इथे त्यांना कुठलाही नवा धर्म उभारण्याचे अभिप्रेत नसून, मानवाने केवळ मानव म्हणून एकमेकांकडे पाहवे, श्रद्धेच्या नावावर असूया नसावी, तर एकमेकांच्या श्रद्धेचा आदर करावा, सर्वांप्रती विशुद्ध प्रेम असावे, हे अभिप्रेत आहे. भारतीय संस्कृतीची मानवोपकारक मूल्ये जगभर पसरवीत, यासाठी त्यांनी जपानमधील पंचम विश्वशांती परिषदेत १९५५ साली भारताचे प्रतिनिधित्व केले व तेथे 'वसुधैव कुटुंबकम्' ही शिकवण दिली. त्यांच्या भजनाने; तसेच 'मानवताही धर्म मेरा, इन्सानियतही पक्ष मेरा।' या विचाराने अनेक पाश्चात्य व पौरात्य विद्वान मोहित झाले. विश्वधर्म सल्लागार समितीचे अध्यक्ष म्हणून एकमताने त्यांची निवड करण्यात आली. त्यांच्या 'हर देश मे तू, हर भेष मे तू। तेरे नाम अनेक, तू एकही है।' या उद्घाटनावेळी गायलेल्या भजनास येथे मानवतागीत म्हणून गौरवण्यात आले.
- **प्रार्थना** : सर्वधर्मीय समाजारोग्यासाठी सामुदायिक प्रार्थना आवश्यक आहेच, हा सत्याकडे नेणारा सर्वात सोपा उपायही आहे. राष्ट्रसंतांनी सांगितलेली सामुदायिक प्रार्थनापद्धती अतिशय शिस्तबद्ध, सोपी आणि विशेष म्हणजे सर्वधर्मसमावेशक आहे. सामुदायिक ध्यान व सायंप्रार्थना ही भौतिक जीवनातील परमार्थाची एक पायरी आहे. आत्मशुद्धी, मनःशांतीसाठी ती अतिशय आवश्यक आहे, असे तुकडोजी महाराज मानतात. १९४३ साली विश्वशांती सप्ताहाचे आयोजन करून त्यांनी सर्वधर्मीयांसाठी आदर्श प्रार्थनाष्टक रचले. त्यात ते सर्वव्यापी श्रीगुरुदेवास मागतात,

'है प्रार्थना गुरुदेवसे यह स्वर्गसम संसार हो।

अति उच्चतम जीवन बने परमार्थमय व्यवहार हो।।'

याच प्रार्थनेत ते 'हो चिह्न झुठी राह की, अन्याय की अभिमान की।' असेही निक्षून सांगतात.

- **सर्वांगीण विकास** : केवळ आध्यात्मिक उन्नतीवर भर न देता मनुष्याच्या सर्वांगीण विकासावर भर देणे, हे राष्ट्रसंतांचे वैशिष्ट्य. 'ग्रामगीता' ही त्यासाठी लिहिलेली सर्वसमावेशक सूची. सत्याकडे जाणारा मार्ग हा भौतिकतातून जातो, तो स्वर्गसम असावा, हा यामागील उद्देश.

आपल्या मतांच्या प्रचारार्थ त्यांनी विपुल ग्रंथरचना केली. ४१ अध्यायांचे, ४,६८० ओवीसंख्या असलेले ग्रामगीता हे त्यांचे प्रसिद्ध

काव्य होय. त्यांनी हिंदी व मराठी अशा दोन्ही भाषांत काव्यरचना केली. त्यांचे कवित्व जातिवंत असून ते आधुनिक संतप्रवृत्तीचे निदर्शक आहे. सर्व धर्म, पंथ, जाती यांच्या पलीकडे असलेल्या ईश्वराचे स्वरूप ते आपल्या भजनांतून प्रकट करत. ईश्वराचे ज्ञान करून घेऊन व्यक्तीविकास व समाजजागृती केली पाहिजे, असे ते म्हणत. धार्मिक एकात्मता निर्माण करण्याचा त्यांनी आटोकाट प्रयत्न केला.

मराठी आणि हिंदी भाषांतील ग्रंथसंपदा

मराठी ग्रंथ (पद्य) : आनंदामृत (१९२७), आत्मप्रभाव (१९२७), अनुभव सागर भजनावली : भाग-१, २ (१९३४), स्फूर्ती तरंग (१९४४), माझी आत्मकथा (१९४४), आदेश रचना (१९४४), सामुदायिक प्रार्थना व निवडक भजने (१९४४), अनुभवामृत अभंगगाथा (१९४५), जीवन जागृती भजनावली (१९४६), समाज संजीवनी भजनावली (१९४९), ग्रामगीता (१९५५), राष्ट्रीय भजनावली (१९५५), क्रांतिवीणा भजनावली (१९५६), दिव्यदर्शन भजनावली (१९५८), नवजागृती भजनावली (१९५८), विवेक माधुरी भजनावली (१९५९), अरुणोदय भजनावली (१९६८), भक्तीकुंज भजनावली (१९८१), संस्कार साधना (२००८), तुकड्यादास भजनामृत सागर (२०१४).

मराठी ग्रंथ (गद्य) : सुविचार स्मरणी (१९४४), विश्वशांतियोग (१९५०), युगप्रभात (१९५०), गीता प्रसाद (१९६५), राष्ट्रसंतांची प्रवचने (१९६५), राष्ट्रसंतांची पत्रे (१९६५), राष्ट्रसंतांची भाषणे (१९६५), भागवत प्रवचने (१९६५), हितबोध (१९६८), श्रीगुरुदेव लेख व भाषण संग्रह.

हिंदी ग्रंथ (पद्य) : स्वानंदामृत भजनावली (१९२९), लहर की बरखा : भाग-१, २, ३ (१९३४), अनुभव प्रसाद भजनावली : भाग-१, २ (१९३६), अनुभव प्रकाश भजनावली (१९३९), जीवन ज्योती भजनावली (१९४६), सुधा-सिंधु भजनावली (१९५६), क्रांतिदिप (१९५६), ज्ञानदीप भजनावली (१९५९), राष्ट्रनौका भजनावली (१९६०), आत्मप्रभाव भजनावली (१९६१), सदविचार प्रवाह (१९६१), विवेक-सरिता भजनावली (१९६२), वाचावल्ली भजनावली (१९६५), भजनकुंज भजनावली (१९६५), राष्ट्रीय भजनावली (१९६८), गांधी गीतांजली (१९६८), मेरी जीवन यात्रा (१९७०), ज्ञान कुंज भजनावली (१९८२), भक्ती सुधा भजनावली (१९८२), तुकड्यादास भजनामृत सागर : भाग-१, २ (२०१४).

हिंदी ग्रंथ (गद्य) : मेरी जपान यात्रा (१९५६), भारत साधू समाज की सेवासाधना (१९५६), सुधा-सिंधु की लहरे, श्रीगुरुदेव लेख व भाषण संग्रह.

संदर्भ : गावडे, प्र. ल. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज, पुणे, २०१०.
सावरकर, सुदाम, जीवनयोगी, खंड १ ते ११, अमरावती, १९९०.
मराठी विश्वकोश यांच्या संकेतस्थळामधून..

- टीम लोकराज्य

इथे सगळी बोटे सारखी आहेत

लोकशाहीतील समानतेचे हे मूल्य अधिक बळकट करू या,
चला आत्मविश्वासाने मत देण्याचा निर्धार करू या!

VOTER HELPLINE APP

डाऊनलोड करा

टोल फ्री क्र. १९५०

Chief Electoral Officer Maharashtra

ceo_maharashtra

CEO Maharashtra

CEO_Maharashtra

लोकसभा निवडणूक २०२४ वेळापत्रक

महाराष्ट्रातील ४८ मतदारसंघात ५ टप्प्यांत होणार मतदान

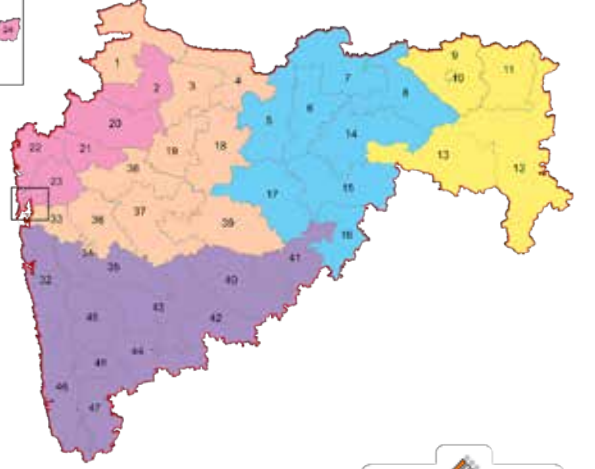
टप्पा १
दि. १९ एप्रिल २०२४ | ५ मतदारसंघ
०९ रामटेक, १० नागपूर, ११ भंडारा-गोंदिया,
१२ गडचिरोली-चिमूर, १३ चंद्रपूर

टप्पा २
दि. २६ एप्रिल २०२४ | ८ मतदारसंघ
०५ बुलढाणा, ०६ अकोला, ०७ अमरावती, ०८ वर्धा,
१४ यवतमाळ-वाशिम, १५ हिंगोली, १६ नांदेड, १७ परभणी

टप्पा ३
दि. ०७ मे २०२४ | ११ मतदारसंघ
३२ रायगड, ३५ बारामती, ४० उस्मानाबाद, ४१ लातूर, ४२ सोलापूर,
४३ माढा, ४४ सांगली, ४५ सातारा, ४६ रत्नागिरी-सिंधुदूर्ग, ४७ कोल्हापूर,
४८ हातकणंगले

टप्पा ४
दि. १३ मे २०२४ | ११ मतदारसंघ
०१ नंदुरबार, ०३ जळगाव, ०४ रावेर, १८ जालना, १९ औरंगाबाद,
३३ मावळ, ३४ पुणे, ३६ शिरूर, ३७ अहमदनगर, ३८ शिर्डी, ३९ बीड

टप्पा ५
दि. २० मे २०२४ | १३ मतदारसंघ
०२ धुळे, २० दिंडोरी, २१ नाशिक, २२ पालघर, २३ मिवंडी, २४ कल्याण,
२५ ठाणे, २६ मुंबई उत्तर, २७ मुंबई उत्तर-पश्चिम, २८ मुंबई उत्तर-पूर्व,
२९ मुंबई उत्तर-मध्य, ३० मुंबई दक्षिण-मध्य, ३१ मुंबई दक्षिण

मतमोजणी दिनांक- ०४ जून २०२४

[f](#) Chief Electoral Officer Maharashtra [@](#) ceo_maharashtra [v](#) CEO Maharashtra [X](#) CEO_Maharashtra

Visit: www.mahasamvad.in | Follow Us: [t](#) /MahaDGIPR | Like Us: [f](#) /MahaDGIPR | Subscribe Us: [v](#) [@](#) /MaharashtraDGIPR

प्रति / TO

O.I.G.S. भारत सरकार सेवार्थ
लोकराज्य LOKRAJYA

If undelivered, please return to:

प्रेषक / From

दयानंद कांबळे

उपसंचालक (प्रकाशने), माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय
लोकराज्य शाखा, ठाकरसी हाऊस, २रा मजला, मुंबई पोर्ट ट्रस्ट, पोर्ट
हाऊसजवळ, शुरजी वल्लभभाई मार्ग, बेलार्ड इस्टेट, मुंबई - ४०० ००९

लोकराज्य हे मासिक महाराष्ट्र शासनाच्या वतीने मुद्रक व प्रकाशक दयानंद कांबळे, उपसंचालक (प्रकाशने), माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय, मंत्रालय, मुंबई यांनी मे. क्वार्टरफोल्ड प्रिंटेबिलिटीज, प्लॉट क्र. बी-८, तळोजा एमआयडीसी, तळोजा महानगर गॅस, पेंढार फाटा जवळ, नवी मुंबई - ४१० २०८ येथे मुद्रित करून माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय, मंत्रालय, मुंबई - ४०० ०३२ येथे प्रसिद्ध केले.
मुख्य संपादक : ब्रिजेश सिंह